

TAMPEREEN YLIOPISTO

Mika Porkka

Oliver Cromwell: Näkökulma uskonnolliseen maailmankuvaan ja
uskonnon merkitykseen 1640–50-lukujen Englannissa

Historian pro gradu -tutkielma

Tampere 2017

Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

PORKKA, MIKA: Oliver Cromwell: Näkökulma uskonnolliseen maailmankuvaan ja uskonnon merkitykseen 1640–50-lukujen Englannissa

Pro gradu -tutkielma, 100 s.
Historia
Helmikuu 2017

TIIVISTELMÄ

1600-luvulla eläneiden ajattelun ja toiminnan ymmärtäminen edellyttää uskonnon merkityksen ymmärtämistä. Jumalaa ja uskontoa tarvittiin maailman selittämiseen. Jumala oli kaikkivaltias, alati läsnä, kaiken syy ja seuraus, ja kristityn velvollisuus oli elää Jumalan tahdon mukaan. Erityisesti protestanteilla korostui Raamatun ensisijaisuus uskonasioiden ja arkielämän ylimpänä ohjeena. Raamattu oli Jumalan sanaa ja siten erehtymätön ja kiistaton ylin auktoriteetti. Kirjapainotaidon myötä kansankieliset Raamatut saavuttivat yhä laajemmat kansankerrokset, ja moni opetteli lukemaan voidakseen itse tutkia Jumalan sanaa. Siten kirkko ei enää ollut ainoa Jumalan tahdon tulkitsija. Raamattua käytettiin aktiivisesti ja luontevasti erilaisten ja jopa täysin vastakkaisten ajatusten perustelemiseen. Tähän vaikutti keskeisesti se, että Raamattu ei ollut koherentti monoliitti ja osa sen teksteistä oli suorastaan ristiriidassa keskenään. Kuitenkin, koska Jumala oli ehdottoman täydellinen ja johdonmukainen, ristiriidat selitettiin ihmismielen vajaavaisuudella.

Tutkielmassani tarkastelen Oliver Cromwellin avulla uskonnon merkitystä 1640–50-lukujen Englannissa. Tänä ajanjaksona maassa koettiin sisällissota, kuninkaan mestaus ja monarkian lakkauttaminen sekä tasavallaksi julistaminen. Vuonna 1653 Cromwell, joka edusti uskonnollisesti kalvinistista puritanismia, nousi armeijan tukemana uuden tasavallan lordiprotektoriksi. Kaiken kaikkiaan Cromwellia onkin tutkittu varsin paljon. Kuitenkaan häntä ei ole juurikaan käytetty näkökulmana tutkittavaan aiheeseen.

Tutkin ja analysoin Cromwellin retoriikan sekä muun toiminnan uskonnollisia merkityksiä. Päälähteeni on Thomas Carlylen vuonna 1890 julkaistu editio Cromwellin kirjeistä ja puheista. Lähtökohtani on, että käytetty retoriikka ja muu toiminta ilmentävät uskonnollista maailmankuvaa ja uskonnon merkitystä. Maailmankuvalla, joka on samanaikaisesti yksilöllinen ja jaettu, tiedostettu ja tiedostamaton, tarkoitetaan tässä työssä kokonaisvaltaista mentaalista suodinta tai taipumusta, ajattelun mallia, jolla yksilö hahmottaa ympäröivää maailmaa ja tuottaa siihen merkityksiä. Annettu merkitys puolestaan voi saada aikaan toimintaa. Lopuksi myös uskonnon merkitys muodostuu uskontoon eri tavoin liittyvien merkitysten kokonaisuudesta. Uskonnon vaikutus maailmankuvaan ja ajatteluun ilmenee uskonnollisena identiteettinä ja toiminnan uskonnollisina motiiveina. Tämä näkyy Cromwellin kohdalla esimerkiksi siinä, että hän asetti itsensä Jumalan välikappaleeksi ja perusteli toimiaan Jumalan tahdon toteuttamisella. Hän myös näki, että Jumala tarjosi opportunistisia mahdollisuuksia, joihin tuli tarttua. Se, että hän onnistui, oli merkki Jumalan suosiosta, mikä toimi kaiken oikeuttajana. Samalla se myös lisäsi Cromwellin intoa toimia Jumalan kunnian hyväksi.

Asiasanoja:

Maailmankuva, uskonto, protestanttisuus, puritanismi, retoriikka, Oliver Cromwell, Englanti, 1600-luku

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
1.1 Tutkimuskysymys.....	1
1.2 Uskonto, maailmankuva, retoriikka ja politiikka.....	3
1.2.1 Uskonto.....	4
1.2.2 Uskonto ja maailmankuva.....	5
1.2.4 Uskonto ja politiikka.....	10
1.3 Lähteet ja työn eteneminen.....	11
2. Oliver Cromwell ja hänen maailmansa.....	14
2.1 Yhteiskunta, joka ajautui sisällissotaan.....	14
2.2 Uskonto ja Raamattu maailmankuvan perustana.....	17
2.3 Oliver Cromwell ja uskonto.....	22
2.4 Protestanttisuuden keskeiset piirteet: uskon ja aktiivisuuden korostaminen.....	26
3. Sisällissota.....	31
3.1 Englannin sisällissodan syyt.....	31
3.2 Sodan retoriikasta.....	33
3.3 Sisällissota: kenen puolella Jumala lie?.....	35
3.4 Cromwell ja sisällissota: minkä puolesta, ketä vastaan?.....	38
3.4.1 Parlamentin puolesta...?.....	39
3.4.2 ...vai kuningasta vastaan?.....	40
3.4.3 Vastaukset löytyvät Raamatusta: Sotilaan katekismus.....	41
4. Kuninkaan mestaus ja tasavallan synty.....	48
4.1 Auktoriteetit ovat Jumalasta: miten oikeuttaa kuninkaan mestaus ja vallankumous?.....	48
4.2 Tasavallan aika.....	54
4.3 Protektoraatti syntyy.....	60
5. ”Tulkoon Sinun valtakuntasi” – Oliver Cromwell ja jumalallinen reformaatio.....	63
5.1 Instrument of Government: protektoraatin perustuslaki.....	68
5.2 Kuningas vai konstaapeli?.....	71
5.3 Cromwellin jumalallinen reformaatio Thomas Moren Utopian toteuttajana?.....	73
5.4 Puritaanien jumalallinen reformaatio uudessa maailmassa?.....	76
6. Loppuluku.....	82
Lähteet ja kirjallisuus.....	90

1. Johdanto

Englannin kuningas Kaarle I tuomittiin lyhyen oikeudenkäynnin jälkeen kuolemaan tammikuussa 1649. John Morrill esittää, että vaikka kuningasta syytettiin maanpetturuudesta, tämän todellinen rikkomus oli pyhäinhäpäisy, yritys rikkoa Jumalan päätöstä vastaan¹. Siten kuninkaan tuomion syy oli pohjimmiltaan uskonnollinen. Tämä, samoin se, että uskonnon roolia asiassa ei ilmaista eksplisiittisesti, tulee ymmärrettäväksi uskonnollisen maailmankuvan kontekstissa.

1.1 Tutkimuskysymys

Tutkin pro gradu -työssäni uskonnon merkitystä 1640–50-lukujen Englannissa. Tänä ajanjaksona käytiin lähes kuusi vuotta kestänyt sisällissota ja Englannista tuli tasavalta. Uskonnolla oli keskeinen asema ajan yhteiskunnassa. Tämä oli seurausta uskonnollisesta maailmankuvasta: uskonto ei ollut oma erillinen elämänalueensa vaan kiinteä ja luonteva osa ihmisten ajattelua ja jokapäiväistä elämää. Lähestyn aihetta Oliver Cromwellin avulla. Cromwellia, joka kohosi riviparlamenttiedustajasta aina valtakunnan lordiprotektoriksi, on käsitelty historiantutkimuksessa runsaasti, varsinkin poliittisen historian piirissä. Hänestä esitetyt näkemykset ovat usein polarisoituneet: yhtäällä hänet on nähty tekopyhyiden arkkityyppinä, kunnianhimoisena tyrannina, joka ajoi omia etujaan keinoja kaihtamatta, toisaalla taas suvaitsevaisena ja valistuneena henkilönä, joka aidosti uskoi asiaansa ja pyrki rakentamaan aiempaa paremman yhteiskunnan². Siten, Niccolo Machiavellin *Ruhtinaan* hallitsijoiden jaottelua käyttäen, Cromwellin kohdalla on kiistelty ennen kaikkea siitä, oliko hän leijona, joka luottaa voimankäyttöön, vaalii perinteisiä arvoja ja toimii yhteiseksi hyväksi, vaiko leijonaa esittävä ovela kettu, joka ajaa omia individualistisia etujaan.

Kuitenkin, olipa Cromwellista ja tämän vaikuttamista mitä mieltä tahansa, vaikutti hän merkittäväällä tavalla Englannin kehitykseen. Esimerkiksi Yhdysvaltain presidenttinä vuosina 1901–09 toiminut Theodore Roosevelt toteaa teoksensa *Oliver Cromwell: The Story of His Life and Work* johdannossa Cromwellin ja puritaanien aloittaneen modernin englanninkielisen maailman suuren aikakauden³. Samanlaiseen arvioon Cromwellin merkityksestä on päätenyt myös sisällissodan ja Cromwellin ajan Englannin tutkijana profiloitunut Christopher Hill, jonka mukaan nimenomaan Cromwellin aikana, 1640–50-luvuilla, luotiin perusta kapitalistiselle yhteiskunnalle, samoin Englannin tulevalle

1 Morrill 1994, s. 21.

2 Kts. esim. Cambridge University Library, Cromwell 1599–1658, 400th Anniversary, Quotes about Oliver Cromwell 1599–1658. [<http://www.lib.cam.ac.uk/exhibitions/Cromwell/quote/quote2.htm>]. Luettu 17.3.2011; Ibid., History's Verdict on Cromwell. [<http://www.lib.cam.ac.uk/exhibitions/Cromwell/verdict.htm>]. Luettu 9.11.2011; Hill 1990a, s. 257–261; Paastela 2000, s. 167.

3 Roosevelt 1903, s. 4.

maailmanmahdille⁴. Vaikka Hill olikin suuntautunut marxilaisuuteen, mikä näkyy muun muassa tulkintakonteksteissa, ovat tämän tutkimukselliset ansiot yleisesti tunnustetut. Esimerkiksi E. P. Thompson luonnehti Hillin olleen ”englantilaisten historioitsijoiden dekaani ja esikuva”⁵. Hillin töitä ovat muun muassa elämäkerrallinen *God’s Englishman: Oliver Cromwell and the English Revolution*, 1600-luvun sosiaalisia, poliittisia, uskonnollisia ja kulttuurisia kysymyksiä ja käsityksiä luotaavat *People and Ideas in 17th Century England* ja *Religion and Politics in 17th Century England*, vallankumouksen taustalla vaikuttaneita ideoita ja aatteita avaava *Intellectual Origins of the English Revolution*, tapahtumia selittävä, myös taloutta käsittelevä *The Century of Revolution 1603–1714* sekä Raamatun ja sen sisältämien ideoiden merkitystä ihmisten elämässä ja niiden yhteiskunnallista vaikutusta valottava *The English Bible and the Seventeenth Century Revolution*.

Maailmankuvan tutkimuksessa huomion kohteina ovat inhimillinen ajattelu, asioiden käsittäminen ja kokeminen. Historiantutkimuksen saralla tunnetuimpia teoksia on Johan Huizingan keskiajan ajatusmaailmaa luotaava, jo vuonna 1919 julkaistu *Keskiajan syksy: Elämän- ja hengenmuotoja Ranskassa ja Alankomaissa 14. ja 15. vuosisadalla*. Uudesta tutkimuksesta etenkin suomalaisittain kiinnostava on Irma Sulkusen, Marjaana Niemen ja Sari Katajala-Peltomaan toimittama, vuonna 2016 julkaistu *Usko, tiede ja historiantutkimus: Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*, jossa hahmotetaan 12 kirjoittajan voimin suomalaisten maailmankuvien ja identiteettien rakentumista sekä niiden suhdetta kansakunnan muotoutumiseen. Oma työtäni lähimpänä on Raisa Toivon osio Luterilaisia maailmankuvia 1600-luvun Suomesta: Yksilön tarina ja yhteisön maailmankuva. Siinä kohtaavat kihlakunnantuomarin ja noituudesta syytetyn kalastaja-talonpojan erilaiset maailmankuvat, mikä havainnollistaa maailmankuvien muokkautumisen prosessia ja niiden limittäisyyttä⁶. Noitavainojen lisäksi 1600-luvun uskonnollista maailmankuvaa on tutkimuksessa käsitelty myös muiden teemojen kautta, kuten uskonpuhdistus ja vastauskonpuhdistus sekä luonnontieteiden ja modernin rationaalisen ajattelun nousu. Esimerkkinä jälkimmäisestä mainittakoon Stephen Toulminin *Kosmopolis: Kuinka uusi aika hukkasi humanismin perinnön*, jossa tämä analysoi 1600-luvulla ajattelussa tapahtunutta ”mielen muutosta”.

Uskonnon merkitystä on perinteisesti tutkittu teologiassa mutta myös yhteiskuntatieteissä, kuten sosiologiassa ja sosiaalipsykologiassa, joissa mielenkiinnon kohteina ovat ihmisten vuorovaikutus ja käyttäytyminen. Esimerkiksi Max Weber oli kiinnostunut uskonnollisista ilmiöistä: jopa tämän

4 Hill 1990a, s. 14; Hill 1986, s. 95.

5 Kettle, Martin, Christopher Hill. [<https://www.theguardian.com/news/2003/feb/26/guardianobituaries.obituaries>]. Luettu 5.10.2016.

6 Toivo 2016, s. 67.

tunnetuin työkin *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* käsittelee uskonnon merkitystä modernin yhteiskunnan luonteelle. Weberistä tärkeää ei niinkään ollut tutkia teologiaa itsessään vaan sen innoittamia tulkintoja ja sovelluksia. Erityisen kiinnostavaksi hän koki tutkimuksen, jonka kohteena olivat uskonnollisen uskon ja elämäkäytännön luomat psykologiset vaikuttimet, jotka osoittivat käyttäytymisen suunnan ja pitivät yksilöä siinä.⁷ Näin ollen voidaankin sanoa, että myös Weberiä kiinnosti uskonnollinen maailmankuva.

Tutkin työssäni Cromwellin toimintaa ja kiinnitän erityistä huomiota sen uskonnolliseen ainekseen, muun muassa uskonnolliseen retoriikkaan ja argumentaatioon. Hypoteesini on, että Cromwellin uskonnollinen retoriikka ja muu toiminta ilmentävät uskonnollista maailmankuvaa ja uskonnon merkitystä. Toisaalta uskonnollinen maailmankuva on myös konteksti, näkökulma, josta tarkastelen ja arvioin ilmentymiä, niiden mahdollisia uskonnollisia vaikuttimia ja merkityksiä. Siten se on samanaikaisesti sekä tutkimuksen kohde että sen väline. Tutkin uskonnon merkitystä seuraavien kysymysten avulla: Miten uskonto näkyi ja miten sitä käytettiin sodassa? Miten Kaarlen oikeudenkäynti ja mestaus sekä parlamentin hajottaminen olivat uskonnollisesti perusteltavissa? Entä millainen yhteiskunta haluttiin rakentaa sodan jälkeen? Ensin on kuitenkin syytä kysyä, miten Cromwellin maailmankuva suhteutuu ajan yleiseen maailmankuvaan. Uskon, että se on merkittävältä osin myös muun yhteisön jakama. Eri maailmankuvat limittyvät, niillä on yhteistä ainesta, sillä mikäli ne eivät kohtaisi lainkaan, ihmiset eivät kykenisi ymmärtämään toisiaan. Seuraavaksi avaan tätä tarkemmin hahmottamalla uskonnon, maailmankuvan, retoriikan ja politiikan käsitteitä sekä niiden keskinäistä yhteyttä. Tämä selittää uskonnon toiminnan ”mekaniikkaa” ja muodostaa työni teoreettisen viitekehyksen.

1.2 Uskonto, maailmankuva, retoriikka ja politiikka

Työni lähtökohtana on ajattelun ja toiminnan käsitteellinen yhteys. Näiden keskinäinen suhde on kiinnostava: Toiminnan voi nähdä vastauksena kysymykseen, jonka yksilö on esittänyt, erityisenä tilana, jossa ajatus konkretisoituu ja samalla reflektoituu. Siten toiminta mahdollistaa ajatusten muokkautumisen ja synnyttää uutta ajattelua. Toiseksi ajattelua, jota ei voi empiirisesti nähdä, voi yrittää ymmärtää tutkimalla toimintaa, mutta koska ajattelu on toiminnan premissi, edellyttää toiminnan ymmärtäminen sen edellyttämän ajattelun ymmärtämistä⁸. Markku Hyrkkänen toteaaakin, että ajattelun ja toiminnan yhteys on väistämättä päätelmä ja ymmärtäminen on vain sikäli

⁷ Weber 1980, s. 66–67, s. 70.

⁸ Hyrkkänen 2002, s. 9–10.

mahdollista kuin ihminen voi ymmärtää lajitoveriaan⁹. Tässä yhteydessä on myös perustelua kysyä, onko ymmärtäminen edes mahdollista: eksistentiaalistisen käsityksen mukaan jokainen elää omassa maailmassaan, joten ihminen ei koskaan voi täysin ymmärtää toista. Yrittäessämme ymmärtää saatamme sortua virheellisiin päätelmiin, yli- ja alitulkintoihin. Etenkin intentioiden arvioiminen on jo siksikin hankalaa, kuten Hyrkkänen muistuttaa siteeratessaan *Aatehistorian mieli* -teoksessaan Jürgen Kockaa, koska ”tarkoituksellisen toiminnan tulokset ovat usein tarkoituksen vastaisia”.¹⁰

Kaiken kaikkiaan yritän työssäni päästä käsiksi ajatteluun, jossa uskonnolla on keskeinen rooli. Lähtökohtanani on, että uskonto vaikuttaa ihmisten ajatteluun ja maailmankuvaan, mikä ilmenee muun muassa käytetyssä retoriikassa ja poliittisessa toiminnassa. Toisaalta ne ovat myös toistensa konteksteja, mikä merkitsee, että muutos yhdessä voi saada aikaan muutoksen myös toisissa.

1.2.1 Uskonto

Uskonto on käsite, jolle on varsinkin arkikielessä annettu monia merkityksiä: Se saatetaan nähdä poliittisena organisaationa, erityisenä tapana mieltää asioita, joita ei voi todentaa tieteellisesti, jopa rationalisoituneena tunteena. Uskoviille se tekee elämän mielekkääksi ja antaa vastauksia elämän keskeisiin kysymyksiin. Yleisesti uskonnolla tarkoitetaan uskoa johonkin yliluonnolliseen voimaan, kuten kristinuskon Jumalaan. Kuitenkin sitä on vaikea määritellä, sillä määritelmiä on monia eikä niistä vallitse yksimielisyyttä. Uskontotieteissä käytetyt määritelmät voidaan jakaa kolmeen luokkaan: määrittely yliluonnollisen, pyhä/profaani -erottelun sekä perimmäisen huolenaiheen kautta¹¹. Veikko Anttonen esittääkin, että uskonto tulee ymmärtää ennen kaikkea konstruktioksi, joka pitää sisällään uskonnollisina pidettyjä asioita. Laajimman tulkinnan mukaan uskonnollisuus on sitä, mikä koetaan uskonnolliseksi, ja uskonto sitä, mikä koetaan uskonnoksi.¹² Uskonto on usein muotoutunut oppijärjestelmäksi ja ilmenee erityisinä yhteisöllisinä tapoina ja käytänteinä. Viimeksi mainittuja ovat esimerkiksi erilaiset keinot saada yhteys yliluonnolliseen: uskonnolliset rituaalit ovat päämäärähakuisia ja vastavuoroisia, rukous taas on nöyrä pyyntö ja mietiskely ymmärtämisen ja vastaanottamisen väline¹³. Uskonnon käsitteen perusta latinan religio tarkoittaa alun perin jumalten palvelumenoa, mikä kuvastaa hyvin sitä, että varhaisissa uskonnoissa pääpaino oli teoilla ja oikein toimimisella, ei niinkään opinkappaleilla. Sitä vastoin kristinuskoon jäi jo varhaiskirkon

9 Hyrkkänen 2002, s. 11, 27. Tarkkaan ottaen Hyrkkänen kirjoittaa historian ymmärtämisestä.

10 Hyrkkänen 2002, s. 28.

11 Helsingin yliopisto, uskontotiede, yleinen teologia, Uskonnon määritelmä. [http://www.helsinki.fi/teol/kurssit/usk/01b_uskmaarit.shtml]. Luettu 4.8.2011.

12 Anttonen 1992, s. 27.

13 Parsons 1951, s. 375–376.

ajoilta opin korostaminen. Myös kreikkalainen filosofia omaksuttiin teologian perustaksi, sillä uutena uskontona kristinuskon tuli perustella itsensä aikansa vaatimusten mukaan.¹⁴

Usko on uskonnon ydin: usko ilmenee rituaalien ja opinkappaleiden kautta, ja tätä kokonaisuutta voidaan nimittää uskonnoksi.¹⁵ Yleisesti uskolla tarkoitetaan kaikkia niitä ilmaisumuotoja, jotka aiheutuvat ihmisen suhteesta jumaluuteen tai tuonpuoleiseen todellisuuteen¹⁶. Uskolla on erityinen kaksoisluonne: se on samanaikaisesti kohde, joka uskotaan, ja väline, jolla uskominen tapahtuu. Sen keskiössä on henkilökohtainen kokemus ja luja luottamus siihen, että kokemus on oikea ja aito. Usko on kokonaisvaltaista intuitiivista tietoa, se tarjoaa varmoja vastauksia, vaikka todistaminen on jo periaatteellisesti mahdotonta. Kuitenkin, vaikka usko ylittääkin analyyttisen tiedon ja järjen rajat, se ei sulje pois näiden merkitystä. Vaikka eri uskonnoissa oppi ja käytänteet eroavat, sisin eli usko on kaikille yhteistä. Lisäksi, toisin kuin inhimillinen oppi, uskon luonne on jumalallinen.¹⁷ Kristityille usko, johon kuuluvat kiinteästi myös rakkaus sekä tulevaisuuteen suuntautuva toivo, on Jumalan ihmisille antama lahja, persoonallinen yhteys Jumalaan¹⁸. Usko pyrkii ymmärtämään maailmaa ja ihmisen paikkaa siinä, erityisesti suhteessa Jumalaan. Tätä täydentää ja tukee uskonnollinen perinne, joka antaa muotoja käsitellä uskonnollista kokemusta.¹⁹

1.2.2 Uskonto ja maailmankuva

Uskonto vaikuttaa maailmankuvan kautta. Hyrkkänen määrittelee maailmankuvan eräänlaiseksi kollektiiviseksi tietoisuudeksi, mentaaliseksi suotimeksi, jolla yksilö hahmottaa maailmaa ja luo siihen järjestystä. Sillä on yhteys mentaliteetin käsitteeseen. Toisin kuin maailmankatsomus, joka on maailmankuvan tietoinen ulottuvuus, mentaliteetti on yksilöä lähellä oleva kokonaisvaltainen, usein tiedostamaton taipumus, uskomus, joka on myös ideologian piiloinen edellytys. Usein katsotaan, että ajalla on sille ominainen ”perusmentaliteetti”: puhutaan esimerkiksi keskiajan maailmankuvasta ja keskiaikaisesta mentaliteetista. Historiallisella mentaliteetilla tarkoitetaan tietynä aikana tietylle yhteisölle ominaista ajattelun, tuntemisen sisältöjen ja tapojen kokonaisuutta. Kuitenkin, Hyrkkänen lainaa Peter Burkea, ”mentaaliset käsitykset ovat kollektiivisia vain ’siinä mielessä, että ne ovat yksilöille yhteisiä, ei siinä mielessä, että ne olisivat heidän ulkopuolellaan’”. Siten jokaisen yksilön mentaliteetti on samanaikaisesti yksilöllinen ja kollektiivinen, jakamaton ja jaettu.²⁰

14 Hämeen-Anttila 2005, s. 15, 22–23, 28.

15 Hämeen-Anttila 2005, s. 95, 100.

16 Kulometsä ja Nikunen 1969, s. 63.

17 Hämeen-Anttila 2005, s. 8, 70–71, 75, 81–82, 97, 121.

18 Kulometsä ja Nikunen 1969, s. 66–67.

19 Hämeen-Anttila 2005, s. 38–41, 92.

20 Hyrkkänen 2002, s. 76–87, 110.

Karl Mannheimin tiedonsosiologian keskeinen ajatus on, että kaikki tieto on sosiaalisesti rakennettua ja siten kontekstisidonnaista²¹. Näin ollen myös todellisuus – samoin maailmankuva – ovat konstruktioita, jotka rakentuvat ihmistenvälisessä vuorovaikutuksessa. Maailmankuva on subjektiivinen käsitys maailmasta, joka sisältää tekijät, joista maailma koostuu sekä näiden väliset suhteet. Siinä on kyse todellisuuskäsityksistä, todellisuuden olennaisten puolten hahmottamisesta erilaisten uskomusjärjestelmien avulla²². Todellisuuskäsitykset määrittävät, mitä pidetään järkevänä, joten maailmankuva on subjektiivisesti aina rationaalinen. Esimerkiksi kristityille Jumala on yhtä todellinen ja kaikkialla vaikuttava realiteetti kuin painovoimakin, kaikkivaltias ja kaikkietävä absoluuttinen hyvä, jonka kuva todellisuus on²³. Ihminen taas koostuu ruumiista ja sielusta, Jumalan ihmiseen puhaltamasta elämän henkäyksestä, joka ruumiin kuollessa odottaa ylösnousemista ja lopullista tuomiota²⁴. Jos maallistuneessa maailmankuvassa järki projisoidaan ihmisyyksilöön, uskonnollisessa se projisoidaan jumaluuteen tai johonkin muuhun yliluonnolliseen. Siten Jumala on selitys kaikelle, järki on Jumalan suunnitelma, joka tuntemattomanakin luo kaikelle tarkoituksen. Toisaalta, vaikka uskonto ja järki usein mielletäänkin toisensa poissulkeviksi dikotomisiksi pariiksi, ne voi nähdä myös toisiaan täydentävinä: esimerkiksi Thomas Moren Utopiassa filosofiassa kannatettiin uskonnon ja järjen liittoa, sillä "järki yksinään on riittämätön ja liian heikko saamaan selville, mitä onnellisuus on."²⁵

Uskonnollisuudessa on aste-eroja. Se, missä uskonnollisen ja maallistuneen raja tarkalleen kulkee, on hankala mutta ehkäpä tarpeetonkin selvittää. Voinemme tyytyä siihen, että uskonnollisessa maailmankuvassa uskonto määrittää keskeisesti maailmankuvan elementtejä ja niiden merkityksiä. Tällöin uskonto on keskeinen osa yksilön ja yhteisön identiteettiä. Identiteetti tulee ymmärtää prosessiksi, jossa muodostetaan käsitys itsestä ja suhteesta muihin. Henri Tajfelin sosiaalisen identiteetin teoriassa yksilön identiteetti juontuu eri ryhmiin kuulumisesta: ihmisillä on luontainen taipumus kategorisoida maailmaa, he paikantavat itsensä joihinkin ryhmiin ja kategorioihin, ovat taipuvaisia korostamaan oman ryhmän yhtäläisyyksiä ja toisen ryhmän eroja ja arvostavat omaa ryhmää muita enemmän, jotta se tuottaisi mahdollisimman positiivisia identiteetin aineksia²⁶. Sitä, miksi yksilö omaksuu vaikutteita ja tietynlaisen maailmankuvan, voidaan Hyrkkäsen mukaan selittää kysymysten ja vastausten logiikkaan nojaavalla vaikutteanalyysillä: vaikutteita omaksutaan,

21 Virmasalo 1999, s. 25.

22 Hyrkkänen 2002, s. 105.

23 Hämeen-Anttila 2005, s. 31, 130.

24 Suomen evankelis-luterilainen kirkko, Aamenesta öylättiin – kirkon ja uskon sanasto: Sielu. [<http://www.ev12.fi/sanasto/index.php/Sielu>]. Luettu 5.11.2012.

25 Thomas More, Utopia, s. 106.

26 Burr 2004, s. 93–96.

koska ne tarjoavat vastauksia yksilöä itseään ja mahdollisesti koko yhteisöä askarruttaviin kysymyksiin.²⁷ Uskonto tarjoaakin tulkinnan ihmisen paikasta maailmassa, elämän tarkoituksesta ja tähän liittyvän elämäntavan. Tällöin yhteisössä, jossa uskonnollinen maailmakuva on vallitseva, uskontoon liittyvät asiat ovat keskeisiä sekä yksilön että yhteisön elämänhallinnan kannalta.

Maailmankuva auttaa ymmärtämään inhimillistä toimintaa. Hyrkkänen korostaa, että vaikka olosuhteilla luonnollisestikin on merkitystä, ne eivät kuitenkaan koskaan itsessään selitä kaikkia niitä käsityksiä ja ajatuksia, joita ihmisillä oli. Tärkeitä ovat etenkin merkitykset, joita olosuhteille on annettu: olosuhteet, jotka koetaan, ovat niitä, jotka vaikuttavat. Työni kannalta tämä merkitsee, että myös uskonnolla on merkitystä vain sikäli kuin siihen liittyy merkityksiä, ja uskonnon merkitys muodostuu siihen eri tavoin liittyvien merkitysten kokonaisuudesta. Toisaalta, Hyrkkänen jatkaa, kontekstin selvittäminen, tutkittavan asian rakenne- ja prosessihistoriallinen erittely, ei myöskään ole merkityksetöntä. Päinvastoin: kontekstin rakentaminen auttaa saamaan selville ajattelun ja toiminnan reunaehdoja, mikä auttaa ymmärtämään, miten tietynlainen ajattelu, kokemukset ja asenteet olivat edes mahdollisia.²⁸ Yksi reunaehdoista on yhteisön käyttämä kieli, joka Mannheimin mukaan määrittää vallitsevan ja edeltävien aikakausien polkeman polun, jota yksilön ajattelu ei koskaan pysty täysin ylittämään. Yksilö ilmaisee itseään yhteisön historiallisesti tuotetulla kielellä, jolloin hänellä on lähtökohtaisesti käytössä tietyt sanat merkityksineen.²⁹ Kielen lisäksi yksilö oppii ja omaksuu yhteisön tavat ja arvot sosialisatioprosessissa. Siksi maailmankuvalla on taipumus periytyä, mikä osaltaan selittää historiallinen maailmankuvan pysyvyyttä.

Yksilön subjektiivinen kokemus rakentuu olosuhteiden ja merkityksen kokonaisuudesta³⁰. Maailma vaikuttaa yksilöön, joka antaa tälle merkityksen maailmankuvansa avulla, ja tästä kokemuksesta seuraa mahdollisesti toimintaa. Toisaalta, vaikka maailmankuva ohjaakin olosuhteiden kokemista, olosuhteet vaikuttavat siihen, millaiseksi maailmankuva rakentuu. Ne vaikuttavat myös jumalakuvaan. Mikäli jumala projisoidaan maailmaan, maailmassa, jossa jumala on kaikkivaltias ja elämisen edellytykset ovat epävarmat, implikoivat onnettomuudet ja katastrofit, kuten kadot ja nälänhätä, ankarasta jumalasta. Kristityille Jumala on tällöin Vanhan testamentin tuomarijumala, joka kostaa isien pahat teot myös näiden pojille (2. Moos. 20:5). Sitä vastoin yltäkylläisyyden ja hyvinvoinnin aikana Jumala on helpompi nähdä Uuden testamentin lempeänä ja anteeksiantavana Isänä. Tässä yhteydessä on relevantti etenkin sosiaalipsykologisessa tutkimuksessa käytetty Just-

27 Hyrkkänen 2002, s. 18–19.

28 Hyrkkänen 2002, s. 9, 29.

29 Virmasalo 1999, s. 26.

30 LaCapra 2004, s. 41.

world hypothesis: sen mukaan ihmiset uskovat elävänsä maailmassa, jossa he saavat sen, minkä ansaitsevat, eikä sattumalle ei anneta juurikaan tilaa selittäjänä, sillä ihmisillä on taipumus rationalisoida sattumat etsimällä niistä lainalaisuuksia ja suurempia merkityksiä³¹. Näin ollen, koska hyveellinen ei ansaitse huonoja sattumia, hän ei myöskään saa niitä osakseen. Onnettomuudet johtuvatkin paheellisuudesta: uskonnollisessa maailmankuvassa ne implikoivat syntisyydestä, josta Jumala oikeutetusti rankaisee.

Historiallisen maailmankuvan tutkimuksen keskiössä ovat asiat, joita aikakauden ihmiset pitivät itsestään selvinä. Tutkimuksen ongelmana on, että näitä itsestäänselvyksiä ei useinkaan ilmaista eksplisiittisesti, sillä saman maailmankuvan ja samat itsestäänselvytykset jakavat ymmärtävät toisiaan ilmankin. Lisäksi maailmankuvan ainekset ovat usein tiedostamattomia. Näin ollen keskeisiä seikkoja saattaa jäädä pimentoon, koska asian eksplisiittiselle ilmaisulle ei ollut tarvetta, tai niitä ei tiedostettu, jolloin niitä ei voitu myöskään ilmaista. Tutkittaessa maailmankuvaa, sen eri puolia ja keskinäisiä yhteyksiä, kuten uskonnon ja vallan yhteyttä, onkin varauduttava siihen, että yhteydet ovat usein implisiittisiä ja siten pääteltävissä ainoastaan erinäisten vihjeiden avulla.

1.2.3 Uskonto ja retoriikka

Retoriikalla tarkoitetaan yleisesti puhetaitoa tai puheoppia. Lisäksi retoriikka on erityinen asioiden esittämisen tapa: se on kielellistä viestintää, jolla pyritään osoittamaan argumentaation kohteena oleva teesi tai johtopäätös oikeaksi, miellyttämään sekä saamaan yleisö innostumaan ja taipumaan.³² Argumentti on perusteluketju, rakenne, jossa tiettyä väitettä eli johtopäätöstä pyritään tukemaan muilla väitteillä eli premissillä. Argumentaatiolla pyritään muuttamaan tai vahvistamaan yleisön käsityksiä asioista luomalla sidos premissien ja johtopäätösten välille eli siirtämään premissien hyväksyntä koskemaan myös johtopäätöksiä. Näin ollen argumentaation lähtöoletuksena on, että yleisön mielipiteellä on arvo ja että on olemassa ainakin joitain yhteistoiminnan edellytyksiä. Chaim Perelman kuvaa argumentaatiota vuorovaikutustilanteeksi, jossa viestijän ja yleisön ”henget kohtaavat”. Tämä tapahtuu luonnollisella kielellä, joten se on altis tulkinnoille. Koska hyvä argumentaatio vakuuttaa sen, jolle se osoitetaan, esitys tulee sovittaa aidon tai oletetun kohdeyleisön mukaan. Tällöin argumentaation lähtökohdat tulee poimia yleisön hyväksymien väitteiden joukosta.³³ Henkien – ja maailmakuvien – kohtaaminen edellyttää viestijältä ymmärrystä yleisönsä todellisuudesta – ja maailmakuvasta – jolloin hän voi tehdä valintoja ja käyttää

31 Stanovich 2007, s. 170–171.

32 Haapanen 1996, s. 41.

33 Perelman 1996, s. 8, 16–19, 28, 41, 57.

asiaankuuluvaa retoriikkaa. Siten retoriikka ja sen ilmentämä maailmakuva ovat tarkkaan ottaen kontekstisidonnaisia. Kuitenkin, koska retoriikalla on tämä yhteys todellisuuskäsityksiin, on myös perusteltua väittää, että Cromwellin retoriikka heijastelee myös muun yhteisön maailmankuvaa: uskonnollinen retoriikka kertoo maailmasta, todellisuudesta, jossa uskonnon merkitys on suuri – tai vähintäänkin siitä, että viestijä olettaa uskonnollisen retoriikan olevan validia.

Perelman määrittelee universaaliyleisöksi kaikki, joilla on kyky seurata viestijän argumentaatiota eli kyky ymmärtää häntä. Toisin kuin erityisyleisöä, jota suostutellaan, universaaliyleisöä pyritään ennemminkin vakuuttamaan, jolloin argumentaation tulee perustua yleispätevinä pidettyihin tosiseikkoihin ja arvoihin.³⁴ Vaikka Cromwellin kirjeiden ja puheiden yleisö olikin tosiasiasa rajallinen ja yleensä lähellä tämän omaa luokka-asemaa, oletan, että koko aikakauden englantilainen yhteiskunta on käytännössä Perelmanin tarkoittama universaaliyleisö: jos johtopäätöksistä saattoikin olla eri mieltä, oli uskonnollinen argumentaatio varmasti itsessään ymmärrettävää ja sen keskeiset premissit esimerkiksi Jumalan kaikkivaltiudesta yleisesti hyväksytyjä.

Argumentaation perustelutavat voidaan jaotella auktoriteettiin vetoaviin, todellisuutta koskeviin, arvoihin ja asenteisiin sekä tunteisiin nojautuviin. Uskontoon ja Jumalaan perustuva argumentti on auktoriteettiin vetoava argumentti. Lisäksi Jumala on absoluuttinen auktoriteetti, jota voi käyttää kaiken selityksenä ja lähteenä. Tähän viittaa myös Kenneth Burken jumala-termit, joilla hän tarkoittaa kielenkäytön terministisiä käsitteitä, joihin vetoamisen jälkeen – nykyisin etenkin raha – ei enää kaivata lisäyksiä.³⁵ Kuitenkin Perelmanin mukaan auktoriteettiin perustuvalla argumentilla on merkitystä vain todistamiskelpoisen totuuden puuttuessa, ja ”viime kädessä täysin kiistattomia voivat olla vain jumallista perää olevat argumentit.” Lisäksi kaikki, mitä Jumala tekee tai sanoo, tulee tulkita tämän kiistattomasta täydellisyydestä käsin. Jumala on täydellinen malli ja Paholainen tai Saatana täydellinen vastamalli. Tällöin esimerkiksi oikeudenmukaisuus tarkoittaa Jumalan tahdon seuraamista, ja oikealla tiellä on se, joka hakee innostuksensa mallista.³⁶ Vastaavasti vääryyttä ja Saatanasta on kaikki, mikä on Jumalan tahdon vastaista.

Kaiken kaikkiaan retoriikka ilmentää, uusintaa ja tuottaa yksilön sekä yhteisön maailmankuvaa. Stephen C. Pepper esittää, että eri maailmankuvia erottavat niiden perustavat metaforat, niin sanotut juurimetaforat. Filosofinen ajattelu kehittyy argumentaatiossa, jossa tietyille analogioille sekä

34 Perelman 1996, s. 24–25.

35 Summa 1996, s. 60.

36 Perelman 1996, s. 107-109, 125–128.

metaforille haetaan hyväksyntää maailmankuvan keskeisinä tekijöinä.³⁷ Myös folkloristiikan intressidominanssikäsitteen mukaan intressit dominoivat, joten se, mistä puhutaan, on periaatteessa tärkeää³⁸. Uskonnollinen maailmakuva ilmenee uskonnollisena retoriikkana, metaforina ja analogioina, viittauksina ylikuonnolliseen ja muihin uskonnollisiin käsitteisiin, kuten Jumalaan, tuonpuoleiseen ja *Raamattuun*. Todellisuus rakentuu sosiaalisesti, ja koska uskonnollisessa maailmankuvassa järki projisoidaan esimerkiksi kristinuskon Jumalaan, seuraa tästä loogisesti, että uskovien yhteisössä Jumalaan ja *Raamattuun* perustuva argumentaatio vetoaa samanaikaisesti sekä absoluuttiseen auktoriteettiin että todellisuuden objektiiviseen rakenteeseen.

1.2.4 Uskonto ja politiikka

Retoriikan lisäksi myös muu toiminta, kuten uskonnonharjoitukseen liittyvä rituaalinen tai ekspressiivinen toiminta, samoin politiikka, ilmentää uskonnon merkitystä. Uskonto on eräänlainen institutionalisoitunut rituaali- ja uskomusjärjestelmä, johon kuuluvat käsitykset oikeasta ja väärästä, hyvästä ja pahasta. Talcott Parsons esittää, että uskomusjärjestelmän institutionalisoituessa sen transsendentit arvot ja päämäärät tulevat samalla osaksi sosiaalista tilannetta ja empiiristä maailmaa³⁹. Siten uskonnon ja politiikan yhteys on ilmeinen: Poliitiikka on ihmisten keskinäisen kanssakäynnin tila, toimintaa, jolla pyritään saavuttamaan päämääriä. Tässä tilassa käydään alati kamppailua siitä, mikä on hyvää ja tavoiteltavaa. Yhtä lailla politiikkaa on myös Jumalan tahdon tulkitseminen, esimerkiksi se, kuka saa tehdä tulkintoja, mikä Jumalan tahto on ja miten se tulee toteuttaa. Uskonto voidaan politisoida, jolloin se on poliittisen kamppailun kohde.

Länsimaisessa mediassa uskonto esitetään usein keskeisenä syynä moniin aseellisiin yhteenottoihin eri puolilla maailmaa. Tapio Lampinen väittää, että uskonnon rooli on niissä kuitenkin usein vain sekundäärinen.⁴⁰ Uskonnolla on sekä itseis- että välinearvo: uskonto käyttää ihmisiä ja ihmiset uskontoa. Uskontoa voidaankin käyttää myös tietoisesti välineenä erilaisten poliittisten tavoitteiden ajamiseen. Vaikka Lampisen mukaan uskonto ja politiikka halutaankin usein tietoisesti eriyttää, se ei tosiasiallisesti toteudu, sillä uskonto vaikuttaa diffuusin kautta politiikkaan⁴¹. Tämä tarkoittaa, että maailmankuvan uskonnollinen kerrostuma vaikuttaa vähintäänkin implisiittisesti muun muassa

37 Perelman 1996, s. 140–141.

38 Helsingin yliopisto, folkloristiikan oppiaine, perinteentutkimuksen terminologia: Intressidominanssi. [<http://www.helsinki.fi/folkloristiikka/opiskelu/terminologia.htm#intressi>]. Luettu 14.3.2013.

39 Parsons 1951, s. 379.

40 Lampinen 1995, s. 10.

41 Lampinen 1995, s. 149–164.

uskonnollista juurta olevien arvojen ja arvostusten kautta. Täten uskonto on maailmassamme edelleen vaikuttava realiteetti. Palaan tähän teemaan vielä työni lopussa.

Uskonnon ja politiikan suhteessa on pohjimmiltaan kyse arvojen kohtaamisesta. Parsonsinkin mukaan uskonnollinen liike määrittelee merkittävästi arvojen orientoitumista, mikä on aina suhteessa yhteiskunnan vallitseviin arvoihin⁴². Hän jakaa kristinuskon suunnat nelikenttään sillä perusteella, onko niissä huomio tämän- vai tuonpuoleisessa maailmassa ja onko suhtautuminen yhteiskunnan vallitseviin arvoihin hyväksyvä vai kieltävä. Tämä selittää myös poliittista toimintaa: mikäli uskonnon huomio on tämänpuoleisessa, ovat sen edustajat todennäköisemmin poliittisesti aktiivisia, kun taas tuonpuoleiseen suuntautuneet saattavat jättäytyä jopa kokonaan poliittisen toiminnan ulkopuolelle. Suuntautumisella tämänpuoleiseen on siten enemmän yhteiskunnallista kehitys- ja muutospotentiaalia. Parsonsinkin jaottelussa kalvinismi edustaa liberaalia edistyksellisyyttä: siinä hyväksytään yhteiskunnan arvot, ja huomio on tämänpuoleisessa. Keskiajan katolilaisuus ja luterilaisuus puolestaan edustavat passiivista konservatiivisuutta: vaikka niissäkin hyväksytään vallitsevat arvot, on huomio kuitenkin enemmän tuonpuoleisessa. Sitä vastoin erilaiset pelastususkonnot ja pietismi edustavat täydellistä maailmasta vetäytymistä: ne kieltävät vallitsevat arvot, ja huomio on tuonpuoleisessa. Lopuksi eräät utopiat ja milleniarismi edustavat aggressiivista vallankumouksellisuutta: ne kieltävät vallitsevat arvot, mutta huomio on tämänpuoleisessa, johon ne myös tarjoavat vaihtoehdon.⁴³

1.3 Lähteet ja työn eteneminen

Työni keskeinen primaariaineisto on Thomas Carlylen tekemä, selityksin varustama kolmiosainen editio Oliver Cromwellin kirjeistä ja puheista (*Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations vol. I-III*) vuodelta 1890. Vaikka se ei ole täydellinen, noin 300 kirjettä ja 19 puhetta on varsin riittävä työlleni⁴⁴. Kirjeistä varhaisin on vuodelta 1626, siinä 27-vuotias Cromwell pyytää ystävänsä lapsensa kummiksi ja pahoittelee, ettei voinut esittää pyyntöä henkilökohtaisesti, mutta yli puolet sijoittuu heti sisällissotaa seuraaviin vuosiin 1648–51. Kirjeet edustavat Cromwellin henkilökohtaisen ja julkisen elämän koko kirjoa: ne ovat perheenjäsenille ja sukulaisille, ystäville ja uskonveljille, asetovereille, virkamiehille, parlamentin puhemiehelle ja niin edelleen, osa on henkilökohtaisia, osa erinäisten asioiden hoitoon liittyviä. Sen sijaan kaikki puheet on pidetty

42 Parsons 1951, s. 165.

43 Parsons 1951, s. 372–374.

44 Esim. John Morrill katsoo, että W. C. Abbottin vuosina 1937–47 julkaistu neliosainen *Writings and Speeches of Oliver Cromwell* on pitkälti syrjäyttänyt Carlylen edition, Morrill 1990, s. 282.

parlamentissa vuosina 1653–57, peräti 10 viimeisenä vuonna. Kirjeellä puheella on myös tietyt ominaispiirteet, jotka tulee ottaa tutkimuksessa huomioon. Kirje on usein henkilökohtainen, eikä sen sisältöä ole tarkoitettu julkiseksi, kun taas puheella pyritään vaikuttamaan samanaikaisesti moniin, ja sisältö on julkista ainakin oletetulle kuulijakunnalle. Lisäksi, toisin kuin puhe, kirje ei ole kaikille siinäkään mielessä, sillä se edellyttää viestijältä kirjoitustaitoa tai mahdollisuutta kirjuriin ja lukijaltaan lukutaitoa. Paperi on myös alustana ahdas verrattuna puheen rajattomaan ilmaan. Puhuja voi käyttää visuaalista ilmaisua, eri äänenpainoja, poiketa sivupoluille, seurata yleisön reaktioita ja tarpeen tullen sopeuttaa puhettaan. Sen sijaan kirjeen viesti välittyy viiveellä, teksti säilyy muuttumattomana ja, toisin kuin puheeseen, siihen voi palata uudelleen. Kirjoitettu teksti vaatiikin tarkkuutta myös sen todistusvoimaisuuden takia. Toisaalta arkaluontoisissa asioissa on helpompi uskoutua yhdelle kuin monipäiselle kuulijakunnalle.

Osa lähteistäni sijoittuu eri vuoteen nykyajanlaskuun nähden. Ero selittyy sillä, että Englannissa oli aina 1700-luvulle asti käytössä ajanlaskutapa, jossa vuosi vaihtui vasta Marian ilmestyspäivänä 25. maaliskuuta, yhdeksän kuukautta ennen joulua⁴⁵. Itse pitäydyn nykyajanlaskussa ja poikkeavissa tapauksissa olen merkinnyt sitä vastaavan vuoden sulkuihin. Kirje- ja puhekatkelmien käännoksissä olen pyrkinyt säilyttämään alkuperäisen tyylin. Olen usein myös laittanut alkutekstin alaviitteeseen. Raamatunkatkelmat noudattavat Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuoden 1992 suomennosta. Historiallisista henkilöistä käytän suomalaisen historiankirjoituksen yleisiä, vaikkakin vanhahtavia, muotoja: esimerkiksi kuningas Charles I esiintyy työssäni Kaarle I -muodossa. Myös kirjallisuudessa viitataan teoksiin niiden suomenkielisillä nimillä, mikäli ne on suomennettu tai niille on olemassa luonteva suomenkielinen vastine.

Seuraava eli työni toinen luku on luonteeltaan taustoittava. Esitän aluksi lyhyesti Cromwellin elämänkaaren, minkä jälkeen hahmotan maailmaa, jossa hän eli. Kuvaan uskonnon asemaa 1600-luvun englantilaisessa yhteiskunnassa ja nostan esiin muun muassa Parsonsin sekä Weberin uskonnon sosiologiaa hyödyntäen protestanttisuuden ja puritaanisouden keskeisiä piirteitä.

Kolmannessa ja neljännessä luvussa etenen monarkiasta tasavallan aikaan ja edelleen protektoraatin syntyyn. Tarkastelen kahta Englannin 1640–50-lukujen kriisiä, erityisesti uskonnon roolia niissä. Ensimmäinen liittyy kuninkaan ja parlamentin väliseen konfliktiin, ja sen seurauksia olivat sisällissota, kuninkaan mestaus sekä tasavallan synty. Jälkimmäisessä taas kiistat sodan voittajien parlamentin ja sen armeijan välillä johtivat protektoraatin syntyyn.

45 Oja 2007, s. 143.

Viidennessä luvussa tarkastelen uskonnon roolia yhteiskunnan kehityksessä sodan jälkeen. Luvun aiheena on jumalallinen reformaatio, valtakunnanlaajuinen ohjelma, jolla pyrittiin kitkemään kaikki synti ja moraalittomuus. Esitän tässä yhteydessä joulukuussa 1653 voimaan tulleen protektoraatin perustuslain Instrument of Governmentin, jossa säädettiin myös uskonasioista. Vertailukohdaksi nostan 1500-luvulla eläneen englantilaisen humanistin Thomas Moren *Utopian*, jossa tämä esittää, millainen ihanneyhteiskunta saattaisi tai pitäisi voida olla. Lopuksi luon työlleni nykypäivän relevanssia tarkastelemalla lyhyesti puritaanisuuden vaikutusta Yhdysvaltoihin. Esimerkiksi ranskalainen historioitsija ja filosofi Alexis de Tocqueville esitti 1800-luvulla teoksessaan *Demokratia Amerikassa*, että juurikin puritanismi loi vakaan perustan amerikkalaiselle demokratialle. Loppuluvussa yhteenvedon lisäksi pohdin myös työni hyödyllisyyttä nykypäivän ymmärtämisen näkökulmasta.

2. Oliver Cromwell ja hänen maailmansa

Maailemankuva ja toiminta ovat kontekstisidonnaisia. Siksi on perusteltua aluksi hahmottaa yleisellä tasolla maailmaa, fyysistä ja henkistä todellisuutta, jossa Cromwell eli. Tuon esille erityisesti sen, kuinka uskonto ja *Raamattu* olivat kaiken keskiössä. Kontekstin rakentaminen auttaa ymmärtämään Cromwellia paremmin, suhteuttamaan hänen maailmankuvaansa ja siten myös arvioimaan, kuinka tavallinen tai erityinen se lopulta olikaan.

Oliver Cromwell syntyi Huntingdonissa vuonna 1599. Hän kuului alempaan maa-aateliin, hänet valittiin vuoden 1628 parlamenttiin Huntingdonista ja seuraavaan, vuonna 1640 aloittaneeseen, Cambridgestä. Kiistat kuninkaan ja parlamentin välillä johtivat elokuussa 1642 sisällissotaan, johon Cromwell osallistui kapteenina parlamentin ratsujoukoissa. Etenkin ylempillä upseerilla oli jo kokemusta esimerkiksi mannermaan vuosien 1618–48 suursodasta.⁴⁶ Vaikka kuningas Kaarle I olikin pitänyt valtakuntansa siitä ulkona, oli moni osallistunut siihen palkkasotilaana. Cromwell, joka ei aiemmin ollut sotinut, osoittautui erinomaiseksi upseeriksi varsinkin organisointi- ja motivointitaitojensa ansiosta. Hillin mukaan aikana, jolloin Englannilla ei ollut vakinaista armeijaa, olivat sotilaiden kurinalaisuus ja moraali erityisen tärkeitä.⁴⁷ Sodan päätyttyä parlamentin voittoon Cromwellilla, tuolloin jo kenraaliluutnantti, oli merkittävä rooli Kaarlen oikeudenkäynnissä ja teloituksessa keväällä 1649. Pian tämän jälkeen parlamentin alahuone lakkautti monarkian ja parlamentin ylähuoneen ja julisti Englannin tasavallaksi. Vuonna 1653 Cromwell nousi armeijan tukemana valtakunnan lordiprotektoriksi ja oli virassaan aina kuolemaansa vuoteen 1658 asti. Puoli vuotta myöhemmin Englannissa toteutettiin restauraatio, monarkian palauttaminen.

2.1 Yhteiskunta, joka ajautui sisällissotaan

Toulmin väittää, että 1600-luvun Euroopassa vallinnut yleinen epävarmuus, taloudellinen, poliittinen, sosiaalinen, intellektuaalinen sekä hengellinen kriisi, johti koko kulttuurisuunnan muutokseen. Hän luonnehtii 1600-lukua vastarenessanssin ajaksi, jonka keskeisiä piirteitä on 1640–50-lukujen varmuuden politiikka. Kaiken keskiössä oli siirtyminen ”rationaaliseen”. Esimerkiksi filosofisessa ajattelussa – Toulmin viittaa erityisesti Descartes’hen – luovuttiin humanismin tapauskohtaisesta käytännönläheisyydestä ja pyrittiin kontekstittomiin universaaleihin teorioihin. Skeptinen epävarmuus ei ollut enää hyväksyttävää, ja dogmaattisuus lisääntyi. Uskonasioissa tämä ilmeni muun muassa puhdasoppisuuden vaatimuksena, protestanttien ja katolilaisten välisinä

46 Woolrych 1990, s. 93.

47 Hill 1990a, s. 56, 61.

kiistoina sekä vaikeutena löytää tasapaino uskonnollisen suvaitsevaisuuden ja yhdenmukaisuuden välillä. Muutoksen vertauskuva oli uskonnollisesti suvaitsevaisen Ranskan Henrik IV:n salamurha vuonna 1610: Toulmin katsoo sen olleen monelle aikalaiselle kiistaton todiste suvaitsevaisuuspolitiikan toimimattomuudesta. Jos ihmiset olivat ennen laajalti luottaneet kykyynsä ohjata elämäänsä ja sietää erilaisia uskomuksia, enää he eivät luottaneet yksittäisiin doktriineihin, joista ei ollut konsensusta, vaan ennen kaikkea itseensä. Tämä sai aikaan halun pyrkiä täydelliseen varmuuteen. Dogmiriidat siirrettiin syrjään vasta vuosisadan puolivälissä, jolloin huomio kiinnittyi jälleenrakennukseen ja yhdenmukaisuus nostettiin sisäpolitiikassa vakaumusta tärkeämmäksi.⁴⁸

Englannin kehitys johti sisällissotaan. Euroopan kontekstissa tämä ei ollut erikoista, sillä maanosaa piinasivat jatkuvat sotien ja kapinoinnin aallot. Kuitenkin Englanti oli ollut jo melko pitkään suhteellisen vakaa ja rauhallinen yhteiskunta.⁴⁹ Tästä kertoo se, että vuonna 1603 Skotlannin kanssa solmitun personaaliunionin jälkeen maassa ei enää nähty tarvetta ylläpitää vakinaista armeijaa: pohjoinen raja oli turvattu, eikä vakavia sisäisiä uhkia ollut. Siksi saarivaltakunnassa keskityttiin ulkoisiin uhkiin ja puolustus jätettiin ennen kaikkea laivaston vastuulle.⁵⁰

Englantia oli vuodesta 1625 hallinnut skotlantilaisen Stuart-suvun Kaarle I. Tämän valtakuntaan kuuluivat myös Irlannin ja Skotlannin kuningaskunnat sekä Englantiin 1500-luvulla liitetty Wales. Suurin osa väestöstä sai toimeentulonsa maataloudesta. Vaikka maaomaisuus oli edelleen keskeisin varallisuuden perusta, oli Englanti alkanut myös teollistua. Tästä kertoo etenkin hiilentuotannon voimakas kasvu: 1640-luvulle mennessä tuotanto oli sadassa vuodessa kasvanut 200000 tonnista 1500000 tonniin vuodessa. Määrä oli jopa kolminkertainen koko muuhun Eurooppaan nähden. Kuitenkaan Englanti ei ollut taloudellisesti tai poliittisesti merkittävä mahti: se oli toisen luokan suurvalta Euroopan laidalla.⁵¹ Venetsian lähettiläs kirjoitti dogelleen vuonna 1640, että Englannista oli tullut suorastaan hyödytön muulle maailmalle, eikä sitä tarvinnut ottaa lainkaan huomioon.⁵²

1600-luvun valtiollisen kehityksen yksi tunnusomaisista piirteistä on keskusvaltojen ja yksinvallan vahvistuminen Euroopassa⁵³. Englannissa hallitsija oli perinteisesti saanut valita neuvonantajansa sekä nimittää tuomarit ja piispat⁵⁴. Lisäksi tällä oli oikeus kutsua koolle kaksikamarinen

48 Toulmin 1998, s. 59, 65, 84, 101, 103, 115–117, 147, 151, 250–253.

49 Hill 1990a, s. 13; Morrill 1994, s. 5.

50 Hill 1980, s. 11.

51 Hill 1980, s. 2, 11–12, 15.

52 Hill 1990a, s. 159.

53 Hill 1990a, s. 16.

54 Morrill 1994, s. 1.

lakiasäättävä parlamentti. Aristokraattisen ylähuoneen jäsenyys periytyi, alahuone valittiin vaaleilla. Kuitenkin äänioikeus edellytti riittävää omaisuutta, joten parlamentti edusti kaikkinsa vain pientä varakasta kansanosaa. Parlamentti oli perinteisesti tukenut ja samalla säädellyt monarkian vahvistumista. Se oli itsekin hyötynyt, sillä valtaoikeuksien ohella myös monarkian velvollisuudet olivat kasvaneet.⁵⁵

Englanti oli tunnustuksellisesti protestanttinen maa. Vuonna 1534 Henrik VIII erotti Englannin kirkon Rooman kirkon yhteydestä, ja vaikka Maria I palauttikin katolilaisuuden aseman hetkeksi, vuonna 1559 tulivat voimaan Elisabet I:n lait valtion ylivallasta kirkkoon nähden sekä kirkon yhtenäisyydestä. Lait tekivät protestanttisuudesta valtion virallisen uskonnon ja palauttivat Englannin kirkkoon – tosin pienin muutoksin – Edvard VI:n käyttöön ottaman *Rukouskirjan*⁵⁶, mikä vakiinnutti jumalanpalvelusliturgian⁵⁷. Vuonna 1560 myös Skotlannin parlamentti hyväksyi protestanttisuuden, mutta Englannin hallitsijoiden pyrkimyksistä huolimatta suurin osa irlantilaisista säilytti katolisen uskonsa⁵⁸. Kaiken kaikkiaan Englannin valtionkirkko oli merkittävä hengellinen ja maallinen auktoriteetti. Se oli kuitenkin täysin riippuvainen hallitsijasta, joka nimitti sen piispat ja oli, ja on edelleenkin, kirkon pää. Piispat olivat parlamentin ylähuoneen jäseniä ja toimivat kruunun virkamiehinä paikallishallinnoissa. Lisäksi, vaikka kirkko olikin menettänyt suuren osan maaomaisuudestaan 1500-luvun luostareiden lakkauttamisen yhteydessä, oli se edelleen merkittävä maanomistaja.⁵⁹ Myös kirkollinen kymmenysvero jäi, vaikka verotusoikeudet olivat maiden myötä siirtyneet merkittävältä osin kruunulle ja edelleen muille maallisen säädyn edustajille.⁶⁰

1600-luvun englantilaisen yhteiskunnan rakenne muistutti pyramidia: sen huippu oli kapea, pohja leveä ja ääripää etäällä toisistaan. Aristokraateilla oli keskeinen rooli niin politiikassa kuin muillakin yhteiskunnan osa-alueilla, kuten taloudessa. Yhteiskunta oli patriarkaalinen, hierarkkinen ja suhdeverkostojen dominoima. Varsinkin sukulaisuus oli tärkeä suhdeverkostojen perusta. Esimerkiksi vuoden 1628 parlamentissa oli Cromwellin lisäksi myös hänen yhdeksän serkkuaan ja vuonna 1640 aloittaneessa peräti 17 serkkua sekä yhdeksän kaukaisempaa sukulaista.⁶¹

55 Hill 1980, s. 37; Morrill 1994, s. 4–5.

56 The Book of Common Prayer, and Administration of Sacraments, and other rites and ceremonies in the Church of England. Tässä työssä käytän kirjasta Rukouskirja-nimitystä.

57 Hanover College, Elizabeth's Supremacy Act, Restoring Ancient Jurisdiction (1559).

[<http://history.hanover.edu/texts/engref/er79.html>]. Luettu 24.10.2015; Hanover College, Elizabeth's Act of Uniformity (1559). [<http://history.hanover.edu/texts/engref/er80.html>]. Luettu 22.2.2017.

58 Hill 1990a, s. 117.

59 Hill 1980, s. 86.

60 Hill 1990a, s. 22.

61 Hexter 1978, passim.; Hill 1990a, s. 39–40.

2.2 Uskonto ja Raamattu maailmankuvan perustana

Malcolm Guiten mukaan kristittyinä olemisen kolme tärkeintä osatekijää, vaikkakin eri painotuksin, ovat yhteisö, usko ja teot⁶². 1600-luvun Englannissa uskonto oli välttämätön julkisen elämänpiirin asia.⁶³ Se oli keskeinen osa ihmisten identiteettiä, joka ulottui valtakunnan rajojen ulkopuolellekin: monille ajatus oikeaoppisten kristittyjen yhtenäisyydestä oli paljon todellisempi kuin heitä erottavat valtionrajat.⁶⁴ Kaikilla kristityillä oli yhteinen päämäärä, sielun pelastus tuomiopäivänä, jolloin Jumala jakoi ihmiset taivaaseen, jota kutsutaan myös Uudeksi Jerusalemiksi, ja helvettiin. Kristityn tuli elää Jumalan tahdon mukaan ja välttää syntiä, joka erotti totuudesta, Jumalan yhteydestä. Toisaalta synti myös yhdisti koko ihmiskunnan Jumalaan. Perisynti oli jokaisen kuolevaisen osa, sille kukaan ei voinut mitään, joten huomio kiinnittyi tekosynteihin, yksittäisiin synnin tekoihin. Varhaiskeskiajalla pääsynneiksi vakiintuivat ylpeys, ahneus, kateus, vihamielisyys, hekumallisuus, mässäily sekä hengen velttous. Nämä tunnetaan myös seitsemänä kuolemansyntyinä, sillä ne olivat anteeksiantamattomia ja johtivat kuolemaan. Hyveissä näitä vastasivat kardinaalihyveet viisaus, oikeudenmukaisuus, oikeus ja kohtuus sekä kolme teologista hyvettä usko, toivo ja rakkaus.⁶⁵

Jumala ja Paholainen vaikuttivat aktiivisesti ihmisten arjessa⁶⁶, mistä osoittivat myös *Raamatun* esimerkit. Lisäksi yleisesti uskottiin, että jumalallinen Kaitseminen providentia, Jumalan aktiivinen kaiken olevan ylläpito, luotujen tekoihin myötävaikuttaminen ja ohjaus tässä maailmassa, antoi merkkejä tulevaisuudesta ja siitä, miten tuli toimia. Moni kääntyi taivaallisten merkkien tulkinnassa astrologien puoleen. Vaikka astrologiaa olikin monin paikoin hankalaa sovittaa kristinuskoon, moni hallitsija ja merkkihenkilö uskoi siihen, myös Cromwell.⁶⁷ Toisaalta astrologialle voitiin nähdä perustelu luomiskertomuksessa (1. Moos. 1:14), jonka mukaan taivaan valojen eli tähtien tehtävänä oli toimia merkkeinä ”osoittamassa määräaikoja, hetkiä ja vuosia”.

1600-luvun eurooppalaista maailmankuvaa voi luonnehtia maagis-uskonnolliseksi. Ateismi, vaikka sitä eräissä piireissä harjoitettiin, oli Peter Englundin mukaan suurimmalle osalle looginen mahdottomuus: Jumalaa ja uskontoa yksinkertaisesti tarvittiin tuolloin maailman selittämiseen⁶⁸. Maailmankaikkeus nähtiin eräänlaisena elävänä organismina, jonka sielu ja liikkeellepaneva voima oli Jumala. Luomakunta oli ihmistä varten ja noudatti Jumalan säätämää täydellistä järjestystä: se

62 Guite 2009, s. 15.

63 Ihalainen 1999, s. 13.

64 Englund 2003, s. 67–68.

65 Heinimäki 2000, s. 11–19, 29.

66 Hill 1993, s. 31.

67 Hill 1993, s. 23–25.

68 Englund 2003, s. 569.

muodosti harmonisen ketjun, jossa kaikella oli ominaislaatunsa, tehtävänsä ja paikkansa.⁶⁹ Vaikka myös luonnontieteet kehittyivät voimakkaasti, uskonnollinen maailmankuva säilyi, sillä tieteiden lähtökohtana oli ennemminkin todistaa Jumalan olemassaolo ja kirkon näkemykset oikeiksi eikä haastaa niitä⁷⁰. Ajan luonnontieteilijät ja filosofit olivatkin teologisesti sitoutuneita⁷¹. Esimerkiksi Descartes'n ajattelussa Jumala oli kaiken tiedon lähde ja antoi takuun itsestään selville ikuisten totuuksien olemassaololle⁷².

1600-luvun englantilaisen yhteiskuntajärjestyksen perusta ja koossapitävä voima oli uskonto. Se oli yhteiskunnallinen kontrollikeino ja vain sellainen uskonto, joka tuki valtiovaltaa, voitiin hyväksyä. Hallitsijan valta oli suoraan Jumalalta. Hallitsija oli Jumalan voideltu, mikä merkitsee, että Jumala oli valinnut hänet erityistä tarkoitusta varten: myös Kristus ja Messias tarkoittavat 'Voideltua'⁷³. *Raamattu* sekä hyväksytyt koneisto, joka kontrolloi sen tulkintaa, olivat osa vakaata yhteiskuntaa. Kirkko ja valtio olivat yhtä, joten kirkon muuttaminen merkitsi samalla myös valtion muuttamista. Siksi kirkon reformit, mikäli ne olivat tarpeen, tuli tehdä valtion johdolla. Tämä kaikki merkitsi, että uskonasiat ei ollut vain omantunnon asia vaan myös keskeinen poliittinen kysymys.⁷⁴

Raamatun mukaan Jumala oli luonut ihmisen omaksi kuvakseen (1. Moos. 1:27), ja kuten kuva seuraa mallia, tuli kristityn noudattaa Jumalan tahtoa. Apostoli Paavali kehottaa Efesolaiskirjeessä (Ef. 5:17): ”Älkää olko järjettömiä vaan ymmärtäkää, mikä on Herran tahto.” Kuitenkin ihmiselle oli annettu vapaa tahto, joten hän sai valita myös toisin⁷⁵. Jumala oli ehdottoman oikeudenmukainen, lahjomaton ja ankara tuomarijumala, joka saattoi rangaista yksilön synneistä koko yhteisöä⁷⁶. Rangaistus oli aina ansaittu, ja syntien kollektiivinen vastuu loi tarpeen tiukalle sosiaaliselle kontrollille. Toisaalta Jumala vastaavasti myös siunasi niitä, jotka tekivät oikein: nämä menestyivät⁷⁷. Näin ollen Jumala reagoi ihmisten tekemisiin, ja yksilö pystyi itse vaikuttamaan siihen, miten Jumala häneen suhtautui. Kuitenkin Jumala aina päätti, mitä lopulta tapahtui. Skotlantilainen presbyteriteologi Samuel Rutherford kiteytti ajatuksen kirjeessään vuonna 1637: ”velvollisuudet ovat meidän, tapahtumat Jumalan”.⁷⁸ Lisäksi, vaikka onnettomuudet voitiin nähdä rangaistukseksi synnistä, toisenlainen tulkinta oli mahdollinen: Vanhan testamentin Jobin tarina

69 Englund 2003, s. 62.

70 Hill 1993, s. 32.

71 Toulmin 1998, s. 89.

72 Perelman 1996, s. 174, 177.

73 Guite 2009, s. 27.

74 Hill 1986, s. 11–14; Hill 1993, s. 5.

75 Guite 2009, s. 87.

76 Hill 1986, s. 324.

77 Hill 1990a, s. 238.

78 ”Duties are ours, the events are the Lord's”, lainaus Hill 1990a, s. 223.

osoittaa, että myös hyvät ja hurskaat kokivat vastoinkäymisiä. Siten esimerkiksi yhteisöä kohdannut onnettomuus voitiin tulkita, että Jumala, joka edellytti kaikilta vakaata uskoa ja luottamusta, koetteli heitä kuten Jobia. Uskon tuli olla vahva, kaikella oli Jumalan määräämä tarkoitus. Tämä merkitsee, että koskaan ei saanut vaipua epätoivoon. Epätoivo oli hengen velttouden synty: siinä ihminen omaehtoisesti luopui toivon hyveestä ja kielsi, että Jumalan saattoi auttaa häntä⁷⁹. Toivottomuus oli siten ilmaus uskon puuttumiselle⁸⁰.

Jumalan ja ihmisen suhde ei ollut mielivaltaisen, vaan se perustui sopimukseen. Maailma itsessään oli täynnä sitovia sopimuksia, mistä luonto luonnonlakeineen oli hyvä osoitus.⁸¹ Ajatus Jumalan ja ihmisen välisestä liitosta on keskeinen osa kristinuskoa. Liittoon viittaavat jo *Raamatun* osien nimet, Uusi ja Vanha testamentti. Vanha testamentti tarkoittaa vanhaa liittoa Jumalan ja juutalaisten välillä, Uusi testamentti uutta liittoa Jumalan ja koko ihmiskunnan välillä. Liitto on sopimus, jossa Jumala sitoutuu kansalleen antamiinsa lupauksiin, ja kansa noudattaa Jumalan antamaa lakia. Sopimuksen asiakirja on juutalaisuudessa *Toora*, jota kutsutaan myös Mooseksen laiksi. Sen keskeisin sisältö tiivistyy kymmeneen käskyyn. Martti Nissinen näkee liittoteologian taustalla muinaisen valtiosopimuskäytännön, erityisesti sellaisena kuin se ilmeni Assyrian suurvalta-aikana. Tuolloin Assyria pyrki luomaan kahdenvälisen sopimuksen valloitetujen alueiden kuninkaiden kanssa, jossa kummankin osapuolen jumalat toimivat liiton todistajina ja tarvittaessa rankaisivat sopimusehtojen rikkojia. Käytännössä Assyrian suurkuningas kuitenkin saneli ehdot vasallilleen. Assyrian ja Vanhan testamentin liittomallien yhtäläisyydet ovat selkeät: Vanhan testamentin Jumala on suurkuninkaan roolissa, ja Israel toteuttaa vasallikuninkaalle annettua tehtävää. Erona on, että juutalaisille heidän Jumalansa toimi sekä sopimuksen todistajana että rangaistuksien toimeenpanijana.⁸² Tämä on periytynyt myös kristinuskoon.

Kristinuskon, kuten juutalaisuus ja islam, on kirjanuskonto. Näissä uskonnoissa uskonnon synty mielletään ainutkertaiseksi tapahtumaksi, jumalalliseksi ilmoitukseksi, jossa se on annettu valitulle kansalle. Ilmoitus konkretisoituu uskonnon pyhässä kirjassa, joka on syntynyt joko jumalallisen innoituksen tai suoran ilmoituksen kautta.⁸³ Kristinuskon pyhä kirja on *Raamattu*, jossa ilmaistaan Jumalan tahto eli se, mitä Jumala odottaa ihmiseltä. *Raamattu* on Jumalan sana ja kuuluu jo itsessään pyhän piiriin. Tähän viittaavat *Raamatusta* ja sen kirjoituksista käytetyt englanninkieliset ilmaukset ”The Holy Bible” ja ”The Holy Scriptures”. Myös Uudessa testamentissa rinnastetaan

79 New Advent, Catholic Encyclopedia: Despair. [<http://www.newadvent.org/cathen/04755a.htm>]. Luettu 13.5.2011.

80 Hämeen-Anttila 2005, s. 129.

81 Hill 1965, s. 268.

82 Nissinen 2001, s. 35–37.

83 Hämeen-Anttila 2001, s. 12.

Jumala ja Sana (Joh. 1:1): ”Alussa oli Sana. Sana oli Jumalan luona, ja Sana oli Jumala.” Näin ollen *Raamattua* ei voi sivuuttaa sivuuttamatta itseään Jumalaa.

Raamattu oli uskonnon ja uskonnollisen maailmankuvan keskiössä: se oli koko kulttuurin vakaa perusta⁸⁴. Uudessa testamentissa todetaan *Raamatun* hyödyllisyydestä (2. Tim. 3:16–17): ”Jokainen pyhä, Jumalan Hengestä syntynyt kirjoitus on hyödyllinen opetuksesi, nuhteeksi, ojennukseksi ja kasvatukseksi Jumalan tahdon mukaiseen elämään. Näin Jumalan ihmisestä tulee täydellinen ja kaikkeen hyvään kykenevä.” Loppujen lopuksi parhaimmin *Raamatun* merkityksestä kertookin sen aktiivinen hyödyntäminen. 1600-luvulla elänyt hahmotti maailmaansa pitkälti allegoriana – myös *Raamatun* kieli on voimakkaasti allegorista – ja selitti ja todisti analogioiden avulla⁸⁵. *Raamatusta* haettiin oman ajan tapahtumille ja ilmiöille paralleelleja, joilla niitä pyrittiin merkityksellistämään. Pyhä kirja oli läsnä kaikkialla: Kotien seiniä koristivat taulut, joissa oli *Raamatun* tekstejä, politiikassa sitä käytettiin jokseenkin turvallisesti lähes minkä tahansa asian perustelussa, samoin arkisissakin keskusteluissa *Raamattua* siteerattiin ulkomuistista. Se oli elämänohjeiden lähde, samoin keskeinen innoittaja kaikelle tieteelle, taiteelle ja kirjallisuudelle – lakejakin laadittiin *Raamatun* esimerkin pohjalta.⁸⁶

Raamatun tapahtumat olivat tosia, joten *Raamattu* oli myös validia historiankirjoitusta.⁸⁷ 1600-luvun aikakäsitys eteni vähitellen syklisestä kohti lineaarista. Analogiana syklisyydelle toimi luonnon kiertokulku toistuvine sykleineen. Myös Vanhassa testamentissa todetaan (Saarn. 1:5, 9): ”Aurinko nousee, aurinko laskee, kiirehtii nousunsa sijoille ja nousee taas. Mitä on ollut, sitä on tulevinakin aikoina, mitä on tapahtunut, sitä tapahtuu edelleen: ei ole mitään uutta auringon alla.” Toisaalta (Saarn. 3:1): ”kaikella on määrähetkensä, aikansa joka asialla taivaan alla.”⁸⁸ Siten ajalla oli aina myös jokin tarkoitus, joka tuli tunnistaa. *Raamattu* kertoi kaikista ajoista, myös tulevista, samoin koko historian päämäärästä: Uuden testamentin päättävä apogryfinen Johanneksen ilmestys ennustaa kaiken etenevän kohti maailmanloppua ja viimeistä tuomiota.

Kukaan voinut väittää Jumalaa vastaan, joten *Raamatun* auktoriteetti oli kiistaton. Jumalan sana piti myös ymmärtää kirjaimellisesti.⁸⁹ Siksi oli ongelmallista, että *Raamattu* oli alusta lähtien poliittinen

84 Hill 1993, s. 7.

85 Englund 2003, s. 400.

86 Hill 1993, s. 6, 28–32, 38.

87 Hill 1993, s. 27.

88 Urpilainen, Erkki, Muuttuva aikakäsitys.

[http://web.archive.org/web/20091104012910/http://www.kotu.oulu.fi/avoim/yleisoluento/arkisto/2000/00_artikkeli2.htm]. Luettu 30.1.2015; Whitrow 2000, s. 164–172.

89 Hill 1993, s. 8.

teos: tekstit heijastelivat oman aikansa poliittisia näkemyksiä, ja *Raamatun* kaanonkin oli pitkän poliittisen kamppailun, kompromissien ja valintojen tulos.⁹⁰ Lisäksi siitä oli useita versioita. Vuonna 1611 julkaistun *Kuningas Jaakon raamatun*⁹¹ oli määrä korvata kaikki aiemmat englanninkieliset käännökset, mutta etenkin vuonna 1560 julkaistu *Geneven raamattu*⁹² oli edelleen ahkerassa käytössä. Käännöksissä oli myös eroja. Esimerkiksi *Geneven raamatun* olivat tehneet katolisen Maria I:n aikana Sveitsissä maanpaossa olleet englantilaiset protestantit, mikä selittää etenkin sen kommentaarin jyrkempiä sävyjä myöhempisiin *Piispojen raamattuun*⁹³ ja *Kuningas Jaakon raamattuun* nähden. Vaikka kansankieliset *Raamatut* olivat edelleen verrattain kalliita, saavuttivat ne kirjapainotaidon myötä yhä laajemmat kansankerrokset. Ne myös innoittivat monia oppimaan lukemaan, ja toisin kuin muualla Euroopassa, monet Englannin alaluokkaisista, varsinkin käsityöläiset, olivat lukutaitoisia. Siten kirkko oli menettänyt monopoliasemansa Jumalan sanan välittäjänä.⁹⁴ Vuoteen 1640 mennessä oli painettu yli miljoona englanninkielistä *Raamattua* ja nekin, joilla ei ollut omaa, saattoivat tutkia sitä vapaasti seurakuntansa kirkossa.⁹⁵

Eri versioiden lisäksi *Raamattuun* liittyi tulkinnan ongelma. Huoli siitä, että Jumalan sanaa tulkittiin väärin, oli johtanut jopa yrityksiin rajoittaa *Raamatun* lukemista⁹⁶. Ongelmana oli, että *Raamattu* ei ollut koherentti monoliitti: tekstit olivat useiden kirjoittajien laatimia, eri aikakausilta, osa moneen kertaan uudelleenkirjoitettuja, ja ne saattoivat olla jopa ristiriidassa keskenään. Ristiriita kuitenkin sivuutettiin ihmisjärjen vajaavaisuudella. Jumala oli ehdottoman johdonmukainen: esimerkiksi Calvin näki, että Jumalan toimien takana oli aina jokin lakiin rinnastettavissa oleva tarkoitus.⁹⁷ Jumala oli erehtymätön, samoin oli Jumalan sana. Puritaanipappi Thomas Taylor kiteytti, että toisin kuin muut kirjoitukset, pyhät kirjoitukset eivät voineet erehtyä eivätkä olleet totuuden tai itsensä vastaisia, eikä niiden todellista merkitystä voinut ymmärtää muutoin kuin rukoilemalla⁹⁸. Myös vuonna 1644 parlamentin armeijalle julkaistussa *Sotilaan katekismuksessa* todetaan, että pyhät kirjoitukset ovat itsensä paras tulkki. Siten avain *Raamatun* ymmärtämiseen oli siinä itsessään.

1600-luvun Englannin uskonnolliset olot olivat kirjavat. Merkittävimmät uskonsuunnat olivat anglikaaninen arminismi, puritanismi sekä presbyrianismi. Lisäksi oli muun muassa baptisteja,

90 Hill 1993, s. 4–5.

91 King James Bible.

92 Geneva Bible.

93 Bishops' Bible.

94 Hill 1993, s. 11; Morrill 1994, s. 9; Toulmin 1998, s. 234.

95 Hill 1986, s. 26; Hill 1993, s. 18.

96 Hill 1993, s. 11, 16.

97 Hill 1990a, s. 231; Hill 1993, s. 4–5.

98 Hill 1993, s. 31.

anabaptisteja, etsijöitä (Seekers), independenttejä, kveekareita, luterilaisia, muggletonialaisia, tyhjänpuhujia (Ranters) sekä viidensia monarkisteja.⁹⁹ Ryhmittymien rajat olivat monin paikoin epäselvät, ja moni jopa kuului omasta mielestään eri ryhmään, kuin mihin heidät on myöhemmin liitetty¹⁰⁰. Suurin osa kuitenkin katsoi kuuluvansa Englannin kirkkoon, ja niiden tavoitteena oli ennemminkin kirkon uudistaminen kuin siitä eroaminen. Myös useimmat separatistisetkin suunnat toivoivat kirkon yhdistymistä ajan myötä.¹⁰¹ Huomionarvoista onkin, että suurin osa kansasta hyväksyi Englannin kirkon, etenkin sen instituutionaalisen luonteen: vuosina 1641–42 eri puolilla maata jopa vedottiin voimakkaasti episkopaalisuuden ja liturgian säilyttämisen puolesta¹⁰².

Kaiken kaikkiaan uskonto oli välttämättömyys 1600-luvun Englannissa. Kaiken saattoi palauttaa uskontoon ja Jumalaan, joten myös argumentaatiossa vedottiin näihin. Jumala oli auktoriteetti, jolla perusteltiin muun muassa hallitsijan valtaa, ja järkevyyttä merkitsi Jumalan tahdon noudattamista. Se, mitä Jumala odotti ihmisiltä, voitiin lukea *Raamatusta*, jonka tavallinen kansakin saattoi suuremmitta vaikeuksista saada käsiinsä. Myös erinäiset tapahtumat voitiin nähdä Jumalan tahdon ilmauksina. Jumalan tahdolla oli monia tulkitsijoita, joten keskeinen kysymys oli, keillä oli oikeaa tietoa ja oikeus tehdä tulkintoja. Siten uskonto oli niin politiikan kohde kuin sen välinekin.

2.3 Oliver Cromwell ja uskonto

Uskonnon merkitys käy hyvin ilmi Cromwellin kirjeistä ja puheista. Vaikka aikakauden retoriikalle on tyypillistä vedota Jumalaan ja pyhiin kirjoituksiin, on Cromwellin retoriikka Jukka Paastelan mukaan jopa korostetun saarnaajamaista, eikä häntä voi ymmärtää, mikäli sivuuttaa hänen alituiset viittauksensa Jumalaan. Aikalaisetkin kiinnittivät tähän huomiota: esimerkiksi Venetsian lähettiläs kirjoitti Cromwellin muistuttavan enemmän saarnaajaa kuin valtion päämiestä.¹⁰³ Cromwell myös haki alati Jumalalta johdatusta, miten hänen tuli toimia. Neuvotellessaan Putneyssä syksyllä 1647 uudistuksia vaatineiden levelleerien kanssa hän ehdotti ensimmäisen päivän päätteeksi, että asian tärkeyden vuoksi – he olivat tekemässä Jumalan työtä, toteuttamassa Jumalan tahtoa¹⁰⁴ – he käyttäisivät seuraavan aamupäivän rukoilemiseen ja Jumalan etsimiseen ja jatkaisivat neuvotteluja iltapäivällä¹⁰⁵. Lisäksi Cromwellin kerrotaan lukeneen *Raamattua* lähes aina ennen taistelua¹⁰⁶.

99 Paastela 2000, s. 151.

100 Hill 1993, s. 35.

101 Hill 1986, s. 6–8.

102 Fletcher 1990, s. 216–217; Morrill 1994, s. 2–3.

103 Paastela 2000, s. 156.

104 ”to carry on our business, to do God's business, that which is the will of God”, Oliver Cromwell, Putney Debates.

[http://www.essex.ac.uk/cish/enlightenment/text/Putney_%20Debates.doc]. Luettu 13.5.2011.

105 ”tomorrow morning shall be a time of seeking the Lord, and that the afternoon shall be the time of business, ”, Ibid.

106 Firth 2003 (1905), s. 133.

Cromwellin puheet ovat rönsyileviä ja täynnä viittauksia Jumalaan ja *Raamattuun*. Sitä vastoin kirjeissä uskonnollisen retoriikan määrällä on suora yhteys kirjeen pituuteen. Käytännön asioihin liittyvät kirjeet ovat usein lyhyitä ja uskonnollista retoriikkaa on vähän, jos lainkaan. Tämä kertonee asian arkipäiväisyydestä, toisinaan myös kiireestä: pitkän kirjeen kirjoittaminen edellyttää rauhallista hetkeä. Kuitenkin on liioiteltua väittää, että uskonnollinen retoriikka oli vain täyteainesta, jota lisättiin, mikäli sille oli aikaa ja tilaa. Cromwellin kirjeitä voi useimmiten luonnehtia asiallisiksi, mutta toisinaan hän vaikuttaa olevan mielenliikutuksen vallassa. Tällöin kirjeen sävy on paatoksellinen, ja uskonnollisen retoriikan määrä kasvaa. Näin käy etenkin silloin, kun Cromwell merkityksellistää asioita ja näkee Jumalan vaikutuksen, jossa hän itsekin saattoi olla osallisena: Jumalan tekojen todistaminen oli erityinen ja vaikuttava tapahtuma. Esimerkiksi voitettu taistelu oli juuri tällainen tilanne. Jumala esiintyy Cromwellin kirjeissä usein erinäisissä fraaseissa, kuten ”Jumalan avulla”¹⁰⁷, ”jos Jumala suo”¹⁰⁸, ”rukoillen Jumalaa”¹⁰⁹, ”Jumalan siunauksella”¹¹⁰ ja niin edelleen. Vaikka ilmaukset vaikuttavat kuuluvan ajan yleisiin retorisiin konventioihin ja Cromwell käyttää niitä usein jopa puolihuolimattomasti, niitä ei tule sivuuttaa, sillä ne ilmentävät maailmankuvaa, todellisuutta, jossa Jumala on absoluuttinen auktoriteetti, kaikkivaltias ja kaikkialla läsnä oleva primus motor, kaiken (Ilm. 1:8) ”alku ja loppu”, syy ja seuraus. Tällainen retoriikka uusinsi ja vahvisti vallitsevaa uskonnollista maailmankuvaa.

Uskonnollisesti Cromwell oli protestantti. Tätä tarkempi määrittely on vaikeaa, sillä hänet voi liittää useampaankin kirkkoon, lahkoon tai suuntaukseen. Luontevin paikka on puritaanisuus, tosin omantunnon vapauden kannattajana hänet voi liittää myös independentteihin.¹¹¹ Puritaanisuudesta, joka on kalvinistisen protestanttisuuden suuntaus, Cromwell sai jo varhain voimakkaita vaikutteita. Hänen nuoruusajan opettajansa Thomas Beard, Huntingdonin koulumestari ja jumaluusopin tohtori, oli kiivas puritaani, joka kirjoittamassaan näytelmässä todisti, että paavi oli Antikristus ja osoitti toisessa, kuinka rikolliset eivät voineet välttyä Jumalan rangaistukselta edes tässä maailmassa.¹¹² Kuitenkin Cromwell koki uskonnollisen heräämisen vasta yli 30-vuotiaana, aikana, jolloin hän Hillin näkemyksen mukaan kärsi ilmeisestikin voimakkaasta melankoliasta.¹¹³ Kokemustaan hän

107 “God so assisting”, esim. Oliver Cromwell, kirje Colchesterin pormestarille 23.3.1642, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 137.

108 “if God please”, esim. Oliver Cromwell, kirje parlamentin armeijan kenraalille Thomas Fairfaxille 16.10.1645, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 231–232.

109 “begging of God”, esim. Oliver Cromwell, kirje Lincolnin komitealle 3.5.1643, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 143.

110 “by God’s blessing”, esim. Oliver Cromwell, kirje parlamentin puhemiehelle William Lenthallille 27.9.1649, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 466.

111 Paastela 2000, s. 153.

112 Firth 2003 (1905), s. 5; Davis 1990, s. 185.

113 Hill 1990a, s. 44.

kuvaili muutokseksi, jossa Jumala antoi hänen ”kävellä valoon”¹¹⁴. Melankolia tarkoittaa raskasmielisyyttä tai apaattisuutta, ja se oli myös hengen velttouden synti: Cromwell itsekin tunnusti olleensa ”kaikkien syntisten päällikkö”¹¹⁵. Mielenkiintoista on, että melankolian, kuten monien muidenkin sairauksien, uskottiin olevan Paholaisen aiheuttamia¹¹⁶. Jos Jumala on valo, edustaa Paholainen Jumalan vastamallina pimeyttä. Siten Cromwellin käyttämä ilmaus antaa ymmärtää, että hän oli pelastunut itse Paholaisen vallasta. Lisäksi se kuvaa osuvasti paitsi fyysistä, myös tämän kokemaa henkistä (uudelleen)syntymää.

Muut aikalaiset kuvasivat puritaaneja ”kuumemman sortin protestanteiksi”¹¹⁷. Puritaanit halusivat edistää protestanttista uskonpuhdistusta, hävittää maailmasta kaiken magiaan viittaavan ja pitivät luottamusta maagiseen henkien- ja jumalanpakotukseen suorastaan jumalanpilkkana¹¹⁸. Toisin kuin rukous, joka oli nöyrä pyyntö, uskonnolliset rituaalit olivat vastavuoroisia. Ehdottomuus aiheutti myös ongelmia. Puritaanit halusivat palata puhtaaseen alkuseurakunnan aikaan ja hyväksyivät uskonasioissa vain ne periaatteet ja käytännöt, jotka oli erikseen mainittu *Raamatussa* – muissakin asioissa raamatunvastineen puuttuminen herätti vähintäänkin epäilyä asiaa kohtaan¹¹⁹. He vastustivat loogisesti kirkollista hierarkiaa ja piispoja – heille pappi oli minister eli 'palvelija', ei hallitsija – ja kannattivat kirkon hallinnossa presbyteeristä mallia, jossa seurakunnat muodostivat verkoston mutta olivat hallinnollisesti itsenäisiä siten, että kussakin seurakunnassa seurakunnan vanhimmat päättivät asioista yhteisesti. Myöskään kuninkaan asema kirkon päänä ei saanut puritaaneilta kannatusta: siinä paavi oli ainoastaan korvattu kuninkaalla. Näistä syistä puritaanit ajautuivatkin eripuraan Englannin kirkon ja hallitsijan kanssa. 1600-luvun alussa erimielisyydet laajenivat avoimeksi välirikoksi ja kuningas Jaakko I karkotti valtakunnastaan radikaaleimpia Englannin kirkosta eroa vaatineita puritaaneja.¹²⁰

Puritaaneille suhde Jumalaan meni kaiken, jopa oman perheen, edelle¹²¹. Tämä käy ilmi Cromwellin kirjeessä vaimolleen, jossa hän kertoo rakastavansa tätä ”enemmän kuin mitään muuta luotua; se riittääköön”¹²². Weber näkee maailman olleen puritaaneille ennen kaikkea synnin asia: kaikki olivat

114 ”The Lord (...) give me to walk in the light”, Oliver Cromwell, kirje rouva St. Johnille 13.10.1638, Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 98.

115 ”I was a chief, the chief of sinners.”, Ibid.

116 Heinimäki 1999, s. 155.

117 ”the hotter kind of Protestants”, lainaus Ashley 1987, s. 31.

118 Weber ja Hietaniemi 1989, s. 116.

119 Hill 1986, s. 24; Hill 1993, s. 30, 41.

120 Henriksson 1990, s. 42.

121 Weber ja Hietaniemi 1989, s. 118.

122 ”Thou are dearer to me than any creature; let that suffice.”, Oliver Cromwell, kirje Elizabeth-vaimolle 4.9.1650, Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 145.

syntisiä, ja sopeutuminen maailmalliseen turhanpäiväisyyteen oli merkki langenneisuudesta. Kuitenkin synty, mahdollisuuksien mukaan kärsimyskin, tuli asettaa eettiseen kuriin rationaalisella järjestyksellä.¹²³ Aktiivinen itsehillintä, jossa kaikki alistettiin eettiselle tarkastelulle ja harkinnalle, oli keskeinen ihanne.¹²⁴ Puritaanien elämäntapa oli henkisesti ja moraalisesti vaativa, mikä heijastui myös heidän käsityksiinsä yhteiskunnasta¹²⁵. Heidän tuli tehdä kovaa työtä, pitäytyä väkijuomista ja haureudesta, uhkapeleistä ja urheilusta sekä tanssista ja teatterista. Uskonnollissiveellinen elämä ja askeettinen käyttäytyminen saivat norminsa *Raamatusta*, jota he noudattivat lainomaisesti. Myös Vanhan testamentin moraalimääräykset olivat samanarvoiset Uuden testamentin kanssa, mikäli Jeesus ei niitä nimenomaisesti kieltänyt tai niiden juuret olivat selkeästi juutalaisuuden traditiossa. Uskonnollinen elämä, siitakin huolimatta, että he saattoivat käydä sunnuntaisin useammassakin kirkollisessa jumalanpalveluksessa, keskittyi puritaaneilla kotiin, jossa luettiin *Raamattua*, rukoiltiin, opetettiin katekismusta lapsille ja laulettiin psalmeja. Heidän kirkkonsa olivat hyvin askeettisia.¹²⁶ Jumalan sana korvasi visuaalisuuden. Jumalanpalveluksen keskiössä oli saarna, joka oli hienostelematonta ja selväsanaista asiaan kohdistunutta puhetta¹²⁷.

Puritanismi ei rajoittunut vain uskonnon ja moraalin saralle. Hillin mukaan se koski myös maallisia asioita, kuten tiedettä, jossa luotettiin omiin havaintoihin, etsittiin itse vastauksia kysymyksiin eikä vain hyväksytty annettua totuutta.¹²⁸ Cromwell esimerkiksi arvosti yliopistoja, sillä ”mikään tasavalta ei voinut kukoistaa ilman oppimista.”¹²⁹ Weberille puritanismi taas edusti puhtaimmillaan protestanttista rationaalisuutta: Hän näki sen askeettisen protestantismin viimeiseksi vaiheeksi, jossa maailman vapauttaminen taianomaisuudesta vietiin johdonmukaisimmin loppuunsa. Kaikesta magiasta tuli Paholaisen omaa, ja uskonnollisesti arvokkaaksi jäi yksin rationaalisesti eettinen, Jumalan käskyjen mukaan toimiminen, jonka lähtökohtana oli jumalaapelkäävä mielenlaatu.¹³⁰ Lopuksi, kuten muun muassa Anthony Fletcher nostaa esiin, puritanismi oli myös yhteiskunnallinen liike, joka halusi tavoittaa köyhät, tietämättömät ja apaattiset¹³¹.

123 Weber ja Hietaniemi 1989, s. 115, 117.

124 Weber 1980, s. 86–87.

125 Fletcher 1990, s. 215.

126 Paastela 2000, s. 153; Weber 1980, s. 90.

127 Henriksson 1990, s. 42.

128 Hill 1965, s. 293–296.

129 ”No commonwealth could flourish without learning”, Oliver Cromwell, lainaus Hill 1990a, s. 189–190.

130 Weber ja Hietaniemi 1989, s. 103.

131 Fletcher 1990, s. 215.

2.4 Protestantisuuden keskeiset piirteet: uskon ja aktiivisuuden korostaminen

Puritaanisuuden ymmärtämiseksi on syytä tarkastella eräitä protestanttisuuden keskeisiä piirteitä. Protestanttisessa uskonpuhdistuksessa, joka alkoi kirkon sisäisenä uudistusliikkeenä ja johti 1500-luvulla protestanttisten kirkkokuntien syntyyn, kirkon traditio kyseenalaistettiin. Siksi katolilaisuus oli protestanttisuudelle luonnollinen vastapari, ja vaikka erot eivät vaikutakaan suurilta, keskeistä on, että ne koettiin merkittävinä. Uskonpuhdistuksen keskeisin opillinen sisältö voidaan tiivistää kahteen pääperiaatteeseen. Raamattuperiaatteen eli uskonpuhdistuksen muotoperiaatteen mukaan ”yksin kirjoitukset” eli *Raamattu* on kristityn uskon ja elämän ylin ohje¹³². Kaikki tuli johtaa tästä, ja siksi *Raamattu*, Jumalan sana, olikin protestanttisen maailmankuvan keskiössä. Uskonperiaate eli uskonpuhdistuksen sisältöperiaate puolestaan koski sielun pelastusta, joka oli ”yksin uskosta, yksin armosta, yksin Kristuksen tähden”¹³³. Apostoli Paavali toteaa Uudessa testamentissa (Ef. 2:8): ”Armosta Jumala on teidät pelastanut antamalla teille uskon. Pelastus ei ole lähtöisin teistä, vaan se on Jumalan lahja.” Lisäksi protestanttisuudessa korostui, että kaikki on ”yksin Jumalan kunniaksi”: Jumala vaikutti kaikessa, ja Jumalan kunnian tuli olla kaiken perimmäinen tarkoitus¹³⁴.

Sielun pelastukseen liittyi keskeisesti predestinaatio eli edeltämääräisyys. Opista, jonka keskiajan kirkkoisä Augustinus oli kehittänyt, oli variaatioita, ja esimerkiksi arminismi, jossa yksilö itse saattoi vaikuttaa pelastukseensa, hylkäsi sen jopa kokonaan. 1500-luvulla elänyt sveitsiläinen Jean Calvin vaikutti keskeisesti Englannin uskonpuhdistuksen sisältöön.¹³⁵ Esimerkiksi laajalti käytetyn *Geneven raamatun* käännös oli tehty kalvinismin ydinalueella. Calvinin predestinaatiokäsityksessä kukaan ei ansainnut mitään, vaan pelastuksen, armon osallisuuden, määräsi yksin kaikkivaltias Jumala, joka jo ennalta sääti toiset pelastukseen ja toiset kadotukseen. Siten ihmisten uskonnolliset mahdollisuudet olivat jo lähtökohtaisesti erilaiset. Vain uskovilla oli varmuus pelastuksesta, mikä antoi heille lisää elämän- ja toiminnanhalua, itsensä kieltämistä ja kärsivällisyyttä. Se myös vapautti kuolemanpelosta ja antoi rohkeutta ja tarmoa toimia Jumalan kunniaksi.¹³⁶ Pelastuskokemus merkitsi selvästikin samaa Cromwellille, joka näki, että ”kenelläkään kurjalla olennolla ei ollut enemmän syytä asettaa itseään Jumalan asialle” kuin hänellä¹³⁷. Toisaalta predestinaatio merkitsi myös valtavaa henkistä painetta, sillä se sai ihmiset alati pohtimaan omaa asemaansa pelastuksen

132 Strawbridge, Gregg, *The Five Solas of the Reformation: Sola scriptura*. [<http://www.fivesolas.com/5solas.htm>]. Luettu 26.1.2012.

133 *Sola fide, sola gratia, solo Christo/solus Christus*, Ibid.

134 *Solo Dei gloria/Soli Deo gloria*, Ibid.

135 Henriksson 1990, s. 43; Paastela 2000, s. 149.

136 Hill 1990a, s. 211.

137 ”Truly no poor creature hath more cause to put himself forth in the cause of his God than I.”, Oliver Cromwell, kirje rouva St. Johnille 13.10.1638, *Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations*, vol. I, s. 98.

suhteen¹³⁸. Äärimmilleen tulkittuna Calvinin predestinaatiokäsitys merkitsi periaatteessa myös sitä, että pelastuksestaan varmat saattoivat maanpäällisessä elämässään tehdä aivan mitä tahansa.

Parsonsin mukaan protestanttiset kalvinistit ja keskiajan katolilaiset hyväksyivät yhteiskunnan valitsevat arvot, mutta edellisten huomio oli tässä maailmassa, jälkimmäisten tuonpuoleisessa. Weberille kalvinistinen puritanismi edusti maailmanrationalisointia, joka on maailmastapaon vastakohta. Riippumatta siitä, keille harvoille sielun pelastus oli varattu, tuli yksilön alati osoittaa olevansa valmis sen vastaanottamiseen. Vaikka kaikki oli suuntautunut kohti tuonpuoleista, ja maanpäällinen elämä oli vain lyhytkestoinen läpikulkupaikka, lankesi tälle ajalle Weberin mukaan juuri siksi suunnaton painoarvo. Yksilön tuli elämänsä aikana tunnistaa ja vastaanottaa kutsumuksensa pelastukseen tiedostamalla sen keskinäisen suhteen Jumalaan ja tämän tahtoon. Pyhitystä saattoi koetella aktiivisessa askeesissa Jumalan tahtomalla tekemisellä.¹³⁹ Ajatus uskon koettelemisesta oli koko metodologisen siveellisyyden psykologinen lähtökohta.¹⁴⁰

Protestanttisuuden suuntautuminen tämänpuoleiseen ilmenee henkisen ja fyysisen toimeliaisuuden arvostuksena. Cromwellin ajan protestantit uskoivat tulevansa pelastetuiksi tekoja tehden mutta eivät niiden takia. He olivat ”tekijöitä”, eikä passiivisuus ollut sallittua Jumalankaan edessä. Jumala auttoi niitä, jotka auttoivat itseään: runoilija John Miltonin mukaan yrittämistä vaarallisempaa oli vain olla kokonaan yrittämättä.¹⁴¹ Jumala myös tarjosi opportunistisia mahdollisuuksia, jotka tuli tunnistaa ja joihin tuli tarttua. Cromwell esimerkiksi kirjoitti Irlannin sotaretkellä parlamentin puhemiehelle, kuinka Jumala oli tarjonnut heille ”suurenmoisen mahdollisuuden”¹⁴². Myös tämän pelastuskokemusta voi tarkastella samasta näkökulmasta: kalvinismissa pelastus ei ollut ansaittu vaan yksin Jumalan armosta ja ennalta määräämä, mutta keskeistä näyttääkin olleen se, että Cromwell itse tunnisti pelastuksensa, jolloin hän astui pimeydestä valoon. Jumala oli ”valo”¹⁴³, joka näytti tien, jota hän sai kulkea. Kuitenkin kaikessa oli muistettava, että vaikka Jumalaan tuli luottaa horjumatta, tältä ei voinut vaatia mitään: Cromwell toivoikin, että hän ei vaatisi Kaitselmukselta liikaa¹⁴⁴. Myöskään Kaitselmuksen ulkoisista merkeistä ei saanut tehdä liian lyhyelle eikä – mitä

138 Paastela 2000, s. 153.

139 Weber ja Hietaniemi 1989, s. 115–117.

140 Weber 1980, s. 92.

141 Hill 1990a, s. 217–218.

142 "There seems to be a marvellous fair opportunity offered by God.", Oliver Cromwell, kirje parlamentin puhemiehelle William Lenthallille 17.9.1649, Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 463.

143 "He is the light!", Oliver Cromwell, kirje rouva St. Johnille 13.10.1638, Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 98.

144 "I hope I have not been wanting to Providence in this.", Oliver Cromwell, kirje Richard Mayorille 14.3.1648 (1649), Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 418.

hän piti omalla kohdallaan tärkeänä – liian pitkälle vieviä päätelmiä¹⁴⁵. Tämä merkitsee, että harkinnalle, varovaisuudelle ja kohtuudessa pysymiselle oli myös paikkansa. Näiden puuttuminen saattoi jopa muuttaa hyveen paheeksi: rohkeuskin on hyve vain kohtuudessa, sillä ylenmääräisenä, ilman harkintaa, se muuttuu uhkarohkeuden paheeksi.

Hengen velttouden syntiin kuuluvat kärsivällisyyden puute ja haluttomuus nähdä vaivaa älyllisissä, moraalisisissa ja henkisissä asioissa¹⁴⁶. Protestanttisuudessa korostui yksilön henkilökohtainen suhde Jumalaan, joten myös hengen ja uskon tuli olla aktiivisia. Protestantit pitivät tärkeänä moraalin ja luonteen kehittämistä sekä omantunnon harjoittamista ja toteuttivat tätä muun muassa saarnaamalla ja opiskelemalla *Raamattua*. Myös tieteitä arvostettiin, etenkin siksi, koska niillä voitiin tutkia Jumalaa ja siten kaiken tarkoitusta. Historiakin oli kertomus Jumalan töistä ja paljasti Jumalan päämäärät.¹⁴⁷ Lisäksi aktiivisuus oli keskeinen tekijä, joka erotti heidät katolilaisista. Protestanteille katolilaisuus oli välikäsien uskonto, siinä pappi toimi välittäjänä seurakunnan ja Jumalan välillä, ja katolilaisten kiintymys uskoonsa perustui ennen kaikkea tietämättömyyteen¹⁴⁸. Katolilaisuus edusti passiivisuutta ja hengen velttoutta: siinä korostui uskonnon ulkoinen muoto, visuaalisuus ja rituaalien oikeinsuorittaminen, Jumalan sanan, uskon ja omantunnon harjoittamisen kustannuksella. Protestanteille siä vastoin usko oli tärkein. Esimerkiksi etsijät (Seekers) pyrkivät alati totuuteen ja täydellisyyteen eivätkä kannattaneet mitään tiettyä oppia tai uskonnon muotoa¹⁴⁹. Cromwellkin oli tiukka antiformalisti, jolle uskonto oli omantunnon, ei rituaalien asia¹⁵⁰. Lisäksi protestantit pitivät uskoaan vahvempana. Calvin asetti retoriikassaan vastakkain katolilaisten heikon kiinnittymisen uskoonsa ja protestanttien määrätietoisuuden: ”aivan päinvastainen on meidän varmuutemme, joka ei kavahda kuoleman kauhuja eikä Jumalan tuomiota”¹⁵¹. Kuitenkin katolilaisuus oli ennen kaikkea vaarallinen ja alistava järjestelmä, joka saattoi jopa estää kristillistä totuutta nousemasta esiin¹⁵².

Aktiivisuuden arvostus ilmenee varsinkin protestanttien suhtautumisessa työhön. Näiden yhteydestä kertovat vielä nykyäänkin käytetyt protestanttisen työetiikan sekä rinnakkaiset amerikkalaisen ja puritaanisen etiikan käsitteet. Cromwellin ajan protestantit pitivät työtä pyhänä ja erityisenä tapana palvella Jumalaa. Laiskuus ei ollut Jumalalle mieleen: tunnetun sanonnan mukaan ”joutilaat kädet

145 "I pray he make not too little, nor I too much, of outward dispensations", Oliver Cromwell, kirje Oliver St. Johnille 1.9.1648, Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 348.

146 Heinimäki 1999, s. 149.

147 Hill 1990a, s. 24, 229, 232–233.

148 Hill 1986, s. 26; Hill 1990a, s. 216–217.

149 Firth 2003 (1905), s. 150.

150 Guibbory 1998, s. 26.

151 Jean Calvin, lainaus Perelman 1996, s. 89.

152 Hill 1990a, s. 205.

tekevät paholaisen töitä”. Asenteen voi havaita Englannin 1600-luvun köyhäinlaissa, jossa köyhät jaoteltiin kunniallisiin ja työnteosta kieltäytyviin köyhiin, ja jälkimmäisiin suhtauduttiin erittäin ankarasti¹⁵³. Tässä mielessä on kiinnostavaa, kuten Jaakko Heinimäki huomauttaa, että Jeesus itse kuitenkin suositteli joutilaista elämäntapaa¹⁵⁴.

Protestanttisuudessa korostui velvollisuus työskennellä yhteisön hyväksi¹⁵⁵. Merkittävää on, että kaikki työ, myös ammattityö, nähtiin lähimmäisenrakkautena: se auttoi muokkaamaan maailmaa rationaaliseksi, mikä hyödytti kaikkia¹⁵⁶. Kaiken kaikkiaan Jumala oli laki, järjestys ja tarkoitus, joiden kanssa yksilön tuli olla yhteistyössä¹⁵⁷. Erityisesti kalvinistisen näkemyksen mukaan Jumala oli rakentanut maailman omaksi kunniaksensa, ja ihminenkin oli olemassa vain Jumalan kunnian tähden¹⁵⁸. Siksi työntekijän tavoitteena ei ollut itselle saatava hyöty tai nautinto vaan Jumalan kunnian julistaminen. Jumalan päämäärät toteutuivat lopulta, ja ihmiselle oli kunniaksi, että hän sai tehdä työtä Jumalan rinnalla. Siten poliittinen toimintakin voitiin nähdä uskonnollisena velvollisuutena.¹⁵⁹ Jumala toimi ihmisten kautta: kaikki tekivät Jumalan työtä joko tietoisesti ja vapaana tai tiedostamattomasti Jumalan pelinappulana. Päämäärä oli ihmistä tärkeämpi, ja sen selvittäminen esimerkiksi tieteiden avulla tai *Raamattua* tutkimalla loi paremmat edellytykset myös aktiiviselle yhteistyölle. Keskeistä kuitenkin oli, että yksilö aktiivisesti asetti itsensä Jumalan työkaluksi.¹⁶⁰ Tämän kaiken voi nähdä kirjeessä, jossa Cromwell kertoo mietteistään koskien poikansa koulutusta:

Haluaisin, että hänellä olisi liiketalouden mieli ja ymmärrys, lukisi hieman historiaa, tutkisi matematiikkaa ja kosmografiaa: Nämä ovat hyviä, Jumalan asioille alisteisia. Parempaa kuin joutenolo tai pelkästään ulkoiset maailmalliset sisällöt. Nämä ovat sopivia yhteisön palvelemiseen, jota varten mies on syntynyt.¹⁶¹

Weber näkee uskonpuhdistuksen muuttaneen suhtautumista työhön: työstä tuli kutsumus, Jumalan asettama tehtävä. Utta oli etenkin se, että velvollisuuden täyttämistä maallisessa ammatissa pidettiin korkeimpana sisältönä, jonka siveellinen ja Jumalalle otollinen elämä saattoi saada. Työ oli

153 Hill 1980, s. 18.

154 Heinimäki 1999, s. 152.

155 Hill 1990a, s. 215.

156 Weber 1980, s. 78–79.

157 Hill 1990a, s. 233.

158 Weber ja Hietaniemi 1989, s. 117; Weber 1980, s. 74.

159 Hill 1990a, s. 215, 220.

160 Hill 1990a, s. 229, 235–236.

161 ”I would have him mind and understand Business, read a little History, study the Mathematics and Cosmography: - these are good, with subordination to the things of God. Better than Idleness, or mere outward wordly contents. These fit for Public services, for which a man is born.”, Oliver Cromwell, kirje Richard Mayorille 13.8.1649, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 443.

aktiivista maailmansisäistä askeesia, jossa yhdistyivät ammattityön siveellinen merkitys ja uskonnollinen palkitsevuus.¹⁶² Lisäksi työllä saattoi saada viitteitä predestinaatiosta. Weber esittää, että Calvinin predestinaatiokäsitys, jossa yksilö ei itse voinut vaikuttaa pelastumiseensa, sai aikaan ”pohjattoman sisäisen yksinäisyyden tunteen.”¹⁶³ Calvinin ajattelussa valitut eivät eronneet ulkoisesti mitenkään niistä, jotka oli tuomittu kadotukseen: kaikki valittujenkin subjektiiviset kokemukset olivat mahdollisia myös hyljätyillä. Ainoa poikkeus oli loppuun asti luja uskovan luottamus. Yksilön tuli alati luottaa pelastukseensa: epävarmuus kumpusi synnistä, riittämättömästä uskosta. Hänen tuli myös itse hankkia varmuus omasta armontilastaan. Armonvarmuuden saattoi saavuttaa tuntemalla itsensä joko Pyhän Hengen astiaksi tai jumalallisen voiman välikappaleeksi. Calvin, jonka mielestä tunteet olivat petollisia, korosti toimintaa: uskon tuli osoittautua oikeaksi objektiivissa vaikutuksissaan. Vain toiminta palveli Jumalan kunniaa, ja yksin valitut saattoivat lisätä sitä, sillä vain heidän sisällään oli elävä voima, jonka avulla nämä kykenivät tekemään todellisia hyviä tekoja. Siten heidän käytöksensä ei ollut vain Jumalan haluamaa vaan Jumalan suoraa vaikutusta. Tulemalla tästä tietoiseksi toi armonvarmuuden. Näin työstä tuli itsetarkoitus ja ammattielämästä uskon koettelemisen alue. Väsymätön työnteko haihdutti uskonnolliset epäilykset ja antoi varmuuden armontilasta. Työhaluttomuus oli merkki armontilan puuttumisesta.¹⁶⁴ Lopuksi myös ulkoiset merkit kertoivat yksilön armontilasta: koska Jumala siunasi omiaan tässä elämässä ja myös aineellisesti¹⁶⁵, seuraa tästä loogisesti, että yksilö saattoi pitää työnsä hedelmiä, menestystä ja taloudellista hyötyä, merkinä siitä, että hänen työllään oli Jumalan siunaus. Siten hän oli osallinen Jumalan rakkaudesta ja kuului tuomiopäivänä pelastettaviin.

162 Weber 1980, s. 57–58, 60.

163 Ibid., s. 75.

164 Ibid., s. 80–83, 88, 116–117.

165 Ibid., s. 121.

3. Sisällissota

Englannissa syttyi sisällissota elokuussa 1642. Uskonnolla oli sodassa merkittävä rooli: sitä legitimoitiin uskonnolla ja käytiin uskon voimalla. Seuraavaksi avaan tarkemmin sodan syitä ja sen uskonnollista luonnetta.

3.1 Englannin sisällissodan syyt

Englannin sisällissodan välilliset syyt voidaan jakaa viiteen pääryhmään. Ensimmäkin maassa oli sosiaalisia jännitteitä. Näitä aiheutti etenkin 1500-luvun nopea väestönkasvu, josta seurasi kasvavaa työttömyyttä, köyhyyttä sekä epäjärjestystä. Vaikka 1600-luvulla väestönkasvu hidastuikin, oli ruuantuotanto jäänyt siitä jälkeen.¹⁶⁶ Euroopassa vallinnut aiempaa kylmempi ajanjakso pienensi satoja ja lisäsi katoja, minkä lisäksi maakiistat tekivät viljelysmaan lisäämisestä vaikeaa¹⁶⁷. Ongelma ei ollut uusi: esimerkiksi Thomas More valitti viljelysmaan puutetta *Utopiassaan* jo 1500-luvun alkupuolella¹⁶⁸. Lisäksi tyytymättömyyttä aiheutti kuluttajahintoja nostanut mutta tuottajia suosinut yleiseurooppalainen inflaatio. Vaikka hintojen nousu olikin 1640-luvulla jo taittunut, oli yleinen hintataso noussut sadassa vuodessa nelin- tai viisinkertaiseksi ja viljan hinta peräti kuusinkertaiseksi. Samanaikaisesti reaalityypit olivat pudonneet alle puoleen.¹⁶⁹

Toiseksi Englannissa oli sosioekonomisia jännitteitä. Tähän oli syynä etenkin keskiluokan kasvanut vaikutusvalta ja vanhan aristokratian aseman heikkeneminen. Asetelmaa ilmensi parlamentti, jonka alahuone edusti edellistä ja ylähuone jälkimmäistä yhteiskuntaluokkaa. Taloudellisesti aktiivinen ja yhteiskunnallisesti nouseva keskiluokka vaati itselleen myös suurempaa poliittista valtaa.¹⁷⁰ Talouden saralla moni vaati vapaata kauppaa sekä feodaaliaikaisen keskusjohtoisen sääntelyn purkamista¹⁷¹. Erityisen vastustuksen kohteena olivat kruunun myöntämät monopoliprivilegit¹⁷².

Kolmanneksi Englannissa oli perustuslaillisia jännitteitä hallitsijan ja parlamentin välillä. Sen juuret ulottuvat aina keskiaikaiseen, osin ristiriitaiseen englantilaiseen kuninkuuskäsitykseen, jossa monarkiainstituutti nähtiin toisaalta luonteeltaan ja alkuperältään jumalalliseksi, toisaalta erityisenä sopimuksena hallitsijan ja alamaisten välillä. Esimerkiksi sir Robert Filmer kritisoi filosofi Thomas

166 Hexter 1978, passim.; Hill 1980, s. 17–18; Morrill 1994, s. 3.

167 Hill 1980, s. 13–15; Toulmin 1988, s. 53–54.

168 Thomas More, *Utopia*, s. 40.

169 Hill 1980, s. 11, 18; Morrill 1994, s. 4.

170 Hill 1990a, s. 13–14, 16; Hexter 1978, passim.

171 Hill 1990a, s. 16.

172 Hill 1980, s. 88–89.

Hobbesin näkemystä, jonka mukaan kuninkaanvalta perustui ihmistenväliseen sopimukseen, vaikka luontevampi lähtökohta oli luomisaktissa, jossa Jumala antoi Aatamille määräysvallan kaikkiin luontokappaleisiin nähden. Parlamentin ja hallitsijan ristiriita kävi ilmeiseksi vuonna 1621, jolloin kuningas Jaakko I esitti, että parlamentin oikeudet eivät olleet periytyviä vaan ainoastaan hallitsijan suopeudenosoitus. Parlamentti vastusti näkemystä: se katsoi oikeutensa perustuvan lakiin ja kuninkaan siten uhkaavan maan ikiaikaisia vapauksia. Isänsä tavoin myös Kaarle pyrki monarkian vahvistamiseen. Vaikka hallitsija ei voinut säätää lakeja ilman parlamenttia, yksin hänellä oli oikeus kutsua parlamentti koolle ja hajottaa se. Lisäksi hallitsija saattoi olla välittämättä parlamentin päätöksistä.¹⁷³ Jaakko perusteli tätä hallitsijan vallan jumalallisella alkuperällä: hän oli tilivelvollinen vain Jumalalle, ja vaikka hyvä hallitsija toimi maan lakien mukaan, hänen ei ollut mikään pakko tehdä niin¹⁷⁴. Tosiasiallisesti hallitsija oli laki, sillä tuomioistuimet, joiden tuomarit tämä nimitti ja saattoi mielensä mukaan myös erottaa, tulkitsivat lakia kruunun eduksi¹⁷⁵.

Neljänneksi Englannissa oli poliittisia jännitteitä. Näitä aiheuttivat etenkin hallitsijoiden yritykset irtautua taloudellisesta riippuvuudestaan parlamenttiin kantamalla veroja ja muita maksuja, kuten laivaston ylläpitoon tarkoitettua laivarahaa ja tulleja, suoraan kansalta. Maan käytännön mukaan parlamentti päätti veroista ja myönsi hallitsijan käyttövarat.¹⁷⁶ Parlamentin sivuuttaminen koettiin mielivaltaisena ja heikentävän yksityisen omaisuuden suojaa. Esimerkiksi Cromwell, samoin kuin nuoruusajan opettajansa Thomas Beard, piti omaisuuden suojaa pyhänä, joka tuli turvata yli tarpeensa verottavilta kuninkailtakin.¹⁷⁷ Lisäksi verotuksen saralla moni vastusti kymmenysveroa, samoin arkkipiispa William Laudin pyrkimyksiä kasvattaa verokertymää, jota tarvittiin Englannin kirkon ja sen papiston ylläpitämiseksi¹⁷⁸.

Viidenneksi Englannissa oli uskonnollisia jännitteitä. Kaarle ja Laud suosivat seremoniallista mystiikkaa ja sakramenteja korostavaa korkeakirkollista arminismia, mikä herätti vastustusta etenkin matalakirkollisissa presbyteereissä ja puritaaneissa, jotka vaativat Englannin kirkon jumalanpalvelusliturgian puhdistamista.¹⁷⁹ Anglikaanisen kirkon vahvuus ja samalla sen heikkous oli, että se oli kompromissi, keskittie protestanttisuuden ja katolilaisuuden välimaastossa¹⁸⁰.

173 Hexter 1978, passim; Paastela 2000, s. 132, 144–145.

174 Koeller, David, Then Again..., James I. [<http://www.thenagain.info/Classes/Sources/JamesI.html>]. Luettu 13.5.2011.

175 Firth 2003 (1905), s. 21.

176 Hexter 1978, passim.; Hill 1990a, s. 15–16.

177 Hill 1990a, s. 37–38.

178 Hill 1990a, s. 18; Hill 1980, s. 86.

179 Hexter 1978, passim.; Morrill 1994, s. 9.

180 Morrill 1994, s. 2.

Kompromissiin tyytymättömät protestantit näkivätkin, että reformaatio tuli reformoida. Lopulta kiistat saarnoista laajenivat kiistaksi itse doktriinista: Englannin kirkon papistoon tyytymättömät puritaanit ylläpitivät omia luennoitsijoitaan, mihin kirkon yhtenäisyyden säilymistä ajaneet Laud ja Kaarle vastasivat kieltämällä kiistanalaisen saarnaamisen.¹⁸¹ Epäluottamus kasvoi, ja osa jopa epäili, että Laudilla ja Kaarlella, joka oli nainut katolisen ranskalaisen prinsessan Henrietta Marian, oli jopa suoranainen pyrkimys palauttaa katolilaisuus Englantiin¹⁸². Moni myös pettyi Kaarlen passiivisuuteen, mitä tuli protestanttien asian tukemiseen Euroopan suursodassa. Vaikka sotaan oli monia poliittisia ja taloudellisia syitä, leimautui se etenkin katolisten ja protestanttien väliseksi uskonsodaksi. Esimerkiksi puritaaneille sota näyttäytyi katolilaisuuden uhkaavana etenemisenä. Lisäksi sen pelättiin uhkaavan Englannin kansallista itsemääräämisoikeutta ja turvallisuutta. Kuitenkaan Kaarlella ei edes olisi ollut tarvittavia varoja käydä sotaa.¹⁸³

Lopuksi sisällissodalle oli välittömiä syitä, keskeisimpinä maassa käyty poliittinen kamppailu ja Kaarle I:n poliittiset virhearviot 1620–30-luvuilla. Itsevaltaista politiikkaa harjoittanut Kaarle joutui vuonna 1639 sotaan yritettyään saada skotit, jotka olivat enimmäkseen presbyteerejä, anglikaanisen kirkon yhteyteen. Yritys herätti epäluuloja Kaarlea kohtaan myös Englannissa. Kerätäkseen varoja Skotlannin sotaan Kaarle kutsui parlamentin koolle 11 vuoden tauon jälkeen. Parlamentti pyrki hyödyntämään tilaisuuden ja samaan poliittisia, perustuslaillisia ja uskonnollisia uudistuksia. Kaarle kieltäytyi, sillä vaaditut uudistukset olisivat tehneet hänet lähes täysin riippuvaiseksi parlamentista. Tammikuussa 1642 hän yritti pidätyttää keskeiset parlamenttijohtajat ja syyttää heitä maanpetoksesta mutta epäonnistui. Lopulta ratkaisemattomat erimielisyydet, epäluulo ja muut yhteiskunnassa vallinneet jännitteet johtivat aseelliseen yhteenottoon.¹⁸⁴

3.2 Sodan retoriikasta

Sota vaatii aina äärimmäisiä uhrauksia ja ponnistuksia. Sotaa voidaan legitimoida sodan retoriikalla, jolla pyritään osoittamaan, että se on vaadittujen uhrausten arvoinen. Tämä on sitä vaikeampaa, mitä kauempana sota on fyysisesti tai henkisesti. Perelman esittää, että ihmisillä on taipumus pitää tärkeänä sitä, mikä on etualalla tietoisuudessa, kohteen esittäminen herättää yleisössä tunteita, ja läsnäolon luominen on tärkeää etenkin silloin, kun yleisö on saatava tiedostamaan ajallisesti ja paikallisesti etäisiä seikkoja¹⁸⁵. Riikka Kuusisto, joka on tutkinut länsimaista retoriikkaa 1990-luvun

181 Firth 2003 (1905), s. 16–17, 25, 35.

182 Hill 1980, s. 9.

183 Henriksson 1990, s. 36; Hill 1990a, s. 16.

184 Hexter 1978, passim.

185 Perelman 1996, s. 43–44.

alun Persianlahden sekä Bosnian sodissa, esittää myös, että sota ja sodasta puhuminen liittyvät toisiinsa, retoriikalla on suora yhteys konkreettisen toiminnan tasoon. Molempien edellä mainittujen sotien osapuolena oli länsimainen liittouma, ja ne tuotiin mediassa koteihin reaaliaikaisesti ympäri vuorokauden. Etenkin demokratioissa vaikeat päätökset vaativat vakuuttavat perusteet, joten sotien legitimointi oli tärkeää. Kuusisto korostaa, että toimien oikeuttaminen edellyttää paitsi tosiasioiden selittämistä, myös selitysten markkinoimista. Perusteluiden lähtökohtana ovat oman yhteisön arvot, jotka määrittelevät myös toiminnan rajat. Sodan retoriikassa on tärkeää luoda selkeä kuva pahasta, syyllisestä, sillä se antaa toiminnalle motiivin. Lisäksi selkeä ja vetovoimainen tarina ennakoii päättäväistä toimintaa. Sodan retoriikassa luodaan kuva klassisesta hyvän ja pahan taistelusta, tehdään jako ”meihin” ja ”heihin”. ”He” tai ”ne” ovat pahoja tai vähintäänkin harhaanjohtettuja ja alistettuja, sitä vastoin ”me” olemme sankareita, hyviä ja jaloja. Lopuksi, kuten satujen maailmassa aina tapahtuu, hyvä voittaa, ja paha saa rangaistuksensa. Viholliskuvissa vastapuoli saatetaan jopa demonisoida: esimerkiksi Persianlahden sodassa Irakin johtaja Saddam Hussein rinnastettiin Adolf Hitleriin, joiden pahat teot ilmentävät pahaan luonnetta. Viholliskuvat ovat negatioita yhteiskunnasta, jossa ne on luotu: ne ovat itsereflektiota ja peilaavat sitä puolta, joka koetaan epäilyttäväksi tai vaaralliseksi. Yleisesti Persianlahden sota oli ”oikeutettu”, Bosnian sitä vastoin oli ”inhottava”. Edellisessä vihollinen henkilöityi Saddam Husseinin, joka oli vallannut naapurimaa Kuwaitin. Liittouman toiminta ja retoriikka oli itsevarmaa ja päättäväistä: Sota oli velvollisuus, epäitsekästä taistelua pienen ja heikon sekä koko maailman turvallisuuden puolesta. Retoriikassa käytettyjä arvoja olivat rohkeus, periaatteellisuus sekä päättäväisyys. Bosnian sisällissodassa oli sitä vastoin hankala löytää selkeää syyllistä. Liittouman intervention motiivina olivat humanitaariset syyt, sen tavoitteena oli löytää neuvotteluratkaisu, ja toiminta oli siksi epävarmaa ja varovaista. Retoriikassa korostuivatkin harkitsevaisuus, sitkeys ja kärsivällisyys. Lopuksi kuitenkin molemmat sodat olivat välttämättömiä: ne olivat paremman tulevaisuuden puolesta.¹⁸⁶

Myös uskonto voidaan liittää sodan retoriikkaan. Tällöin sankarit eli ”me” ovat oikean Jumalan ja uskon puolustajia. Tästä on esimerkkinä kesällä 2003 erään uskonnollisen ryhmän tilaisuudessa puhunut yhdysvaltalainen kenraaliluutnantti William Boykin, joka oli taistellut islaminuskoista sotapäällikköä vastaan 1990-luvun alun Somaliassa. Hän kertoi tienneensä, että hänen Jumalansa oli mahtavampi kuin vihollisen: hänen Jumalansa oli oikea, vihollisen oli epäjumala.¹⁸⁷ Lausuma on kiinnostava siinäkin mielessä, että se implikoi useiden jumalien olemassaoloa. Toisaalta myös Mooseksen ensimmäinen käsky antaa ymmärtää, että Israelin ja Israelin jumalan välillä on

186 Kuusisto 1996, s. 267–288.

187 McManus, Doyle, General Casts War in Religious Terms. [<http://www.commondreams.org/headlines03/1016-01.htm>]. Artikkelijulkaisu alun perin Los Angeles Times -lehdessä 16.10.2003. Luettu 13.5.2011.

liittosuhde, joka rajoittaa muut jumalat ulkopuolelle mutta ei kiistä niiden olemassaoloa¹⁸⁸. Kaiken kaikkiaan sodan retoriikassa on ominaista esittää sota välttämättömyytenä sekä motiiviattraktio, jossa itseän liitetään motiiveja, jotka osoittavat oman asian oikeellisuudesta ja vastapuoleen motiiveja, jotka osoittavat heidän olevan väärässä. Itselle monopolisoidaan yleisesti tunnustetut hyveet, jolloin vastapuolelle jäävät kaikki paheet. Vastapuolen pahuus myös oikeuttaa oman puolen toiminnan. Samat elementit tulemme huomaamaan myös Englannin sisällissodassa.

3.3 Sisällissota: kenen puolella Jumala lie?

Sisällissodan vastapuolet olivat kuningas ja parlamentti. Puolen valintaan oli monia motiiveja, ja sukujen sisälläkin saatettiin päätyä eri puolille. Parlamentin alahuoneen jäsenistä lähes 300 valitsi parlamentin puolen mutta noin 175 seurasi kuningasta. Ylähuoneesta suurin osa, noin 80 pääriä, valitsi kuninkaan, noin 30 parlamentin ja noin 20 jätti kokonaan puolensa valitsematta.¹⁸⁹ Yleisesti kuningasta tukeviin rojalisteihin eli lojaaliin puolueeseen kuuluivat ylhäisaatelisto, osa alemmasta aatelista, Englannin pohjois- ja länsiosien katolinen maaseutuväestö sekä anglikaaninen papisto. Karkeasti kuninkaan tukialue käsitti pohjoisen ja läntisen Englannin sekä Walesin. Lisäksi tällä oli tukijoita Irlannin ja Skotlannin katolilaisissa sekä mannermaalla, mutta näitä oli hankala hyödyntää: Englanti oli protestanttinen maa, eikä varsinkaan katolilaisten avulla saavutettua voittoa olisi voitu hyväksyä. Vastaavasti parlamentin vahvan tukialueen muodostivat eteläinen ja itäinen Englanti. Sitä tukivat Lontoo, yleisestikin kaupunkiväestö, kauppaa ja yritystoimintaa harjoittavat piirit, osa alempaa aatelia sekä maaseutuväestö etenkin maan eteläisistä ja itäisistä kreivikunnista.¹⁹⁰ Lisäksi parlamentti solmi vuonna 1643 liiton¹⁹¹ skotlantilaisten presbyteerien kovenanttiparlamentin kanssa. Merkillepantavaa on, että parlamentin tukialueet olivat Englannin vauraimpia. Lisäksi sen hallussa oli maan laivasto, mikä häittäsi kuninkaan armeijan huoltoa ja tuen saamista mannermaalta. Tämä merkitsi, että ajan myötä voimasuhteet tulisivat väistämättä kääntymään parlamentin eduksi.¹⁹²

Parlamentin puoluetta kutsuttiin myös lahkolaisten tai puritaanien puolueeksi, joten kamppailussa nousivat selkeästi esiin myös uskonnolliset asiat – jopa koko sotaakin on tutkimuskirjallisuudessa kutsuttu puritaaniseksi vallankumoukseksi. Lisäksi parlamentin armeijassa tapahtui jako pääasiassa uskonnollisiin perustein independentteihin ja presbyteereihin.¹⁹³ Vuoteen 1647 mennessä edelliset

188 Hämeen-Anttila 2005, s. 19.

189 Firth 2003 (1905), s. 69–70, 73.

190 Hill 1980, s. 101–105; Hill 1990a, s. 57–58.

191 Solemn League and Covenant.

192 Hill 1990a, s. 55.

193 Ihalainen 1999, s. 167.

saavuttivat Cromwellin johdolla keskeisen aseman¹⁹⁴, millä oli suuri merkitys sodan jälkeen. Sodassa uskonnolla tehtiin jakoa ystäviin ja vihollisiin, leimattiin vastustajat, osoitettiin oman asian oikeellisuus ja moraalinen ylivoima. Kuten edellisellä vuosisadalla, jolloin Oliverin isoisä Henry Cromwell oli ollut valmis taisteluun ”oikean Kristuksen uskonnon” puolesta ”paavin paholaismaista taikauskoa” vastaan¹⁹⁵, samoin sisällissodan osapuolet olivat Jumalan asialla ja käyttivät uskontoa hyväksi. Esimerkiksi rojalistit leimasivat lahkolaisuuden, johon myös puritanismi voidaan lukea, synniksi.¹⁹⁶ Vastapuolen puritaanit vastaavasti saattoivat leimata rojalistit paavillisiksi.

Uskonto oli vahvasti läsnä sotilaiden elämässä. Parlamentin armeijan jokaiseen rykmenttiin pyrittiin saamaan sotilaspappeja, mutta heitä ei ollut riittävästi, jolloin papeitta jääneille joukko-osastoille jaettiin *Raamattuja* korvikkeeksi. Esimerkiksi elokuussa 1643 julkaistu *Sotilaan taskuraamattu*¹⁹⁷ käsitti noin 150 raamatunjaetta, lähes kaikki vanhasta testamentista, jotka käsittelivät sotaa sekä ominaisuuksia, joita sotilalta vaadittiin Jumalan taistelujen taistelemiseen. Pappien puutetta saatettiin korvata myös siten, että sotilaat, lähinnä upseerit, saarnasivat itse. Tämä ei ollut Cromwellin mieleen, sillä oppimattomat sotilaat saattoivat saarnata lähes mitä tahansa. Vaikka kieltoa ei aina noudatettukaan, auktorisoimaton saarnaaminen kiellettiin vuonna 1645. Uskonto näkyi – ja kuului – myös taistelukentällä. Parlamentin joukot marssivat taisteluun psalmeja laulaen, minkä kerrotaan ärsyttäneen vastapuolen upseereita.¹⁹⁸ *Sotilaan taskuraamatun* psalmeissa Jumala antaa omilleen suojelusta ja apua vastapuolen, Jumalan vihollisten, kukistamisessa:

Ei voita kuningas väkensä voimalla, ei sankari selviydy omin avuin. Pettävä on hevonen pelastajaksi, sen voima ei vie turvaan. (Ps. 33:16–17)

Jumala on turvamme ja linnamme, auttajamme hädän hetkellä. (Ps. 46:1)

Herra, tuomitse ne, jotka ovat vetäneet minut tuomiolle! Taistele niitä vastaan, jotka minua vastaan taistelevat. Tartu aseisiin, ota kilpi, tule avukseni! (Ps. 35:1–2)

Enkö vihaisi sinun vihollisiasi, Herra, enkö inhoaisi sinun vastustajiasi! Loputon on vihani heitä kohtaan, he ovat minunkin vihollisiani. (Ps. 139:21–22)

194 Paastela 2000, s. 159.

195 Firth 2003 (1905), s. 3.

196 Hill 1986, s. 12.

197 The Souldier’s Pocket Bible.

198 Paastela 2000, s. 159; Cromwell’s Soldier’s Bible. Lähteenä käyttämäni The Souldier’s Pocket Bible on Roberts Brothersin tällä nimellä julkaistu versio vuodelta 1895.

Olen vannonut valan, ja valani pidän: minä noudatan sinun vanhurskaita päätöksiäsi. (Ps. 119:106)

Englannin sisällissodassa oli kolme subjektiivista Jumalaa: yksi oli kuninkaan, toinen parlamentin ja kolmas yksittäisen uskovaisen puolella. Kuninkaan puolen Jumala halusi säilyttää status quon ja puolusti piispojen ja hallitsijoiden vallan jumalallista oikeutta. Parlamentin puolen Jumala oli paitsi järjestyksen mutta ennen kaikkea oikeuden puolella, eikä olojen säilyttäminen ollut itseistarkoitus. Kolmas taas oli jokaisessa kristityssä ja oli siten jokaisen uskovaisen puolella. Tämä oli Jumalista epämääräisin, sillä oli vaikeaa määrittellä, kuka oli tosiuskova. Kuitenkin jokainen luki itsensä tähän joukkoon. Kaiken kaikkiaan yksi Jumala tuki institutionaalista kirkkoa ja sen papistoa, toinen oppineita pappeja, kolmas ei välttämättä tarvinnut pappeja lainkaan. Siten Jumala samanaikaisesti sekä vahvisti että horjutti vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä.¹⁹⁹

Oliver Cromwell näki, että Jumala oli heidän ”voimansa, jossa heidän kaikki toivonsa oli”²⁰⁰. Hän uskoi, että taistelun voitti aina se osapuoli, joka oli Jumalan mielestä oikeassa. Menestys kertoi Jumalan suosiosta, epäonnistuminen epäsuosiosta. Jokainen taistelu oli ”vetoamus Jumalalle”.²⁰¹ Hävittyään Cromwell saattoikin joutua kauhun valtaan ja piinata itseään itsetutkiskelulla siitä, miksi rojalistit saattoivat sittenkin olla oikeassa²⁰². Voitetusta taistelusta hän antoi kaiken kunnian yksin Jumalalle, ei lainkaan itselleen tai sotilailleen: Jumala oli kaiken rohkeuden ja maineen takana ja loi pelkoa viholliseen.²⁰³ Cromwell näkikin armeijan ja sen sotilaat ennen kaikkea ”työkaluina”, jotka ”olivat kuitenkin työn kannalta merkityksettömiä”²⁰⁴. Tämä merkitsee, että ihminen tarvitsi Jumalaa kuten työkalut tarvitsivat osaavat kädet ja oikean tarkoituksen, jotta niistä olisi hyötyä.

Jumalan merkityksestä sodassa kertoo Cromwellin kirje²⁰⁵ langolleen eversti Valentine Waltonille Marston Moorin taistelun jälkeen. Cromwell aloittaa surunvalittelulla, sillä Waltonin poika oli kaatunut taistelussa. He saattoivat kuitenkin ylistää Jumalaa siitä, että he saivat koettelemuksissaan

199 Hill 1986, s. 321–323.

200 ”The Lord is our strength, and in Him is all our hope”, Oliver Cromwell, kirje eversti Valentine Waltonille 5/6.9. 1644, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 187.

201 Esim. kirjeessään Berwickin kuvernöörille 15.9.1648 Cromwell vaatii tätä luovuttamaan kaupungin ja uhkaa tekevänsä tarvittaessa vielä toisen hyökkäyksen/”second appeal to God”, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 355–356; Firth 2003 (1905), s. 252; Hill 1986, s. 325.

202 Paastela 2000, s. 156.

203 Esim. Oliver Cromwellin kirje tuntemattomalle vastaanottajalle heinäkuussa 1645 Langportin taistelun jälkeen, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. III, s. 326–327.

204 “[As] for the instruments, they were very inconsiderable the work throughout.”, Oliver Cromwell, kirje parlamentin puhemiehelle William Lenthallille 17.9.1649, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 458.

205 Oliver Cromwellin kirje eversti Valentine Waltonille 5.7. 1644, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 182–184.

surra yhdessä: myös yksi Cromwellin pojista oli hiljattain kuollut. Englanti ja Jumalan kirkko olivat saaneet taistelussa suuren voiton, jollaista ei oltu ennen koettu. Kaiken takana oli Jumalan siunaus jumalalliselle puolueelle: ”Jumala teki heidät korsiksi miekoillemme”²⁰⁶, Cromwell kirjoittaa, ja ”kunnia, kaikki kunnia, tuli antaa Jumalalle”²⁰⁷. Hän jakaa kokemuksensa poikansa kuolemasta ja kertoo saaneensa Jumalalta lohtua siitä, että ”Herra otti hänet onneen, mitä me kaikki kaipaamme ja mitä varten elämme”²⁰⁸. Cromwell muistuttaa, että Waltonin poika ei enää tuntisi syntiä tai surua. Poika oli ollut urhea ja hyveellinen, pidetty armeijan keskuudessa. Hän kuoli rauhassa ja häntä oli suuresti lohduttanut, nostaan hänet aina kipujen yläpuolelle, että ”Jumala ei antanut hänen enää kärsiä vihollistensa pyövelinä”²⁰⁹. Hän oli todellakin Jumalalle kelpaava, ja Walton saikin iloita ja kiittää Jumalaa siitä, että tämä oli nyt pyhimyksenä taivaassa. Tämän totuuden tunnustaminen ja Kristuksen voimaan tukeutuminen auttaisi kestäämään pojan menetyksen. Cromwell päättää kirjeen rukoukseen Waltonin puolesta: ”Auttakoon tämä selkeä Jumalan kirkkoa kohdannut armo sinua unohtamaan henkilökohtaisen surusi. Olkoon Jumala voimanas”²¹⁰.

Kirjeestä käy hyvin ilmi, että maanpäällinen elämä oli valmistautumista tuonpuoleiseen. Lisäksi Cromwellin käyttämä uhriretoriikka kertoo, että sota oli oikeutettu. Erityisen kiinnostava on kohta, jossa tämä kertoo Waltonin pojan pitäneen itseään pyövelinä: vihollisia ei surmattu, heidät teloitettiin. Tämä antaa ymmärtää, että vihollinen oli tehnyt vakavan rikoksen Jumalaa vastaan ja saanut Jumalan oikeudenmukaisen tuomion: ainoastaanhan oikeudessa tuomitut rikolliset saatettiin nimenomaisesti teloittaa. Siten sota, vaikka olikin valitettava, oli lopulta kuitenkin välttämätön: siinä oli kyse velvollisuuden täyttämisestä Jumalaa kohtaan.

3.4 Cromwell ja sisällissota: minkä puolesta, ketä vastaan?

Parlamentti julistautui toukokuussa 1641 oikean protestanttisen uskon puolustajaksi ja suojelevansa oikeuksiaan kaikkia sen vihollisia vastaan.²¹¹ Siten parlamentti haastoi avoimesti kuninkaan. Tämä ei kuitenkaan ollut ongelmatonta. Cromwell kirjoitti:

206 ”God made them as stubble to our swords”, Ibid.

207 ”Give glory, all the glory, to God”, Ibid.

208 ”the Lord took him into the happiness we all pant for and live for.”, Ibid.

209 ”That God had not suffered him to be any more the executioner of His enemies”, Ibid.

210 ”Let this public mercy to the Church of God make you to forget your private sorrow. The Lord be your strength: so prays”, Ibid.

211 Hill 1990a, s. 54.

Se on hirveää vastapuolille; etenkin kun kyseessä on velvollisuutemme Jumala kohtaan, lojaalisuus kuningastamme ja hallitsijaamme kohtaan ja kiintymyksemme maatumme ja vapauksia kohtaan.²¹²

3.4.1 Parlamentin puolesta...?

Cromwellin kirjeissä esiintyy usein ”Suuri Asia” (The Cause/great Cause)²¹³, jonka puolesta he taistelivat. Siinä oli kyse parlamentin puolustamisesta:

Me tutkimme Jumalan suuruutta ja parlamentin kunniaa ja vapautta; tämän puolesta me yksimielisesti taistelemme ilman, että ajaisimme omia etujamme.”(...) ”[Mutta] koska jotkut meistä ovat ryöstelyn ja muun pahanteon vihollisia, meitä on sanottu ’kiihkoilijoiksi, jotka pyrkivät ylläpitämään mielipiteitään uskonasioissa voimakeinoin,’ – mitä me halveksomme ja kammoamme. Väitän, että en koskaan voi tyydyttävästi perustella itselleni tämän sodan oikeutusta muuten kuin parlamentin auktoriteetin ja oikeuksien säilyttämisellä: ja tässä Asiassa toivon todistavani, että olen rehellinen ja vilpitön.²¹⁴

Samoin ”Suuri Asia” oli osallistumista kamppailuun Jumalan puolella pahaa vastaan:

Jumala on laittanut miekan parlamentin käsiin – kauhuksi pahantekijöille ja siunaukseksi niille, jotka tekevät hyvin.²¹⁵

212 ”It is dreadful to adversaries; especially when it is in order to the duty we owe to God, to loyalty we owe to our King and Souverign, and to the affection due to our Country and Liberties”, Oliver Cromwell, kirje Cambridgen pormestarille ja oltermanneille 8.5.1641, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. III, s. 307.

213 ”this great Cause”, esim. Oliver Cromwellin kirje Sir Edmund Baconille, Sir William Springille, Sir Thomas Barnardistonille ja Maurice Barrowille 31.7. 1643, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 149.

214 ”we study the glory of God, and the honor and liberty of the Parliament; For witch we unanimously fight; without seeking our own interests.” (...) ”[But] because some of us are enemies to rapine and other wickednesses, we are said to be ’factious,’ to ’seek to maintain our opinions in religion by force,’ – which we detest and abhor. I profess I could never satisfy myself of the justness of this war, but from the Authority of the Parliament to maintain itself in its rights: and in this Cause I hope to approve myself an honest man and single-hearted.”, Oliver Cromwell, kirje eversti Valentine Waltonille 5/6.9. 1644, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 187–187.

215 ”God hath put the sword in the Parliament’s hands, - for the terror of evildoers, and the praise of them that do well.”, Oliver Cromwell, kirje parlamentin alahuoneen puhemiehelle William Lenthallille 14.9.1645, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 222.

Lisäksi Cromwell esittää motiiveina ”kansan palvelemisen”²¹⁶ sekä toimimisen ”maan vapauden”²¹⁷, ”Jumalan kirkon”²¹⁸, ”Jumalan kunnian ja tämän [Englannin] vaivaisen kuningaskunnan hyväksi”²¹⁹. Kaiken kaikkiaan parlamentti taisteli yhteisen hyvän puolesta, heidän ”Asialleen” olikin ominaista hyvien tavoitteiden moninaisuus.

3.4.2 ...vai kuningasta vastaan?

Hallitsija oli valtakuntansa keskeisin henkilö. Thomas More kuvaa tätä *Utopiassa* lähdemetaforalla: ”ruhtinaasta virtaa kaikki hyvä ja paha kansan keskuuteen”²²⁰. Samoin myös 1600- ja 1700-lukujen tieteellisessä ajattelussa rinnastettiin luonto ja yhteiskunta siten, että molemmissa liike ja toiminta virtasivat ylemmistä alempiin luontokappaleisiin²²¹. Yhdistämällä edellisen, *Raamatun* tunnetun metaforan ”hedelmistään puu tunnetaan” (Matt. 12:33) ja sen, miten Jumalan suosio ja epäsuosio ilmeni, voidaan päätellä, oliko hallitsija hyvä vai huono: Hyvä hallitsija toteutti Jumalan tahtoa, oli Jumalan suosiossa, ja tämän kansa eli yltäkyläisyydessä. Sitä vastoin huono hallitsija oli Jumalan epäsuosiossa, ja kansa eli puutteessa. Kansa oli siten hallitsijan indikaattori. Morenkin mukaan ”kuninkaan arvon mukaista ei ollut hallita kerjäläisiä, vaan rikkaita ja onnellisia kansalaisia”²²². Hyvän hallitsijan esikuvina pidettiin muun muassa vanhan testamentin Salomonian ja Daavidian sekä Englannin Elisabet I:ä, jonka ajasta luotiin jo 1600-luvulla legenda kukoistavana ”Kultaisena aikakautena”²²³. Verrattuna Kaarlen aikaan kontrasti oli ilmeinen.

Sisällissodan syytymistä voidaan pitää osoituksena monarkian prinssiipin ja kansanedustuslaitoksen yhteensovittamisen hankaluudesta. Siksi on perusteltua kysyä, taisteliko parlamentti hallitsijaa tai lopulta jopa koko monarkiainstituutiota vastaan. Cromwellin kirjeistä käy ilmi, että he taistelivat ”Suuren Asian”, Jumalan ja parlamentin, puolesta. Vastapuolta hän nimittää usein vain ”viholliseksi”²²⁴. Samoin he olivat ”niitä, jotka häiritsevät maan ja kuningaskunnan rauhaa”²²⁵ sekä

216 ”to serve Public”, Oliver Cromwell, kirje kenraalimajuri Crawfordille 10.3.1643, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 177.

217 ”for the liberty of his country”, Oliver Cromwell, kirje parlamentin alahuoneen puhemiehelle William Lenthallille 14.6.1645, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 209.

218 ”the Church of God”, Oliver Cromwell, kirje eversti Waltonille 5.7.1644, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 183.

219 ”to His glory and the good of this poor Kingdom”, Oliver Cromwell, kirje parlamentin alahuoneen puhemiehelle William Lenthallille 2.10.1648, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 369.

220 Thomas More, *Utopia*, s. 33.

221 Toulmin 1998, s. 220.

222 Thomas More, *Utopia*, s. 61.

223 Hill 1990a, s. 25.

224 ”the Enemy”, Oliver Cromwell, kirje Colchesterin pormestarille 28.3.1643, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 147.

225 ”those that disturb the peace of this Country”, Oliver Cromwell, kirje Robert Barnardille 23.1.1642, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 125.

”paavillisia”²²⁶. Toisinaan Cromwell myös nimeää nämä, kuten rojalistien puolella taistelleet prinssit Rupertin ja Mauricen. Sitä vastoin kuningas esiintyy vuosien 1640–49 kirjeissä harvoin eikä useinkaan henkilönä: niissä mainitaan ”kuninkaan armeija”²²⁷, ”kuninkaan olevan äärimmäisen vahva lännessä”²²⁸ ja niin edelleen. Merkillepantavaa on, että hän ei milloinkaan herjaa tai panettele kuningasta. Vuosina 1647–48, jolloin Kaarle oli parlamentin määräämässä arestissa, kuningas mainitaan kirjeissä useammin myös henkilönä. Tämä selittyy sillä, että Cromwell oli tuolloin henkilökohtaisestikin tekemisissä kuninkaan kanssa. Kaiken kaikkiaan Cromwellin kirjeiden perusteella parlamentti taisteli oikeudenmukaisuuden ja rauhan puolesta: sotaa käytiin Jumalan ja parlamentin puolesta, ei kuningasta tai monarkiaa vastaan.

3.4.3 Vastaukset löytyvät Raamatusta: Sotilaan katekismus

Katekismus on tiivistelmä kristinuskon keskeisestä sisällöstä. Se rakentuu dialogin tai kysymysten ja vastausten muotoon, ja tällä tavoin on perinteisesti opetettu ja selitetty *Raamattua*. Vuonna 1644 parlamentin armeijalle julkaistiin pieni 28-sivuinen *The Souldiers Catechisme* eli *Sotilaan katekismus*. Se oli ”kirjoitettu rohkaisuksi ja ohjeeksi kaikille, jotka olivat tarttuneet aseisiin tämän Jumalan asian ja Hänen kansansa puolesta; etenkin tavallisille sotilaille”²²⁹. Teoksen, josta otettiin useita painoksia, laati spaldingilainen puritaanipappi Robert Ram.²³⁰ Kuitenkin jälkeempäin se on nimetty myös Cromwellin mukaan²³¹. Teosta on hyödynnetty nykyaikanakin, sillä Yhdysvaltain armeijan vastaava, Michael E. Cannonin vuonna 2006 julkaistu *The Soldier's Catechism, Virtuous Warriors in an Age of Terror: A Manual for the Spiritual Fitness of the US Armed Forces* pohjautuu keskeisiltä osin Cromwellin armeijan käyttämään teokseen²³².

Sotilaan katekismuksen julkaisun kanssa samoihin aikoihin suoritettiin talvella 1644–45 myös parlamentin armeijan uudelleenorganisointi. Tuolloin muodostettiin 22000 sotilaan ammattiarmeija New Model Army, joka saattoi operoida koko maassa. Cromwell esitti alahuoneelle joulukuussa 1644, että mikäli sotaa ei käytäisi riittävän tarmokkaasti, vaarana oli, että kansa ei enää jaksaisi ja heidän olisi pakko solmia kunniaton rauha. Kannattajatkin olivat alkaneet epäillä, että parlamentin

226 ”the Papists”, Oliver Cromwell ja kahdeksan muuta allekirjoittanutta, kirje sir John Hobartille et al. 26.1.1642 (1643), Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. III, s. 309.

227 ”the King’s Army”, Oliver Cromwell, kirje Sir Thomas Fairfaxille 4.6.1645, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 183.

228 ”The King is exceedingly strong in the West.”, Oliver Cromwell, kirje sir William Springille ja Maurice Barrowille syyskuussa 1643, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 162.

229 ”Written for the Incouragement and Instruction of all that have taken up Armes in this Cause of God and His People; especially the common Souldiers.”, Cromwell’s Soldier’s Catechism (The Souldiers Catechisme).

230 Lee 1896, s. 226.

231 Cromwell’s Soldier’s Catechism.

232 Kts. Solid Ground Christian Books. [http://www.solid-ground-books.com/detail_518.asp]. Luettu 4.9.2012.

jäsenet, joilla oli päällikkyyksiä ja muita korkeita asemia, eivät halunneet luopua vallastaan eivätkä siksi saattaneet sotaa päätökseen. Cromwell ehdotti, että armeija tuli organisoida uudelleen ja sen johtajat vaihtaa: yleinen hyvä edellytti heiltä kaikilta itsensä kieltämistä. Alahuone hyväksyi ehdotuksen ja päätti, ettei parlamentin jäsenillä saisi sodan aikana olla siviili- tai sotilaspuolen virkoja tai päällikkyyksiä. Ylähuoneen vastustuksesta huhtikuussa kuitenkin määrättiin vain, että kaikkien parlamentin jäsenten tuli luopua upseerinvaltakirjoistaan 40 päivän kuluessa. Tämä ei estänyt heidän uudelleennimittämistään, ja esimerkiksi Cromwell sai jäädä armeijaan.²³³ *Sotilaan katekismus* oli uudenmallisen armeijan ohjenuora. Siinä pohditaan sodan keskeisiä kysymyksiä. Vastaukset on haettu etenkin *Raamatusta*, joka Jumalan sanana oli kiistaton auktoriteetti. Analogian käyttö perusteluna on yleistä. Lisäksi viittaukset on eksplikoitu, joten väitteiden todenmukaisuuden saattoi tarkistaa. Sisällöllisesti teos jakautuu kahteen osaan: aluksi perustellaan sotilaan ammatin ja sodan oikeutus, lopuksi esitetään hyvän sotilaan ominaisuudet. *Sotilaan katekismuksessa* kiteytyy sodan uskonnollinen luonne, sen uskonnolliset merkitykset, ja se auttaa pääsemään sisälle ajan maailmankuvaan. Seuraavaksi referoin sen sisällön, lopuksi esitän siitä vielä joitakin huomioita.

Aluksi *Sotilaan katekismuksessa* muistutetaan, että sotilas on yhtä lailla kristitty kuin sotilaskin. Sille, että kristitty saattoi olla sotilas, oli monia perusteita: Jumala kutsuu itseään sotajoukkojen herraksi (Lord of Hosts), Aabrahamilla oli 318 miehen rykmentti, Daavid oli kutsuttu taistelemaan Jumalan taisteluita, itse Jumala oli opettanut Daavidin taistelemaan, urhoollisuuden jalo lahja on annettu tähän tarkoitukseen ja niin edelleen. Vaikka Kristus kehottaa kääntämään pahalle toisenkin posken (Matt. 5.39), kieltää tämä vain oman henkilökohtaisen koston ja vastarinnan. Lisäksi *Raamatussa* on useita kohtia, joissa tietyissä tilanteissa jopa velvoitetaan tarttumaan aseisiin.

Parlamentin sotilas taisteli kuninkaan ja parlamentin puolesta. Todellinen vihollinen oli paavillinen ryhmittymä, joka oli erottanut kuninkaan parlamentista. Parlamentti puolusti maan vapauksia ja lakeja mielivaltaista hallintoa ja tyranniaa vastaan sekä oikeaa protestanttista uskoa, jota vastaan oli hyökätty. Tätä kaikkea kuninkaan itsensäkin oli määrä tehdä sekä valansa että toimensa puolesta. Parlamentti oli tarttunut aseisiin Jeesuksen Kristuksen vihollisia vastaan, jotka taistelivat hänen majesteettinsa nimissä Jumalan kirkkoa ja kansaa vastaan. Kuitenkin, mikäli kuningas halusi tuhota kansansa ja uskonnon, oli alamaisilla laillinen oikeus puolustautua. Sotilaiden asettuminen kuningas Saulia vastaan Jonatanin tapauksessa [1. Kun. 14:45 (sic!)²³⁴] oli hyvä esimerkki. Vaikka apostoli Paavali julistaakin (Room. 13) ehdotonta kuuliaisuutta esivaltaa kohtaan, alamaisten ei tullut totella

233 Firth 2003 (1905), s. 117–119.

234 Sic: oikea kohta on 1. Sam. 14:45.

laittomia käskyjä: kuuliaisuus Jumalalle ylitti kaiken muun. Kuningas oli valtakuntansa korkein henkilö, mutta lait, tuomioistuimet sekä oikeudelliset kokoukset (Laws and Courts) – ja siten myös parlamentti (High Court of Parliament) – olivat tämän yläpuolella. Tämän vastustaminen merkitsi Jumalan asettaman järjestyksen vastustamista.

Kaikkien protestanttien tuli liittyä taisteluun Jumalan puolesta. Ne, jotka eivät näin tehneet, olivat Jumalan vihollisia, joilla oli tuomiopäivänä "vaarana tulla syljetyksi Kristuksen suusta" (Ilm. 3:16²³⁵). Vihollisen joukoissa taistelevat protestantit eivät saaneet kutsua itseään protestanteiksi: he eivät olleet sen arvoisia, sillä he taistelivat Antikristuksen asian puolesta. Tosiasiassa he olivatkin paavillisia tai ateisteja, parlamentin oikeuden pakoilijoita, onnenonkijoita, reformaation vastustajia ja yleisesti pahansuopia. He olivat matkalla kadotukseen, Jumala tulisi tuhoamaan heidät kaikinensa (Sef. 3:19), heidän aseensa eivät tulisi menestymään (Jes. 54:17) ja heidän miekkansa tulisivat kääntymään heidän omia sydämiään vastaan (Ps. 37:15).

Parlamentin puolueen tavoitteena oli sortaa Babylon, poistaa piispojen valta, reformoida papisto, joka oli korruptoitunut, laiska, kunniaton, taikauskoinen sekä sielunmurhaava, edistää Kristuksen valtakuntaa ja määräysten puhtautta, saattaa kirkon ja valtion viholliset oikeuteen, säännellä tuomioistuimia, jotka olivat edistäneet epäoikeudenmukaisuutta, suojella parlamenttia, joka edusti maan parhainta perintöä ja oli koko valtakunnan ylpeys sekä säilyttää evankeliumi jälkipolville. He tulisivat onnistumaan. Tästä osoitti vihollisen laatu ja saavutetut voitot. Lisäksi parlamentin asia oli hyvä ja oikeutettu, mikä valoi rohkeutta ihmisten sydämiin. Hyvä asia tulisi voittamaan, sillä Jumala oli heidän puolellaan. Se sai myös vastapuolen tyrmistyksen valtaan ja huonoon valoon.

Parlamentin sotilaat olivat rohkeita ja jumalallisia, kun taas viholliset olivat jumalattomia, kiroilijoita ja jumalanpilkkajia, epäinhimillisiä ja julmia. He olivat hyvyiden ja Jumalan vihollisia, ja Jumala tulisi lyömään heidät. Jumala oli koonnut palvelijansa tekemään suuria töitä (Ps. 149:5–9) ja auttaisi heitä (Tuom. 5:2). Parlamentin sotilaat olivat varmoja asiansa hyvydestä, valmiit elämään ja kuolemaan sen puolesta. Taisteluissa saavutetut voitot osoittivat, että Jumala oli heidän puolellaan. Vaikka vihollisetkin sanoivat taistelevansa uskonnon puolesta, olivat he kuin Dianaa palvoneet efesolaiset. He edustivat paavillisia prelaatteja, häpeällistä papistoa, sielua näivettävää jumalanpalveluskirjaa, haisevia seremonioita, epäjumalankuvien palvontaa sekä epäkristillistä

235 ”Mutta sinä olet haalea, et kuuma etkä kylmä, ja siksi minä oksennan sinut suustani”. Jeesus nuhtelee Laodikean seurakuntaa välinpitämättömyydestä, penseydestä ja hengellisestä köyhyydestä.

vapautta. Tämä kaikki tulisi muuttumaan reformaation myötä. Reformaatio oli jo sadan vuoden ajan kehittänyt kirkkoa huomattavasti, ja koko protestanttinen maailma rukoilikin nyt heidän puolestaan.

Katekismuksen jälkimmäinen osa käsittelee hyvän sotilaan ominaisuuksia. Sotilaan tuli olla uskonnollinen ja jumalallinen, rohkea ja urhea ja taitava. Uskonnollisuuden vaatimukselle oli monia perusteita. Ensinnäkin se esitetään *Raamatussa* [Deut. (=5. Moos.) 23:9, Luuk. 3:14]. Lisäksi uskonnolliset sotilaat olivat valmiit kuolemaan, tukeutuivat Jumalaan ja taistelivat uskonnon ja reformaation puolesta. Hyvin järjestetty sotilasleiri oli hyveiden koulu, jossa opittiin valmistautumista kuolemaan, pidättyvyyttä, valppautta, tottelevaisuutta, lujuttua, itsehillintää, nöyryyttä ja antaumusta. Sitä vastoin uskonottomat elivät synnissä: he juopottelivat, antautuivat lihan himoille ja epäpuhtaudelle, kiroilivat ja häpäisivät Jumalan nimen, ryöstelivät ja varastivat kaiken kohdalleen tulevan. Tällaista käytöstä ei saanut sietää keneltäkään. Jumala tuli tuomitsemaan huoraajat ja aviorikoksen tekijät [Hep. 13:5 (sic!)²³⁶], rankaisee nimensä turhaan lausuvia, juopot eivät peri Jumalan valtakuntaa (1. Kor. 6: 9–10), ja väärintekijät saavat ansionsa mukaan (Kol. 3).

Siihen, että parlamentin armeijassa oli huonoja sotilaita, oli monia syitä: ylipäälliköt eivät olleet kiinnittäneet riittävää huomiota jumalallisten upseereiden valintaan, eikä moni rehti uskonnollinen mies ollut vielä astunut Jumalan ja Hänen kirkkonsa palvelukseen. Myöskään kuria ja järjestystä ei oltu painotettu riittävästi, ja moni upseeri oli halunnut päästä helpolla ja värvännyt armeijaan oman alueensa huonoa ainesta. Oli surullista, että parlamentinkin armeijassa oli jumalattomia hylkiöitä. Kuitenkin sen palveluksessa oli paljon jumalallisia ja arvostettuja kristittyjä. Lisäksi Jumala pystyi käyttämään kieroutuneitakin palvelemaan tarkoituksensa.

Jotkut parlamentin armeijan uskonnolliset sotilaat olivat rikkoneet ristejä ja pyhäinkuvia. Vaikka mitään ei saisi tehdä kiihkon vallassa, Jumala oli antanut reformaation miekan sotilaan käteen. Siksi ei ollut väärin, että hän tuhosi nuo taikauskon ja kuvainpalvonnan monumentit – etenkin, kun tämä olisi pitänyt tehdä jo aiemmin. Myös *Rukouskirjojen*²³⁷ tuhoaminen oli puolusteltavissa. *Rukouskirja*, josta oli tullut maan kuvottavin epäjumala, oli hautonut mitä laiskimman ja tietämättömimmän papiston ja levittänyt tietämättömyyttä valtakunnan kaikkiin kolkkiin. Lisäksi sen puolustajat taistelivat paavillisten rinnalla. Tämä pahan aiheuttaja, kiiltävä käärme, oli jauhettava tomuksi. Olikin todennäköistä, että Jumala oli valinnut rehelliset sotilaat työkaluikseen epäjumalankuvien tuhoamisessa. Siten parlamentin sotilas teki työtä reformaation hyväksi.

236 Sic: oikea kohta on Hep. 13:4.

237 Common Prayer Book/Books of Common Prayer.

Urhoollisuus ja rohkeus olivat jaloimpia ja sankarillisimpia hyveitä, joita ilman oli mahdotonta olla hyvä sotilas: saksanhirvien armeija, jota johti leijona, oli parempi kuin leijonien armeija, jota johti saksanhirvi. Pelkurit tekivät enemmän haittaa kuin hyötyä ja epäonnistuivat rohkeita useammin. Jumalakin halusi erottaa pelkurit armeijoistaan (Deut. 20:8). Parlamentin sotilaan rohkeuden takana oli heidän asiansa hyvyys sekä Jumalan lupaus avusta tämän vihollisia vastaan. Lisäksi Jumala vakuuttaa, että mitään ei tapahdu – edes hius ei putoa päästä – ilman Jumalan lupaa. Pelkuruudella oli vaaransa: ne, jotka halusivat pelastaa henkensä, tulivat menettämään sen. Samoin oli luvattu, että ne, jotka Kristuksen ja evankeliumien asiaa palvellessaan menettivät henkensä tai muuta, tultiin palkitsemaan. Heidän puolellaan olivat hyvien ihmisten rukoukset sekä monet sodassa osuutensa tekevät hyvät ihmiset. Lopuksi ne, jotka olivat urhoollisia Jumalan puolesta, saivat kunnioitusta tässä maailmassa sekä ikuisen kunnian tuonpuoleisessa.

Urhoollisuus, rohkeus ja pelkuruuden voittaminen edellytti kokemusta, lujuuutta, uskoa Jumalaan, viattomuutta, omaatuntoa, viisautta sekä hyvää harkintakykyä. Lisäksi sotilaan ammatissa tarvittiin taitoja: Daavidkin oli kiittänyt Jumalaa siitä, että tämä oli opettanut häntä sotimaan (Ps. 144²³⁸). Upseereilta vaadittiin viisautta ja kokemusta, sotilailta asetaitoja sekä kykyä pitää muodostelma. Sotilaiden taitoja tuli kehittää, ja upseerien tuli olla huolellisia harjoittaessaan heitä. Sotilaiden tuli oppia asiat kykyjensä mukaan. Heidän tuli etsiä rukouksella Jumalaa, pyytää, että tämä opettaisi ja auttaisi heitä oppimaan, sillä Jumalan siunaus toi menestystä kaikissa ammateissa. Upseerien tuli johtaa sotilaitaan uskonnollisesti ja olla esimerkkinä hyveellisyydessä ja jumalallisuudessa.

Sotilaita tuli kohdella rakastavasti, tahdikkaasti ja oikeudenmukaisesti. Näiden tuli tunnustaa upseeriensa arvovalta, kunnioittaa niitä, jotka Jumalan Kaitselmus ja valtion viisaus oli asettanut asemaansa. Myös omalle joukko-osastolle tuli osoittaa ehdotonta kuuliaisuutta. Kapinoitsijat olivat vaarallisia, heitä tuli rangaista ankarasti. Taistelusta pakenevat ansaitsivat sotatilalaissa säädetyn kuolemantuomion. Pakeneminen oli loukkaus kaikkea kohtaan (Ps. 78:9): pakeneva sotilas hylkäsi oman ja Jumalan asian, samoin petti valtion häneen asettaman luottamuksen. Lisäksi tämä oli vaarallinen esimerkki, mikä saattoi johtaa koko armeijan tuhoon.

Sotilaita tuli kouluttaa ja pitää kurissa, samoin rohkaista ja palkita. Uskollisia ja rohkeita maansa palveluksessa olleita tuli kunnioittaa, heille tuli taata säännöllinen ja riittävä palkka, samoin toimeentulo vammautuneille. Sillä ne, jotka taistelivat kirkon vihollisia vastaan, olivat Jumalan

238 Ps. 144:1–2: "Kiitetty olkoon Herra, minun kallioni! Hän opettaa käteni taistelemaan, käsivarteni käymään sota. Hän on uskollinen suojelijani, hän on linnani, hän on turvani ja pelastajani, kilpi, jonka taakse suojaudun. Hän alistaa kansat valtaani."

apureita vallanpitäjiä vastaan (Tuom. 5:23). Lisäksi sotilaat olivat oikeuden välikappaleita ja Jumalan tuomioiden toimeenpanijoita (Ps. 149:7, 9). He olivat todistaneet rakastavansa maataan, olleet uljaita ja rohkeita, eikä kukaan koe samanlaisia vaaroja ja vastoinkäymisiä kuin tavallinen sotilas. Kukaan ei ansaitse parempaa kuin he: ei kirkko, kansainyhteisö tai jälkipolvetkaan.

Kaiken kaikkiaan se, että Englannissa puhkesi sisällissota, oli monen tekijän summa. Kuitenkin maailmassa, jossa maailmakuva perustui uskontoon, uskonto liittyi kaikkeen, ja sitä käytettiin erilaisten päämäärien ajamiseen. Täten, vaikka sota ei ollutkaan perinteisessä mielessä uskonsota, antoivat konfliktiin liitetyt uskonnolliset syyt ja merkitykset sille erityisen palon ja voimakkuuden.

Sisällissodassa puolen valinta saattoi olla vaikeaa, ja moni pyrki jättäytymään kokonaan konfliktin ulkopuolelle²³⁹. *Sotilaan katekismuksen* mukaan kaikkien tuli kuitenkin valita joko kuuma tai kylmä, sillä haaleus eli puolueettomuus ei ollut Jumalalle mieleen. Analogiana oli, että kaikki käyttökelpoinen vesi oli kylmää tai kuumaa, kun taas haalea oli seissyttä ja siksi usein pilaantunutta ja käyttökelvotonta²⁴⁰. Toisaalta todellinen kuninkaan kannattajakin valitsi parlamentin puolen, sillä parlamentti taisteli myös kuninkaan puolesta. Lopuksi tärkeintä oli kuitenkin olla Jumalan puolella, joka Jumalan avulla tuli saavuttamaan voiton tämän vihollisista. Tämä näkyy Cromwellilla, joka innoitti taisteluun Jumalan kunnian puolesta. Voittavalla armeijalla oli Jumalan siunaus, ja Jumalan välikappaleena toimiminen antoi sotilaiden elämälle ja kuolemalle erityisen merkityksen. Lisäksi sotilaan työ nähtiin ammattityönä, jossa uskoa saattoi koetella. Siten siinä oli, Weberiä tulkitakseni, myös mahdollista saada viitteitä predestinaatiosta.

Sotilaan katekismuksessa luodaan kuva yhteisestä ”Suuresta Asiasta” sekä kristitystä sotilaasta. Englanti rinnastetaan *Raamatun* Babyloniin, joka edustaa turmeltuneisuutta, polyteismiä, idolatria, juutalaisten, Jumalan valitun kansan, vankeutta ja Jumalan vihan kohdetta. Viesti on selvä: heidän tuli tehdä parannus ja elää Jumalan tahdon mukaan. Kaiken keskiössä oli protestanttinen uskonpuhdistus, mistä kertoo myös varsin ymmärtävä suhtautuminen niitä sotilaita kohtaan, jotka olivat tuhonneet idolatriaan liitettyjä symboleita ja esineitä. Jumalattomuutta ja vääryyttä ei saanut hyväksyä, ne tuli tuhota. Esimerkiksi Englannin kirkon *Rukouskirjat* olivat ”kiiltäviä käärmeitä”, millä viitataan Paratiisin käärmeeseen Saatanaan ja tämän houkutuksiin. Vaikka myös parlamentin puolella oli huonoa ainesta, oli suuri osa hyveellisiä Jumalan satureita, jollaisiksi heidät haluttiin harjoittaa. Sitä vastoin viholliset olivat kategorisesti jumalattomia heittäjiä, jotka tulisivat saamaan

239 Hill 1990a, s. 57.

240 Rankinen, Jari, Suomen luterilainen evankeliumiyhdistys, Ilmestyskirjan lukuopas.

[<http://sley.fi/luennot/Rpiiri/Ilm/03selitys.htm>]. Luettu 24.5.2012.

Jumalan rangaistuksen. Tällä oli merkitystä, sillä ne, jotka uskoivat olevansa Jumalan välikappaleita ja Jumalan olevan heidän puolellaan, asettivat helpommin henkensä alttiiksi vaaroille ja taistelivat kiivaammin. Aikakauden palkkasotilaat olivat tunnettuja, että he saattoivat jopa kesken taistelun lähteä etsimään sotasaalista aiheuttaen siten ongelmia omalle sodanjohdolle²⁴¹. ”Hän, joka rukoilee ja saarnaa parhaimmin, taistelee parhaimmin”²⁴², Cromwell kirjoitti joulupäivänä 1650. Siksi, johtuipa vaatimus uskonnollista tai pragmaattisista syistä, ei ole kummallista, että hänen alaisuudessaan palvelevien sotilaiden tuli olla ”jumalaapelkääviä ja rehellisiä”²⁴³. Upseereista hän kirjoitti seuraavaa:

Haluaisin ennemminkin tavallisen punaruskeatakkisen kapteenin, joka tietää, miksi hän taistelee ja rakastaa sitä, mitä tietää, kuin sellaisen, jota sinä kutsut herrasmieheksi eikä ole mitään muuta.²⁴⁴

”Herrasmiehet” viitanee aateliin, etenkin ylhäisaateliin, johon kuuluvilla oli sodan alussa suurin osa armeijan johtavista asemista²⁴⁵. Syntyperän sijaan Cromwellille oli tärkeää, että upseerit olivat jumalallisia ja kyvykkäitä. Heille New Model Army antoikin mahdollisuuden sotilasuraan²⁴⁶.

241 Hill 1990a, s. 56.

242 ”he that prays and preaches best will fight best”, Oliver Cromwell, kirje eversti Hackerille 25.12.1650, Oliver Cromwell's Letters and Speeches, vol. II, s. 198.

243 Woolrych 1990, s. 95.

244 "I had rather have a plain, russet-coated captain that knows what he fights for, and loves what he knows, than that which you call a gentleman and is nothing else", Oliver Cromwell, kirje Sir William Springille syyskuussa 1643, Oliver Cromwell's Letters and Speeches, vol. I, s. 162.

245 Morrill 1994, s. 13.

246 Hill 1980, s. 88.

4. Kuninkaan mestaus ja tasavallan synty

Kesäkuussa 1645 rojalistit kärsivät Nasebyssä ratkaisevan tappion. Seuraavan vuoden huhtikuussa Kaarle pakeni Oxfordin piirityksestä ja antautui Newarkissa skottien presbyteeriarmeijalle. Yhdeksän kuukautta myöhemmin hänet luovutettiin Englannin parlamentin käsiin.

4.1 Auktoriteetit ovat Jumalasta: miten oikeuttaa kuninkaan mestaus ja vallankumous?

Tammikuussa 1649 parlamentin alahuone perusti tuomioistuimen²⁴⁷, joka totesi Kaarlen syylliseksi ”maanpetturuuteen ja muihin vakaviin rikoksiin” ja tuomitsi tämän ”tyrannina, petturina, murhaajana ja kansan vihollisena” kuolemaan ”erottamalla pää muusta ruumiista”²⁴⁸. Tuomio pantiin käytäntöön 30.1.1649. Kaarle ei tunnustanut oikeuden tuomiovaltaa: Kolmesti hän kieltäytyi vastaamasta syytteisiin, mikä ajan oikeuskäytännössä tulkittiin syyllisyyden myöntämiseksi. Hänen valtansa oli suoraan Jumalalta, eikä mikään laillinen maallinen valta siksi voinut häntä tuomita.²⁴⁹ Myös Cromwell oli pohtinut auktoriteettikysymystä. Hän kirjoitti marraskuussa 1648 kuninkaan arestista vastanneelle eversti Robert Hammondille, joka oli korostanut parlamentin auktoriteettia:

Sanot: ”Jumala on asettanut kansojen keskuuteen auktoriteetit, joille tulee osoittaa aktiivista tai passiivista kuuliaisuutta. Englannissa tämä on parlamentti. Siksi aktiivinen tai passiivinen vastarinta.” &c.²⁵⁰

Cromwell vastasi, että vaikka auktoriteetit ja vallat olivat Jumalasta, ihmisten instituutioilla oli rajoitteensa. Siksi oli väärin ajatella, että auktoriteetit saisivat tehdä mitä vain, ja siltikin näille tulisi osoittaa kuuliaisuutta: he kaikki myönsivät, että oli tilanteita, jolloin oli laillista nousta vastarintaan. Oikea kysymys olikin, oliko heidän tilanteensa tällainen.²⁵¹ Kysymys ei ollut helppo: jo sotaan ryhtyminen oli ollut vaikea päätös, ensimmäinen yritys saada kuningas oikeuteen kaatui ylähuoneen vastustukseen, toinen onnistui sivuuttamalla ylähuone, mutta puolet tuomioistuimeen nimitetystä 135 komissaarista kieltäytyi tehtävästä²⁵². Lisäksi *Raamatussa* kielletään kajoamista kuninkaaseen, Jumalan valittuun (1. Sam. 24:6): ”Herra varjelkoon minua tekemästä tällaista kuninkaalleni,

247 High Court of Justice.

248 Constitution Society, The Sentence of the High Court of Justice upon the King 27.1.1648–9. [<http://www.constitution.org/eng/conpur084.htm>]. Luettu 7.4.2013.

249 “Pro confesso”, Ibid.; Firth 2003 (1905), s. 220–221.

250 ”You say: ’God hath appointed authorities among the nations, to which active or passive obedience is to be yielded. This resides in England in the Parliament. Therefore active or passive resistance.’ &c.”, Oliver Cromwell, kirje eversti Robert Hammondille 25.11.1648, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 392.

251 Ibid.

252 Firth 2003 (1905), s. 216–217.

Herran voidellulle! Varjelkoon Herra minua kohottamasta kättäni häntä vastaan, sillä hän on Herran voideltu!" Seuraavaksi esitän, miten auktoriteettikysymys voitiin ratkaista ja miksi tuomio oli oikeutettu. Tämän jälkeen tarkastelen tasavallan alkutaivalta, äänioikeuskysymystä sekä armeijan ja parlamentin välien kiristymisen syitä ja seurauksia. Tässä kaikessa uskonnolla oli oma osansa.

Raamatussa alamaisia käsketään olemaan kuuliaisia hallitsijoita ja maallista esivaltaa kohtaan, viranomaisia nimitetään peräti jumaliksi (Ps. 82:1–6). Tämä puoli *Raamatusta* pyrkii säilyttämään status quon. Myös Calvin rinnasti poliittisen yhteisön perheeseen: vaikka perheessä saattoi vanhemmilta saada osakseen huonoa kohtelua, oli siihen alistuttava. Siksi hirmuvaltiaidenkin rankaiseminen tuli jättää yksin Jumalalle.²⁵³ Kuitenkin *Raamatussa* on myös muutoksen mahdollistava puoli. Esimerkkinä tästä on Israelin kansan pako Egyptin orjuudesta Mooseksen johdolla. Samoin *Raamatussa* on useita tapauksia, joissa Jumala oli antanut kukistaa tyrannit ja rangaissut kieroutuneita, kuten idolatria²⁵⁴ eli kuvainpalvontaan syyllistyneitä, hallitsijoita.²⁵⁵

Vanhan testamentin kuningas Saul on hyvä esimerkki Jumalan hylkäämästä hallitsijasta (1. Sam. 8–31). Jumala oli valinnut Saulin Israelin kuninkaaksi vapauttamaan Israelin kansan filistealaisten vallasta. Saul kuitenkin antoi polttouhrin vastoin Jumalan käskyä. Siksi Jumala päätti, että Saulin kuninkuus ei ollut pysyvä, minkä profeetta Samuel ilmoitti Saulille. Myöhemmin Saul rikkoi toistamiseen Jumalan käskyä. Jumala oli määrännyt voittamaan ja tuhoamaan amalekialaiset aina kameleita, aaseja sekä lampaita myöten. Sitä vastoin Saul ja hänen sotilaansa surmasivat tavallisen kansan ja arvottoman karjan mutta säästivät kuningas Agagin ja ottivat saaliiksi kaiken arvokkaan karjan. Jumalan käskyt tuli toteuttaa täysin, joten Saul ei ollut kuuliainen Jumalalle. Jumala sanoi Samuelille: "Minä kadun, että tein Saulin kuninkaaksi, sillä hän on kääntynyt pois minusta eikä ole täyttänyt minun käskyjäni". Jumala hylkäsi Saulin, joka kaatui poikineen taistelussa filistealaisia vastaan. Tämän jälkeen Daavid nousi Israelin valtaistuimelle.

Auktoriteettikysymyksen keskiössä oli auktoriteettien hierarkia. *Sotilaan katekismuksessa* tämä järjestys oli Jumala, parlamentti ja hallitsija. Vaikka kuningas olikin valtakuntansa korkein henkilö, olivat lait, tuomioistuimet ja oikeudelliset kokoukset kuitenkin tämän yläpuolella. Tästä seurasi, että myös parlamentin täytyi olla kuningasta korkeampi auktoriteetti, ja siksi se saattoi tuomita tämän.

253 Paastela 2000, s. 149–150.

254 Kts. esim. 2. Moos. 20:4–5: "Älä tee itsellesi patsasta äläkä muutakaan jumalankuvaa, älä siitä, mikä on ylhäällä taivaalla, älä siitä, mikä on alhaalla maan päällä, äläkä siitä, mikä on vesissä maan alla. Älä kumarra äläkä palvele niitä, sillä minä, Herra, sinun Jumalasi, olen kiiivas Jumala. Aina kolmanteen ja neljänteen polveen minä panen lapset vastaamaan isiensä pahoista teoista, vaadin tilille ne, jotka vihaavat minua."

255 Hill 1993, s. 59.

Lisäksi parlamentti, joka jo Jaakko I:n aikana toi ilmi, että se oli lakiin perustuva instituutio – ei vain sarja toisiaan seuraavia kokouksia, jona moni sitä piti – katsoi edustavansa kansaa: parlamentti tulkitsikin, että sota sitä vastaan oli myös sota kansaa vastaan²⁵⁶. Vaikka kansan ääni ei olisikaan Jumalan – vox populi, vox dei – kansan suojelemiseen liittyi Jumalan kansan ja siten myös Jumalan kirkon suojeleminen. Marraskuussa 1648 parlamentin armeija, joka halusi saattaa kuninkaan oikeuteen, vetosikin ”Salus populi suprema lex”- eli ”Kansan turvallisuus on ylin laki”-periaatteeseen²⁵⁷. Vallan perusta oli siten kansassa. Lopuksi keskeistä oli, kuten *Raamatussa* todetaan (Apt. 5:29) ja Calvinkin korosti, että Jumalaa tuli totella ennen ihmisiä²⁵⁸. Tämä merkitsee, että asettumalla Jumalan tahdon välikappaleeksi auktoriteettien hierarkia voitiin tarvittaessa ohittaa.

Parlamentin tuomioistuimen tuomiolauselman mukaan hallitsijalle oli uskottu rajattu valta hallita maan lakien mukaan, ja tämän, kuten virka ja vala edellyttivät, tuli käyttää valtaansa kansan parhaaksi ja vapauksien säilyttämiseksi²⁵⁹. Siten kuningas, joka pyrki yksinvaltaan ja sivuutti lait, voitiin nähdä mielivaltaisena tyrannina. Mielivaltaisuus tarkoitti lain puuttumista, mikä vaaransi vapauden. Parlamentti puolusti lakia: itse kuningaskin asetettiin oikeuteen vastaamaan syytteisiin. Parlamentin johtohahmoin kuulunut John Pym oli julistanut jo ennen sotaa, että ”laki erotti hyvän ja pahan, oikean ja väärän”, ja ”jos lain otti pois, kaikki joutui sekasortoon”²⁶⁰. Lailla ja järjestyksellä oli myös uskonnollinen ulottuvuus: ne olivat Jumalan, samoin kuin mielivalta ja anarkia olivat Paholaisen ominaisuuksia. Rinnastuminen Jumalaan nähdäkseen selittääkin sen, miksi lakien tuli olla kaikkien yläpuolella. Lopuksi kuningasta voitiin epäillä myös kieroutuneeksi, siitä, että tämä oli protestanttista uskoa vastaan ja suosi katolilaisuutta, johon jo tämän kannattama seremoniallinen arminismi saatettiin rinnastaa. Lisäksi parlamentin armeija oli saanut Nasebyssä haltuunsa Kaarlen kirjeenvaihdon, jossa tämä oli pohtinut Irlannin katolilaisten armeijan hyödyntämistä tappiolliseksi kääntyneessä sodassa²⁶¹.

Cromwellin kirjeistä tai *Sotilaan katekismuksesta* ei ilmene, että parlamentin puolue olisi pyrkinyt vallankumoukseen tai kuninkaan syrjäyttämiseen. Päinvastoin: he taistelivat kuninkaan puolesta. Eräät parlamentin johtohahmot jopa varoittivat sodan aikana, ettei kuningasta saisi lyödä liian

256 Constitution Society, The Sentence of the High Court of Justice upon the King 27.1.1648–9.

[<http://www.constitution.org/eng/conpur084.htm>]. Luettu 7.4.2013; Paastela 2000, s. 142–143.

257 BCW Project, The Army Remonstrance 1648. [<http://www.british-civil-wars.co.uk/glossary/remonstrance-army.htm>]. Luettu 12.11.2012.

258 Hill 1986, s. 27.

259 Constitution Society, The Sentence of the High Court of Justice upon the King 27.1.1648-9,

[<http://www.constitution.org/eng/conpur084.htm>]. Luettu 7.4.2013.

260 ”The law is that which puts a difference betwixt good and evil, betwixt just and unjust. If you take away the law, all things will fall into a confusion.”, lainaus Firth 2003 (1905), s. 52.

261 Hill 1990a, s. 58.

perusteellisesti²⁶². Tämä kertonee pyrkimyksestä turvata oma selusta mutta ennen kaikkea halusta saavuttaa edelleen neuvotteluratkaisu. *Sotilaan katekismuksessa* parlamentin tavoite oli vapauttaa kuningas paavillisten käsistä. Siten kuningas ei ollut todellinen vihollinen: Hän oli ”myrkytetty lähde”, saanut valheellista tietoa neuvonantajiltaan, joista eroon päästyään tulisi palaamaan oikealle tielle. *Raamatussakin* sanotaan (Sananl. 25:5): ”Poista jumalaton kuninkaan luota, niin valta ja oikeus vahvistuvat”. Ajatus oikean tiedon voimasta mukailee Platonia, joka näki, että väärin suoritettu teko paljasti ainoastaan tekijänsä tietämättömyyden²⁶³. Lisäksi, vaikka Jumalan vihollisia kohtaan ei saanut tuntee armoa, *Raamattu* antoi myös toisen mahdollisuuden: Paavalin mukaan (Tit. 3:10) harhaoppista piti varoittaa ”kerran tai kahdesti”. Tämä merkitsee, että niillä, joilla oli oikeaa tietoa, oli jopa velvollisuus osoittaa harhautuneelle tämän virheet ja antaa mahdollisuus parannukselle. Lopuksi siitä, ettei parlamentin puolueella ollut yhtenäistä suunnitelmaa kuninkaan varalle, kertonee selkeimmin se, että Kaarlen vangitsemisesta tämän saattamiseen oikeuteen kului kuitenkin melko tarkalleen kaksi vuotta. Tosin asiaan vaikuttaa myös se, että voittajat, parlamentti ja sen armeija, olivat ajautuneet kiistoihin, ja molemmat halusivat saada kuninkaan puolelleen.

Kuninkaan mestausta puolsi erityisesti poliittinen pragmatismi. Parlamentti ja sen armeija eivät päässeet sopimukseen Kaarlen kanssa, joka kieltäytyi hyväksymästä vaadittuja lakiesityksiä ja pyrki lyömään kiilaa voittajien väliin. Hän uskoi olevansa korvaamaton ja selviävänsä lopulta voittajana.²⁶⁴ Lisäksi sisällissota leimahti vielä hetkeksi liekkeihin. Kaarle liittoutui skottien kanssa, jotka hyökkäsivät sovitusti Englantiin kesällä 1648. Samalla rojalistit nousivat kapinaan eri puolilla Englantia ja Walesia. Elokuussa skotit kuitenkin kärsivät Cromwellille ratkaisevan tappion Prestonissa, mikä johti pian taisteluiden lopulliseen päättymiseen.²⁶⁵ Kaarlen uhkapeli koitui lopulta tämän kohtaloksi. Sodan voittajille ongelmana ei ollut monarkiainstituutio vaan sen edustaja. Esimerkiksi Cromwell oli uskonut, että monarkia oli jopa välttämätön omaisuuden ja sosiaalisen järjestyksen turvaamiseksi²⁶⁶. Kuitenkin oli selvää, että kuningas oli rikkonut luottamuksensa²⁶⁷, ja teloitus oli ”julma välttämättömyys”²⁶⁸. Cromwell oli pettynyt, että kuningas oli ”sokaistunut maallisesta kunniasta”²⁶⁹. Kristinuskon keskeisiä ajatuksia on, että vain katuva saattoi saada

262 Carlyle 1890 I, s. 190.

263 Saarinen 1985, s. 26.

264 Firth 2003 (1905), s. 173–174; Hill 1990a, s. 88.

265 Hill 1990a, s. 94–95.

266 Hill 1990a, s. 87.

267 ”It's granted the king has broken his trust.”, Oliver Cromwellin puheenvuoro parlamentin alahuoneessa kuninkaan vangitsemisen jälkeen, John Boys, Kentin parlamenttiedustajan päiväkirja, The Cromwell Association, Quotes of Oliver Cromwell 1599–1658. [<http://www.olivercromwell.org/quotes1.htm>]. Luettu 13.5.2011.

268 ”cruel necessity”, Oliver Cromwellin kommentti mestatun Kaarle I:n ruumiin äärellä aikalaiskertomusten mukaan, Firth 2003 (1905), s. 231.

269 ”the glories of the world had so dazzled his eyes”, lainaus Hill 1990a, s. 94.

syntinsä anteeksi ja palata Jumalan yhteyteen²⁷⁰. Kuitenkin Kaarle halusi edistää yksin omaa kunniaansa, ei Jumalan: hän piti itseään muita parempana, kieltäytyi alistumasta Jumalan tahtoon ja syyllistyi siten ylpeyden syntiin. Ylpeys on rakastumista omaan erinomaisuuteen, sen vastakohta on nöyryys, joka sekin saattoi johtaa väärään ylpeyteen²⁷¹. Runoilija Miltonin mukaan Saatana oli kaikissa vallanhaluisissa, sotilasjohtajissa, prelaateissa ja parlamenttijohtajissa, mutta Saatana oli ennen kaikkea monarkki. *Kadotettu paratiisi* -runossa sama pyrkimys korottaa itsensä kaltaistensa yläpuolelle oli Saatanalla johtanut kamppailuun ”Jumalan valtaistuinta ja monarkiaa vastaan”.²⁷² Toisaalta kuninkaan saattoi nähdä syyllistyneen myös hengen velttouden kääntöpuoleen hengen jäykkyyteen, joka yhtä lailla on parannuksen vihollinen: jos veltto henki ei viitsi, jäykkä ei uskalla tai halua arvioida käsityksiään ja muuta mieltään, vaikka uskollisuus totuudelle niin vaatisikin²⁷³. Kuninkaan teloitusmääräyksessä, jonka Cromwell sekä 58 muuta allekirjoittivat, julistettiin teloituksen toimeenpaneville upseereille, että ”kaikkien upseereiden ja sotilaiden sekä muun hyvän Englannin kansan tuli avustaa tässä toimituksessa”²⁷⁴. Siten hyvät tuomitsivat pahan. Neljä vuotta myöhemmin Cromwell kuvaili uudelle parlamentille, kuinka kaikissa muutoksissa, kuninkaan mestauksessa, hallinnon vaihtumisessa ja niin edelleen, oli ollut suorastaan ”selkeä Kaitselmuksen leima”²⁷⁵. Siten Jumalan tahto oli selvästikin toteutunut.

Sotilaan katekismuksessa todetaan, että kaikkivaltias Jumala ei sallinut mitään tapahtua ilman lupaa ja syntisetkin palvelivat Jumalan tarkoituspäätä. Tämä merkitsee, että jumalallinen Kaitselmus olisi voinut pelastaa kuninkaan. Toiseksi synnistä seurasi aina rangaistus, ja koska Jumala oli hylännyt ja antanut kukistaa esimerkiksi Israelin kuningas Saulin, saattoi sama toistua Kaarlenkin kohdalla. Toisaalta jumalallinen Sallimus antoi tapahtua myös pahaa, josta lopulta kuitenkin seurasi hyvää²⁷⁶. Ihminen kykeni vain suhteelliseen hyvään, kun taas Jumalan hyvä oli absoluuttista ja siten ihmisen käsityskyvyn ulkopuolella. Kuninkaan mestaus ja vallankumous voitiin legitimoida lopputuloksella, joka oikeutti itsensä: Jumala oli kaiken syy, kaikki tapahtunut oli osa suunnitelmaa. Perustelu, jossa tosiseikkaa arvioidaan seurausten perusteella, on pragmaattinen argumentti. Cromwellille tämä on tavallista: Vaikka Kaitselmuksen merkeistä ei saanutkaan tehdä liian pitkälle vietyjä päätelmiä,

270 Guite 2009, s. 89.

271 Heinimäki 1999, s. 27, 43.

272 ”Against the Throne and Monarchy of God”, John Milton, *Paradise Lost*; Guibbory 1998, s. 198.

273 Heinimäki 1999, s. 150.

274 ”these are to require all Officers and Soldiers, and others the good People of this Nation of England, to be assisting unto you in this service.”, Kaarle I:n teloitusmääräys 29.1.1648 (1649), Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 401.

275 ”I say there is not any one of these things, thus removed and reformed, but hath an evident print of Providence set upon it”, Oliver Cromwell, puhe parlamentille 4.7.1653, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 304.

276 Laato, Timo, Kaitselmus ja Sallimus. [<http://www.rukoilevaisuus.com/Kysymykset/kysymykset.php?min=607&max=616>]. Luettu 25.5.2012.

asioiden toteutuminen, esimerkiksi voitettu taistelu, todistivat periaatteessa Jumalan suosiosta ja siten myös heidän toimintansa ja asiansa oikeellisuudesta. Kaikki eivät kuitenkaan olleet yhtä vakuuttuneita. Esimerkiksi kirjeessään lordi Whartonille, joka oli tuominnut ”laittomuudesta syntyneen tasavallan” ja epäili eräitä sen johtohahmoja²⁷⁷, Cromwell kertoi ymmärtävänsä mutta myös epäilevänsä tämän perusteluita, sillä ”Jumalan suurenmoisia töitä oli helppo vastustaa, jos kiinnitti liiaksi huomiota välikappaleisiin”²⁷⁸.

Kuninkaan mestaus ja monarkian lakkauttaminen merkitsivät vallankumousta. Niiden oikeutusta pohdittiin myös aikakauden poliittisissa teorioissa. Esimerkiksi kalvinistinen poliittinen teoria rajasi oikeuden yksin niille jumalallisille miehille, jotka olivat itse olleet mukana hallinnossa²⁷⁹. Samoin mielenkiintoinen on 1600-luvun radikaali teokraattinen vallankumouskäsite. Siinä revolootiot eivät aiemmasta poiketen palanneet takaisin alkupisteeseen, vaan historia eteni niiden avulla kohti Jumalan valtakunnan toteutumista. Aiemmin revolootiolla oli viitattu taivaankappaleiden liikkeisiin, vanhan syklin loppumiseen ja uuden alkamiseen. Nyt käsite liitettiin koskemaan myös maallisia asioita.²⁸⁰ Näin ollen vallankumoukset olivat paitsi väistämättömiä ja jopa tarpeellisia.

Sen sijaan aikalaisista esimerkiksi filosofi Thomas Hobbes kritisoi vallankumousta. Hobbesin ajattelussa ihmisten itsekkyyks ja omaneduntavoittelu oli johtanut yhteiskunnan perustamiseen. Edeltäneessä luonnontilassa ei ollut yhteistä lakia, siinä vallitsi kaikkien sota kaikkia vastaan. Luonnontilan kauhuja paetakseen ihmiset perustivat valtiovallan, jonka perustana oli sopimus, jossa jokainen luovutti kaiken tai osan vallastaan heitä edustavalle suvereenille. Suvereeni, yksi tai useampi henkilö, oli ehdoton ylin valta, ja kun se oli valittu, tuli kaikkien alistua alamaisiksi. Valtiovallan perustamisen jälkeen alamaisilla ei ollut enää oikeutta muuttaa hallintomuotoa tai vaihtaa suvereenia eikä syyttää tai rangaista tätä. Yhteiskunta oli perustettu takaamaan alamaisille mahdollisimman turvalliset olot, ja kansan turvallisuus oli korkein laki. Suvereniteetin tuli olla jakamaton, sillä vallan hajoaminen johti sotaan. Hobbes, joka esitti useita argumentteja sen puolesta, että monarkia oli parempi kuin suvereenin kokouksen eli parlamentin valta, olikin sisällissodassa tiukka rojalisti.²⁸¹ Toisaalta sota ja vallankumous merkitsivät, että suvereeni oli epäonnistunut tärkeimmässä tehtävässään kansan turvallisuuden takaamisessa. Pragmaattisesti voidaankin ajatella, että perusteen myötä poistui myös hallitsijan vallan oikeutus.

277 Firth 2003 (1905), s. 251.

278 ”It’s easy to object to the glorious Actings of God, if we look too much upon Instruments”, Oliver Cromwell, kirje lordi Whartonille 1.1.1649 (1650), Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 505.

279 Hill 1965, s. 284–285.

280 Hill 1990b, s. 83.

281 Paastela 2000, s. 135–144.

Yhteenvedon voidaan todeta, että Englannin sisällissota ei alkanut vallankumouspyrkimyksestä, mutta sota mahdollisti vallankumouksen. Parlamentti katsoi, että sillä oli oikeus ja lopulta myös velvollisuus saattaa Kaarle oikeuteen. Monarkian lakkauttamisen voi tulkita, että pettymys kuninkaaseen laajeni epäluottamukseksi koko monarkiainstituutiota kohtaan. Samoin se kertoo pyrkimyksestä saada aikaan ratkaisu ja vakauttaa olot. Independenttijohtajat olivat jo keväällä 1648 etsineet Kaarlelle seuraajaa siinä kuitenkaan onnistumatta²⁸². Joka tapauksessa kuninkaan mestaus ja monarkian lakkauttaminen osoittavat, että aiempaa radikaalimmat ajatukset ja asenteet olivat päässeet yhteiskunnassa voitolle.

4.2 Tasavallan aika

Parlamentin alahuone julisti Englannin tasavallaksi toukokuussa 1649²⁸³. Kaksi kuukautta aiemmin se oli lakkauttanut monarkian sekä parlamentin ylähuoneen. Monarkiassa yksittäisen ihmisen valta oli osoittautunut ”tarpeettomaksi, raskaaksi ja vaaralliseksi kansan vapaudelle, turvallisuudelle ja yleiselle edulle”²⁸⁴. Samoin ylähuone oli ollut kansalle ”hyödytön ja vaarallinen”²⁸⁵. Euroopassa yleinen kehityksen suunta 1600-luvulla oli kohti absoluuttisia monarkioita, ja tasavallat olivat harvinaisia. Näistä esimerkkeinä mainittakoon Venetsia ja Hollanti²⁸⁶, molemmat maita, joiden vauraus perustui merenkulkuun ja kauppaan. Englannin tasavaltalaisille luontevin vertailukohta oli Hollanti, joka oli protestanttinen, maantieteellisesti lähellä ja eli tuolloin poliittista ja taloudellista kukoistuskauttaan. Se oli myös erinomainen osoitus uskonpuhdistuksen hyödyistä sekä välttämättömyydestä. Englantilainen puritaanisaarnaaja Alexander Leighton väitti vuonna 1628 pamfletissaan, että hollantilaisten vauraus oli suoraa seurausta siitä, että nämä olivat päässeet eroon piispoistaan.²⁸⁷ Lisäksi moni Jaakko I:n karkottama puritaani oli päätyneet Sveitsin ohella juurikin Hollantiin²⁸⁸. Toisaalta Hollanti oli Englannille myös kilpaileva kauppa- ja merivalta. Englannin parlamentti pyrki edistämään kauppaa ja turvaamaan kauppiaittensa edut, mikä johti sotaan maiden välillä vuosina 1652–54²⁸⁹.

282 Firth 2003 (1905), s. 190.

283 ”Commonwealth and Free State”, Constitution Society, An Act declaring England to be a Commonwealth 19.5.1649. [<http://www.constitution.org/eng/conpur090.htm>]. Luettu 7.2.2014.

284 ”the power thereof in any single person, is unnecessary, burdensome, and dangerous to the liberty, safety, and public interest of the people”, Constitution Society, An Act abolishing the office of King 17.3.1649. [<http://www.constitution.org/eng/conpur088.htm>]. Luettu 16.2.2014.

285 ”House of Lords is useless and dangerous to the people of England”, Constitution Society, An Act abolishing the House of Lords 19.3.1649. [<http://www.constitution.org/eng/conpur089.htm>]. Luettu 16.2.2014.

286 Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden/Provinciën -tasavalta koostui seitsemästä maakunnasta, joista vaurain ja voimakkain oli Hollanti (Holland), ks. Firth 2003 (1905), s. 238.

287 Hill 1965, s. 281.

288 Henriksson 1990, s. 42.

289 Hill 1990a, s. 127, 150.

Englannin sisällissodan luonne edesauttoi radikalisoitumista. Richard Price esittää, että mikäli sota olisi ollut lyhyt, vallankumouksellisten ajatusten ja tekojen eteneminen olisi saattanut estyä, kun taas toteutunut pitkä ja vaivalloinen sota oli omiaan muuttamaan traditionaalisia laillisuusasenteita ja luomaan tilaa uusille ajatuksille, kuten ihmisten tasa-arvolle ja yhteisomistukselle. Näitä ajatuksia pyrittiin myös toteuttamaan heti sodan jälkeen.²⁹⁰ Lisäksi painotuotteilta poistettiin sensuuri, mikä osaltaan edisti ajatusten leviämistä ja innosti keskusteluun teologisista doktriineista, poliittisista teorioista ja uusista sosiaalisista instituutioista²⁹¹. Esimerkkinä tästä olivat parlamentin armeijassa näkyvän aseman saavuttaneet levelleerit, jotka vaativat muun muassa aatelisarvojen poistamista, äänioikeuden laajentamista, tasavertaisuutta lain edessä sekä uskonnollista suvaitsevaisuutta – osa haaveili jopa yksityisomaisuuden poistamisesta. He halusivat palata kulta-aikaan, vapaiden esi-isiensä tapoihin. Tämä oli myös Jumalan tahto: Levelleerit päättelivät, että Jumala ei ollut epärationaalisuuden, mielipuolisuuden tai tyrannian jumala, vaan Jumalan sanoma oli järkevä ja oikeudenmukainen, joten se, mikä oli näin, oli Jumalasta. Tyrannia, jonka alla he elivät, oli epärationaalista ja siksi jumalatonta.²⁹² Myös ajan luonnontieteelliset käsitykset saivat kritiikkiä osakseen. Esimerkiksi 1650-luvulla moni tasavaltalainen vastusti käsitystä aineen elottomuudesta. Sen mukaan aine ei voinut panna itseään liikkeeseen ja saattoi olla alkuna fysikaalisille vaikutuksille vain, jos jokin korkeampi toimija oli pannut sen liikkeeseen. Tämän tulkittiin suoraan liittyvän yrityksiin palauttaa yhteiskunnan epätasa-arvoinen järjestys riistämällä ihmismassalta eli tavalliselta kansalta kyky toimia autonomisesti eli sosiaalinen riippumattomuus.²⁹³

Tasavallan syntymiseen ja millaiseksi se tulisi muodostumaan vaikutti keskeisesti, miten armeijan ja parlamentin välit kehittyivät. Konservatiivisten presbyteerien johtamaa parlamenttia huolestutti, että armeijaa johtivat independentit, lisäksi siinä oli paljon alempien sosiaaliluokkien edustajia, joilla oli radikaaleja uskonnollisia ja peräti vallankumouksellisia poliittisia ajatuksia. Parlamentti halusi Englannin kirkon hallinnan, järjestää sen presbyteerisen mallin mukaan ja korosti uskonnollista yhdenmukaisuutta. Independentit suostuivat ensimmäiseen mutta kannattivat Uuden Englannin ja Hollannin puritaanien tavoin omantunnon vapautta ja uskonnollista suvaitsevaisuutta – ajatusta, jota eräskin presbyteerijumaluusoppinut luonnehti ”Paholaisen mestariteokseksi”²⁹⁴. Independenteille kirkko merkitsi vapaaehtoista uskovien yhteisöä, jossa kaikki saivat tulkita *Raamattua* vapaasti. Monella kirkon demokratia yhdistyi myös ajatukseen demokratiasta valtiossa.²⁹⁵

290 Price 1999, s. 234–236, 239; Hexter 1978, passim.

291 Toulmin 1998, s. 187.

292 Firth 2003 (1905), s. 244; Hill 1986, s. 24; Hill 1990a, s. 221.

293 Toulmin 1998, s. 235.

294 ”the Devil’s Masterpiece”, lainaus Firth 2003 (1905), s. 153.

295 Firth 2003 (1905), s. 143–145; Hill 1990a, s. 74–75.

Parlamentin ja armeijan välit kiristyivät helmikuussa 1647. Parlamentti yritti hajottaa armeijan ja jättää sotilaiden palkat maksamatta ja lesket ja orvot korvauksetta. Se myös kieltäytyi myöntämästä armeijan vaatimaa takautuvaa syytesuojaa sotarikoksista. Tämä johti armeijassa levottomuuksiin ja vaarana oli, että se kaappaisi vallan itselleen.²⁹⁶ Parlamentti lähetti Cromwellin neuvottelemaan armeijan edustajien kanssa. Tämä kuitenkin asettui armeijan kannalle. Hillin mukaan taisteluihin itsekin osallistuneena Cromwellin luonnolliset sympatiat olivat armeijan puolella, ja lisäksi hän todennäköisesti myös arvioi pystyvänsä ajamaan paremmin omia tavoitteitaan armeijan avulla. Armeijan poliittista voimaa kuitenkin heikensi sen omien tavoitteiden hajanaisuus. Siksi Cromwellille oli tärkeää säilyttää yhtenäisyys, ja hän ajoikin ennen kaikkea sellaisia tavoitteita, jotka käytännössä armeijan kaikki ryhmittymät saattoivat hyväksyä.²⁹⁷

Vuonna 1648 kiistan aiheeksi nousi myös kuninkaan asema. Armeija halusi saattaa kuninkaan oikeuteen sisällissodan aloittamisesta uudelleen, mutta parlamentti halusi edelleen neuvotella tämän kanssa. Lopulta joulukuussa eversti Thomas Pride puhdisti parlamentin niistä edustajista, jotka eivät ”osoittaneet riittävää ymmärrystä varojen puutteesta johtunutta armeijan kituliasta tilaa kohtaan”.²⁹⁸ Tämän seurauksena pitkä parlamentti kutistui noin kuudesosaan 83 jäsenen tynkäparlamentiksi²⁹⁹. Se muodosti oikeusistuimen, joka tuomitsi kuninkaan kuolemaan. Armeijan toiminta vieraannutti konservatiivisemmat tasavaltalaiset ja raivostutti väkivaltaa vastustaneet levelleerit.³⁰⁰ Tämän jälkeen oli kuitenkin selvää, että armeija piti tosiasiallista valtaa.

Tasavaltalaisuus ei merkinnyt demokratiaa, joka, toisin kuin nykyään, oli pitkään kiistanalainen käsite. Jo Aristoteles piti demokratiaa epätoivottavana. Aristoteleen mukaan kaikki yhteisöt pyrkivät johonkin hyvään, ja valtiokin oli perustettu mahdollistamaan kansalaistensa hyvä elämä³⁰¹. Hän jakoi valtiomuodot hyviin ja oikeudenmukaisiin sekä huonoihin ja vääristyneihin sillä perusteella, edistivätkö ne yhteistä hyvää vai ainoastaan vallanpitäjien etuja. Valtiomuoto tarkoitti samaa kuin hallitsemaan oikeutetut, ja korkein valta kuului aina joko yhdelle, harvoille tai enemmistölle. Hyviä valtiomuotoja olivat monarkia, aristokratia sekä kansalaisvalta eli politeia. Näiden vääristyneet muodot olivat tyrannia, harvainvalta sekä kansanvalta eli demokratia. Demokratiassa ongelmana oli, että siinä enemmistön valta koitui yksin enemmistön eli köyhien hyväksi. Vallan väärinkäyttö

296 Paastela 2000, s. 159.

297 Hill 1990a, s. 83.

298 Paastela 2000, s. 155.

299 Rump Parliament.

300 Hill 1990a, s. 98–99.

301 Aristoteles, Poliitiikka, s. 7, 75.

oli vahingollista niin hallitsijoille kuin hallituillekin.³⁰² Samoin ajatteli mielivaltaisesta hallinnosta alahuoneen johtohahmo John Pym vuonna 1642³⁰³. Kaikilla valtiomuodoilla oli omat vaaransa: Yksittäisen ihmisen valta saattoi olla vaarallista, sillä tämän sielua hallitsivat satunnaiset tunnetilat. Yhtä lailla vaarallinen oli kansanvalta, jossa korkein valta oli enemmistöllä eikä lailla: Mikäli kansanvaltaa harjoitettiin lainmukaisesti, etusija oli kansalaisten parhaimmistolla, mutta kun lait eivät enää olleet vallassa, ilmestyivät demagogit eli kansanjohtajat. Tällöin kansasta tuli tyranni, monesta koostuva yksi.³⁰⁴ Saman vaaran näki myös Aristoteleen opettaja Platon, jonka mukaan ihmisiä voitiin taivutella retoriikalla ja hämäyksellä, jolloin suhde tietoon katkeaa³⁰⁵. Toiseksi kyse oli siitä, ketkä olivat soveliaita hallitsemaan. Aristoteleella täydellinen tilayhteisö koostui orjista ja vapaista. Ihmiset olivat ajattelukyvyltään erilaisia: toiset olivat luonnostaan niitä, jotka hallitsivat, ja toiset niitä, joita hallittiin. Kaikilla oli paikkansa ja tehtävänsä yhteiskunnassa, ja samoin kuin sielun tuli hallita ruumista ja järjen tuntevaa osaa, oli luonnollista, että hyveellisemmän tuli hallita ja käskä. Aristoteles päätteli, että paras valtiollinen yhteisö perustui suureen keskiluokkaan, joka tasapainotti ja esti vastakkaiset liiallisuudet. Lisäksi, mitä paremmin valtiomuoto oli sekoitettu, sitä pysyvämpi se oli. Keskiluokka koostui joko aristokratiasta tai aristokratiasta ja kansan parhaasta osasta, eivätkä kansalaisvalta ja aristokratia olleetkaan tämän mielestä kaukana toisistaan.³⁰⁶

Aristoteleelle enemmistön valta merkitsi parhaimmillaan kansalaisten, pahimmillaan kansanvaltaa. Jos vallan antaminen tavalliselle kansalle oli vaarallista, oli keskiluokan hallinto luonnollisempaa ja turvallisempaa. Levelleerien demokraattisia vaatimuksia pidettiin yleisesti radikaaleina ja jopa luonnonjärjestyksen vastaisina. Lisäksi moni samaisti tasavaltalaisuuden anarkiaan, mikä osaltaan valmisti tietä monarkian palauttamiselle.³⁰⁷ Ihmiset halusivat järjestystä ja pelkäsivät sen menetystä. Eräskin presbyteeri julisti vuonna 1646, että jopa ”tyrannia on paljon parempi kuin anarkia, niin kirkossa kuin valtiossakin”³⁰⁸. Myös Cromwell vieroksui levelleerien ajatuksia ja puolusti traditiota: levelleerien tasauseriaatteella oli hänen mukaansa taipumus ”alentaa kaikki tasa-arvoisiksi”³⁰⁹, ja ihmisten järjestyksen säilyttäminen oli ”kansakunnan edun mukaista”³¹⁰. Kaikilla ei voinut olla äänioikeutta, vaikka niin haluttaisiinkin. Puheessaan parlamentille heinäkuussa 1653 Cromwell

302 Ibid., s. 15, 72–73.

303 Firth 2003 (1905), s. 52.

304 Aristoteles, Poliitiikka, s. 77, 103–104.

305 Saarinen 1985, s. 43.

306 Aristoteles, Poliitiikka, s. 8, 10, 13–14, 109, 112–113, 115.

307 Toulmin 1998, s. 188.

308 ”A tyranny is far better than an anarchy, whether in church or state.”, lainaus Hill 1990a, s. 201.

309 ”did not that Levelling principle tend to reducing of all to an equality?”, Oliver Cromwell, puhe protektoraatin parlamentille 4.9.1654, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 403.

310 ”A nobleman, a gentleman, a yeoman. [the distinction of these]: that is a good interest of this Nation (...) The [natural] Magistracy of the Nation, was it not almost tramped under foot (...) by men of Levelling principles?”, Ibid.

viittasi vaatimukseen yleisestä äänioikeudesta ja toivoi, että ”kaikki ihmiset olisivat Herran kansaa ja kaikki Herran kansasta olisivat profeettoja”³¹¹ eli kaikki olisivat kutsuttuja ja kelvollisia hallitsemaan. Kuitenkin toiset olivat parempia ja jumalallisempia kuin toiset. Hän oli todennut jo Putneyn neuvotteluiden aikana vuonna 1647, että yleisen äänioikeuden väistämätön seuraus oli anarkia, ja kysyi: ”kuinka miehillä, joilla ei ole muita intressejä kuin hengittäminen, saattaisi olla ääni vaaleissa”³¹². Myös Henry Ireton, kenraali ja Cromwellin vävy, halusi Putneyssa rajata äänioikeuden niille, joilla oli pysyvät intressit, toisin sanoen omaisuutta, sillä vain he saattoivat ”ymmärtää, mikä oli valtakunnan todellinen etu”³¹³. Tämä selittääkin sitä, miksi armeijan puhdistettua presbyteerien johtaman parlamentin Cromwell pyrki tekemään pian sovinnon näiden kanssa. Samalla hän hylkäsi levelleerit, joiden johtajat pidätettiin ja vangittiin.³¹⁴ Siten tasavalta merkitsi käytännössä aristokratiaa eli parhaimpien valtaa. Levelleerien vaatimukset tasa-arvosta hylättiin, ja valta ja äänioikeus jäivät niille, joilla oli riittävä varallisuus ja yhteiskunnallinen asema. Kuitenkin, vaikka suurin osa Englannin lukutaitoisista miehistä suljettiin poliittisen vallan ulkopuolelle, maahan syntyi myös vahva tasavaltalainen rinnakkaiskulttuuri, jossa tasavaltalaiset ajatukset ja pyrkimykset säilyivät.³¹⁵

Toimeenpanovalta tasavallassa uskottiin valtioneuvostolle, jossa oli sekä sotilas- että siviilijäseniä. Se sai diktatorisen vallan, jotta tasavallan sisäiset ja ulkoiset viholliset voitiin kukistaa. Kaarlen mestaus oli otettu muualla Euroopassa tyrmistyksellä vastaan, eikä mikään valtio tunnustanut uutta tasavaltaa.³¹⁶ Merkittäväksi uhaksi koettiin Irlanti, jossa oli puhjennut kapina marraskuussa 1641. Katolinen maa-aateli oli yrittänyt vallankaappausta pyrkimyksensä saada myönnytyksiä katolilaisille. Se epäonnistui, mutta siitä kehkeytyi etninen konflikti irlantilaisten ja englantilaisten ja skotlantilaisten uudisasukkaiden välille. Englannissa esimerkiksi puritaanit tulkitsivat kapinan olevan suoraa seurausta katolilaisuudesta. Lisäksi pelättiin, että ulkovallat tai Kaarlen maanpaossa ollut poika saattaisivat käyttää kapinoivaa Irlantia porttina hyökkäykselle Englantiin.³¹⁷

311 “Would all were the Lord's People (...) Would all the Lord's People were Prophets!”, Oliver Cromwell, puhe parlamentille 4.7.1653, Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 320.

312 ”the consequence of this rule tends to anarchy, must end in anarchy; for where is there any bound or limit set if you take away this limit, that men that have no interest but the interest of breathing shall have no voice in elections?”, Oliver Cromwell, Putney Debates. [http://www.essex.ac.uk/cish/enlightenment/text/Putney_%20Debates.doc]. Luettu 7.3.2012.

313 ”no person hath a right to this, that hath not a permanent fixed interest in this kingdom, and those persons together are properly the represented of this kingdom, and consequently are also to make up the representers of this kingdom, who taken together do comprehend whatsoever is of real or permanent interest in the kingdom.”, Henry Ireton, Ibid.

314 Hill 1990a, s. 104.

315 Toulmin 1998, s. 233–234.

316 Firth 2003 (1905), s. 234, 237–239, 245.

317 Firth 2003 (1905), s. 58; Hill 1990a, s. 106–107.

Vuonna 1649 parlamentti lähetti Cromwellin kukistamaan Irlannin kapinaa. Vaikka kansaa olikin ”Ihmisiä kohdanneen petoksen, harhaanjohtamisen paljastamiseksi”³¹⁸-julistuksen mukaan johdettu harhaan, Cromwell ei tuntenut armoa kapinallisia, varsinkaan katolilaisia, kohtaan: Näiden liitto Rooman kirkon kanssa oli liitto ”kuoleman ja helvetin kanssa”³¹⁹. He olivat ”osa Antikristusta”, jonka valtakunta *Raamatun* mukaan ”tuli laittaa vereen”³²⁰. Cromwell asettui Jumalan rangaistuksen välikappaleeksi. Tästä kertoo Tredahin kaupungin kohtalo: sen koko varuskunta ja suuri osa siviilejä sai valtauksessa surmansa. Myös kaikki kiinnijääneet katoliset papit surmattiin heti³²¹. Cromwell kirjoitti:

Olen vakuuttunut, että tämä on Jumalan oikeutettu tuomio näille barbaarisille heittiöille, jotka ovat tahranneet kätensä viattoman veren paljouteen.³²²

Vaikka Charles Firth näkeekin julmuuden taustalla myös selkeät sotilaalliset intressit, pyrkimyksen heikentää vihollisen taistelutahtoa³²³, tämä kertoo, kuinka vertailukohta eli vastapuoli oikeuttaa oman toiminnan: katolilaisten pahuus tekee omasta pahasta toiminnasta vähintäänkin neutraalia ja jopa hyvää. Cromwell liittää kirjeeseen palavasta kirkosta kuulemansa huudon. On kuin vihollinen itsekin oli tajunnut saaneensa Jumalan tuomion osakseen:

Jumala on hylännyt minut, Jumala on kironnut minut; minä palan, minä palan!³²⁴

Neljä vuotta myöhemmin Cromwell totesikin puheessaan uudelle parlamentille, että:

jopa vihollisemmekin tunnustivat Jumalan olleen varmuudella heitä vastaan, muutoinhan he eivät olisi joutuneet pettymään joka ainoassa taistelussa.³²⁵

318 ”Declaration for the Undeceiving of Deluded People”, Irlannin lordiluutnantin julistus tammikuussa 1649 (1650), Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 8.

319 ”Your Covenant [if you understood it] is with Death and Hell!”, Ibid., s. 9.

320 ”You are a part of Antichrist, whose Kingdom the Scripture so expressly speaks should be 'laid in blood'”, Ibid., s. 13.

321 Firth 2003 (1905), s. 259.

322 ”I am persuaded that this is righteous judgement of God upon these barbarous wretches, who have imbrued their hands in so much innocent blood”, Oliver Cromwell, kirje parlamentin puhemiehelle William Lenthallille 17.9.1649, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 461.

323 Firth 2003 (1905), s. 261.

324 ”God damn me, God confound me; I burn, I burn”, Ibid.

325 ”even our enemies confessing that 'God Himself was certainly engaged against them, else they should never have been disappointed in every engagement'”, Oliver Cromwell, puhe parlamentille 4.7.1653, Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 304.

Cromwell palasi Englantiin toukokuussa 1650 osallistuakseen jo toistamiseen sotatoimiin skotteja vastaan. Skotit pitivät Kaarlen mestausta jumalattomana tekona ja julistivat helmikuussa 1649 kuninkaan seuraajaksi tämän maanpaossa olleen pojan, joka päästyään sopimukseen presbyteerien kovenanttiparlamentin kanssa saapui Skotlantiin kesällä 1650. Armeijan ylipäälliköksi nimitetty Cromwell lähetti elokuussa Kirkiin kokoontuneelle skotlantilaisten neuvostolle kirjeen:

Meille on annettu – vaatimattomasti puhumme siitä Jumalamme, jossa kaikki toivomme on, edessä – todisteet, että sellaiset (tappion) ajatukset eivät saa valtaa meissä. Luoja ei ole kääntänyt kasvojaan meistä pois, sillä olemmehan edenneet jo näinkin lähelle teitä.³²⁶

Cromwell kehotti skotteja antautumaan: taisteluiden jatkaminen oli Jumalan tahdon vastustamista. Sitä vastoin tammikuussa 1651 kruunattu Kaarle II, joka koki sotilaallisen asemansa uhatuksi, päätti hyökätä Englantiin. Elokuussa alkanut maahanhyökkäys jäi kuitenkin vaille riittävää tukea, mikä johti pian sotaretken epäonnistumiseen, ja kuningas joutui pakenemaan Ranskaan.

4.3 Protektoraatti syntyy

Moni piti voitokasta Cromwellia Jumalan välikappaleena³²⁷. Tämä itse ajatteli samoin armeijasta: se oli parlamentin, minkä hän totesikin kirjeessään parlamentin puhemiehelle³²⁸, mutta se oli ennen kaikkea Jumalan työkalu, jonka takana oli tämän voima. Cromwell jopa rinnasti armeijan Israelin sotavaunuihin ja ratsumiehiin³²⁹. Siten hän samalla rinnasti englantilaiset ja israelilaiset, Jumalan valitun kansan. Kaiken kaikkiaan Cromwell näyttääkin uskoneen, että Jumalalla ja englantilaisilla oli aivan erityinen suhde. Heinäkuussa 1653 hän siteerasi puheessaan uudelle parlamentille psalmia 68, joka ennustaa, että Jumala ”nostaa kansansa uudelleen meren syvyyksistä, kuten Hän kerran johdatti Israelin yli Punaisen meren”³³⁰. Samoin puheessaan tammikuussa 1658 Cromwell päätteli rauhan olevan selkeä osoitus Jumalan rakkaudesta ja suosiosta ja että he todellakin olivat Jumalan ”lunastama kansa”³³¹.

326 "We have given – humble we speak it before our God, in whom all our hope is – some proof that thoughts of that kind prevail not upon us. The Lord hath not hid His face from us since our approach so near unto you.", Oliver Cromwell, kirje Kirkin kokoukselle 3.8.1650, Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 112.
327 Hill 1990a, s. 133.

328 "Your Army", Oliver Cromwell, kirje parlamentin puhemiehelle William Lenthallille 17.9.1649, Oliver Cromwell's Letters and Speeches, vol. I, s. 458.

329 "they are chariots and horsemen of Israel", Oliver Cromwell, kirje parlamentin puhemiehelle William Lenthallille 4.9.1650, Oliver Cromwell's Letters and Speeches, vol. II, s. 140.

330 "He will bring His People again from the depths of the Sea, as once He led Israel through the Red Sea.", Oliver Cromwell, puhe parlamentille 4.7.1653, Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 322–323.

331 "we are 'a Redeemed People,'" Oliver Cromwell, puhe parlamentin alahuoneelle 20.1.1658, Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. III, s. 240.

Armeijan puuttuminen parlamentin toimintaan ei jäänyt vuoden 1648 tapahtumiin. Vuoden 1653 alussa parlamentissa pohdittiin armeijan hajottamista ja kiisteltiin laista, joka olisi taannut kaikille tynkäparlamentin jäsenille automaattisesti paikan myös tuleviin parlamentteihin sekä antanut heille veto-oikeuden uusiin parlamenttiedustajiin nähden. Lisäksi parlamentti, jolla Firthin mukaan oli käytännössä rajoittamaton valta, myös ylin toimeenpanovalta, olisi ollut koolla tauotta.³³² Tämä jäi kuitenkin toteutumatta, sillä huhtikuussa Cromwell hajotti parlamentin. Kesäkuussa Cromwell lähetti kutsut heinäkuussa Whitehallissa järjestettävään kokoukseen. 140 kutsutusta, joista vain kaksi jäi saapumatta³³³, olivat hän sekä armeijan upseerineuvosto vakuuttuneita, että näillä oli ”rakkautta ja rohkeutta Jumalaa ja Hänen Asiaansa sekä tasavallan hyviä ihmisiä kohtaan”³³⁴. Puheessaan kokoukselle Cromwell luo aluksi yhteenkuuluvuuden tunteen muistuttamalla heitä yhteisistä saavutuksista, etenkin ”ikimuistoisesta vuodesta 1648”³³⁵, jolloin myös ”niin monet kapinat, salajuonet ja avoimet yritykset oli kaikki kukistettu lyhyen ajan sisällä, mikä oli selkeä merkki Jumalan itsensä läsnäolosta”³³⁶. Armeija ei halunnut puuttua asioihin, jos se ei ollut aivan välttämätöntä. Edistääkseen ”Asiaa”, jonka vuoksi he olivat taistelleet, he olivat ensin etsineet hyviä ja laillisia keinoja. Kuitenkin esimerkiksi parlamentille laadittu vetoamus oli jäänyt vaille vastausta. Parlamentti oli pettänyt lupauksensa, ja kansa oli nyt ”tyytymätön maan joka kolkassa”³³⁷. Kaivattu lakireformikin oli jäänyt tekemättä. Parlamentilla oli velvollisuutensa niin Jumalaa kuin ihmisiäkin kohtaan. Kaiken lisäksi se oli jopa valmistellut lakia, jolla se olisi ikuistanut itsensä ja vienyt siten kansalta valinnanvapauden. Auktoriteetin tuli olla Jumalan armon ja suosion arvoinen, mutta parlamentin toimet eivät olleet Jumalan hengen mukaisia. Olikin selvää, ”että Jumalan kansan Asiaa oli jopa keskeisissä asioissa suorastaan halveksittu”³³⁸. Parlamentti ei ollut kykenevä täyttämään velvollisuuttaan, joten toisten tuli astua tilalle. Se oli jopa valheellisesti väittänyt, että sen jatko oli maalle elintärkeää. He eivät halunneet uskoa, että parlamentti saattoi toimia näin arvonsa vastaisesti. Kansakunnan vapaudet olivat heitteillä niillä, jotka eivät koskaan taistelleetkaan vapauden puolesta. Siksi ”parlamentin hajottaminen oli yhtä välttämätöntä kuin oli Asiainkin

332 Firth 2003 (1905), s. 319–320.

333 Carlyle 1890 II, s. 298.

334 ”And having good assurance of your love to, and courage for, God and the interest of His Cause, and [that] of the good People of this Commonwealth”, Oliver Cromwell, kokouskutsu 6.6.1653, Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 297.

335 ”that memorable year of 1648”, Oliver Cromwell, puhe parlamentille 4.7.1653, Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 303. 1600-luvun ajanlaskussa vuosi vaihtui maaliskuussa, joten kuninkaan oikeudenkäynti ja mestaus, Englannin julistaminen tasavallaksi sekä parlamentin ylähuoneen lakkauttaminen sijoittuivat kaikki vuoteen 1648.

336 ”So many Insurrections, Invasions, secret Designs, open and public Attempts, all quashed in so short a time, and this by very signal appearance of God Himself”, Ibid.

337 ”Finding the People dissatisfied in every corner of the Nation”, Ibid., s. 305.

338 ”We seeing plainly, even in some critical cases, that the Cause of the People of God was a despised thing”, Ibid., s. 308.

pelastaminen”³³⁹. Cromwell katsoi, että koolle kutsuttu kokous oli oikea taho pitämään valtaa. Tähän oli päädytty välttämättömyyden, Jumalan viisaan Kaitselmuksen ohjaamana, eivätkä he saaneet pettää Jumalan luottamusta. ”Totisesti Jumala on kutsunut teidät hallitsemaan Hänen kanssaan ja Hänen tähtensä”³⁴⁰, hän jatkaa ja neuvoo hieman myöhemmin: ”Puhtaus, puolueettomuus ja vilpittömyys: nämä ovat 'viisauden' välineet ja auttavat teitä toteuttamaan totuutta”³⁴¹. Cromwell oli vakuuttunut, että lopulta sydämet, jotka olivat avoimia, ”rauhanomaisesti henkisiä”³⁴² ja ”täynnä hyviä hedelmiä”³⁴³, kantoivat hyvää hedelmää koko Jumalan kansalle. Hän oli varma, että kansa hyväksyi tapahtuneen ja Kaitselmus johdattaisi heitä.

Vaikka Englanti säilyi tasavaltana, oli se käytännössä Cromwellin ja armeijan johtama. Cromwellin puheesta käy ilmi optimismi ja luottamus, että ongelmat oli mahdollista ratkaista. Tämä edellytti jumalallisten hallintoa, joka Jumalaan tukeutuen teki Jumalan työtä. Tehtäväänsä nimitetty uusi parlamentti³⁴⁴ toteutti monia uudistuksia – tosin monet oli pantu vireille jo aiemmin. Muun muassa köyhien ja velallisten asemaa helpotettiin ja rangaistuskäytäntöjä lievennettiin. Se nimitti myös komitean pohtimaan koko lakijärjestelmän reformia, jota armeija oli vaatinut jo vuonna 1647. Kuitenkin parlamentin konservatiivista enemmistöä huolestutti radikaalien ajama uudistusohjelma. Parlamentissa harkittiin muun muassa kymmenysveron poistamista, mikä sai konservatiivit pelkäämään, että kaikki muukin omaisuus oli vaarassa.³⁴⁵ Joulukuussa 1653 riitainen parlamentti hajotti itsensä, minkä jälkeen Englannista tuli muodollisestikin Cromwellin johtama protektoraatti.

339 ”the Dissolution of the Parliament was as necessary to be done as the preservation of this Cause”, Ibid., s. 313.

340 “Truly you are called by God, to 'rule with Him', and for Him.”, Ibid., s. 315.

341 Purity, impartiality, sincerity: these are the effects of 'wisdom,' and these will help you to execute the judgement of truth.”, Ibid., s. 316.

342 ”peaceably spirited”, Ibid.

343 ”full of good fruits”, Ibid.

344 Kyseinen parlamentti tunnetaan monella eri nimellä: Nominated Assembly, Barebones Parliament, Little Parliament, Parliament of Saints.

345 Firth 2003 (1905), s. 347; Hill 1990a, s. 135–137.

5. ”Tulkoon Sinun valtakuntasi” – Oliver Cromwell ja jumalallinen reformaatio

Armeijan ja parlamentin kiistassa oli kyse tasavallan kehityksen suunnasta. Seuraavaksi avaan tähän liittyviä uskonnollisia motiiveja ja Cromwellin roolia. Esimerkiksi Firth kuvaa Cromwellin aikaa puritaanien vallan ajaksi³⁴⁶. Vertaan tasavaltalaista Englantia Thomas Moren ihanneyhteiskuntaan Utopiaan ja lopuksi siirryn puritaanien mukana uudelle mantereelle ja avaan puritaanisouden vaikutusta Yhdysvalloille, jossa, toisin kuin Englannissa, puritaanien asema jatkui pitkään vahvana.

Isä meidän -rukouksen (Matt. 6:9–13) kohta ”tulkoon sinun valtakuntasi, tapahtukoon sinun tahtosi myös maan päällä niin kuin taivaissa” tulkitaan *Uudessa katekismuksessa* pyynnöksi, että Pyhä Henki asuisi ihmisten sydämissä, vakuuttaisi heidät Jumalan rakkaudesta, ja he luovuttaisivat kaikki asiat Jumalan hallintaan. Jeesuskin sanoi (Joh. 18:36), että tämän valtakunta ”ei ole tästä maailmasta”. Siten Jumalan valtakunta olisi kristittyjen lujassa uskossa. Toisaalta kohdan voi nähdä myös velvoituksena toteuttaa yhteiskunta, jossa Jumalan tahto toteutuu. Tällöin Jumalan valtakunta olisi myös tietynlaista käyttäytymistä ja toimintaa. Parsonsin mukaan ajatus omaksuttiin erityisesti kalvinismissa, jossa Jumalan valtakunnan toteuttaminen maan päällä nähtiin jaetuksi vastuuksi, yhteiseksi jumalallista tahtoa toteuttavaksi päämääräksi³⁴⁷. Calvin toteutti jo 1500-luvun Genevessä tasavaltalainen teokratian, joka otti mallia Vanhasta testamentista, samoin myös 1600-luvun puritaanit halusivat muuttaa maailmaa.³⁴⁸ Cromwell oli innokas tekemään Jumalan työtä: ”lepoa voimme odottaa muualla: se tulee olemaan pysyvää”³⁴⁹. Vasta haudassa oli aikaa levätä.

Englundin mukaan kaaos oli keskeinen osa 1600-luvun eurooppalaista ajatusmaailmaa. Tähän vaikutti etenkin vuonna 1618 alkanut konflikti, joka laajeni vähitellen aina eurooppalaiseksi suursodaksi ja kesti peräti kolme vuosikymmentä. Tuloksena oli yleinen kurjuus: nälkä ja taudit seurasivat tiiviisti sotajoukkoja. Sota syöksi myös talouden ahdinkoon: se oli suuri taloudellinen rasite sitä käyville maille ja haittasi sen ulkopuolellekin jääneiden maiden kauppaa. Tässä tilanteessa moni uskoikin, että maailma oli saavuttamassa päätepisteensä ja *Raamatun* Ilmestyskirja oli toteutumassa. Aikakauden intellektuellien vastine oli teoria, että maailma oli eräänlainen elävä organismi, joka oli hajoamassa pelkkää vanhuudenheikkouttaan.³⁵⁰

346 Puritaanien valtaan viittaa myös Firthin teoksen nimi *Oliver Cromwell and the Rule of the Puritans in England*.

347 Parsons 1951, s. 374–375.

348 Hill 1990a, s. 223; Räsänen 1992, s. 181.

349 ”Our rest we expect elsewhere: that will be durable”, Oliver Cromwell, kirje Oliver St. Johnille 1.9.1648, *Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations*, vol. I, s. 348.

350 Englund 2003, s. 415–416, 614; Hill 1965, s. 269.

Maailmanlopun tuloa ennustivat lahkolaisten numerologiset laskutoimitukset³⁵¹, samoin *Raamatun* vihjeet. Jeesus ennustaa Matteuksen evankeliumissa toista tulemistaan, joka oli tapahtuva lopun aikoina. Vaikka (Matt. 24:36) ”sitä päivää ja hetkeä ei tiedä kukaan, eivät enkelit taivaassa eikä edes Poika, ei kukaan muu kuin Isä”, Jeesus kehottaa seuraajiaan tarkkaavaisuuteen, jotta nämä tunnistavat oikean hetken ja varovat vääriä profeettoja. Uuden testamentin päättävä Johanneksen ilmestys kuvaa lopun aikoja: Oli tapahtuva hyvän ja pahan lopullinen taisto, jossa Jumala kostaa Saatanalle kansalleen aiheuttamat kärsimykset. Ajan tapahtumia ovat Antikristuksen tuleminen maan päälle, sodat, nälänhätä, tautiepidemiat, inflaatio, Kristuksen tuleminen ja tuhatvuotinen valtakunta. Lopulta tuomiopäivänä Jumala jakaa ihmiset taivaaseen ja helvettiin. Moni merkeistä näytti toteutuneen, ja esimerkiksi Cromwell uskoi, että oli tulossa ”Antikristuksen aika”³⁵². Puheessaan parlamentille syyskuussa 1654 hän siteerasi Paavalialla (2. Tim. 3:2–4 ja 1. Tim. 4:1–2):

”Viimeisinä päivinä koittavat vaaralliset ajat; ihmiset rakastavat itseään, ovat ahneita rehenteleviä, pöyhkeitä, herjaavia, tottelemattomia vanhempiaan kohtaan, kiittämättömiä,” ja niin edelleen (...) Myöhempinä päivinä nämä ”luopuvat uskosta, noudattavat vietteleviä henkiä ja tekopyhinä valehtelevien pirujen opinkappaleita,” ja niin edelleen.³⁵³

Cromwell viittaa myös levelleereihin, jotka halusivat rikkoa Jumalan säätämän järjestyksen:

Meidän on annettu ymmärtää, että viimeiset ajat ovat tulossa, jotka ovat vieläkin huonommat – ja totisesti on pelättävissä, että se on meidän aikanamme. Sillä kun ihmiset unohtavat lain ja luonnon säännöt, rikkovat kaikki sidoksensa, jotka syntiselle on annettu; [hämärtävät] luonnostaan Jumalan kuvan tähteetkin, mitä he eivät voi kitkeä pois, ja siltikin yrittävät sitä, 'heillä on jumalallisuuden muoto, mutta ei voimaa' – [totisesti] nämä ovat viimeisten aikojen surullisia merkkejä!³⁵⁴

351 Toulmin 1998, s. 146.

352 Antichristian state/times of Antichrist.

353 ”In the Last Days perilous times shall come; men shall be lovers of their own selves, covetous, boasters, proud, blasphemers, disobedient to parents, unthakful,' and so on. (...) in the latter days that state shall come in, wherein 'there shall be a departing from the faith, and a giving heed to seducing spirits and doctrines of devils, speaking lies in hypocrisy,' and so on.”, Oliver Cromwell, puhe parlamentille 4.9.1654, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 404.

354 ”we are given to understand that there are last days coming, which will be worse – And surely it may be feared, these are our times. For when men forget all rules of Law and Nature, and break all the bonds that fallen man hath on him; [obscuring] the remainder of the image of God in their nature, which they cannot blot out, and yet shall endeavor to blot out, 'having a form of godliness without the power,' - [surely] these are sad tokens of the last times!”; Ibid.

Kaiken, myös tasavallan suunnan, keskiössä oli kysymys, mikä oli Jumalan tahto asiassa. Moni Cromwellin ajan englantilainen uskoi, että hallitsijat oli valittu toteuttamaan Jumalan tahtoa maan päällä. Esimerkiksi Cromwell perusteli parlamentin hajottamista vuonna 1653 sillä, että se oli epäonnistunut velvollisuutensa ”Suuren Asian” täyttämiseksi. Toulminin mukaan tämä velvollisuus ja samalla tasavallan todellinen merkitys oli Jumalan valtakunnan toteuttaminen maan päällä. Uskottiin, että menestys tässä sallisi Ilmestyskirjan toteutumisen 1650-luvun puolivälissä. Kun maailmanloppu ei toteutunutkaan, selitettiin epäonnistuminen muiden syntisyydellä.³⁵⁵

Kuten muillekin elämänalueille myös hallinnolle haettiin mallia *Raamatusta*. Esimerkiksi puritaanit vaativat 1640–50-luvuilla aktiivisesti, että Englannin lain tuli noudattaa Jumalan lakia.³⁵⁶ Ongelmallista oli, että *Raamatusta* ei juurikaan löydy opastusta siitä, miten valtion käytännön asiat tuli järjestää. Esimerkiksi Calvin haki mallia Aristoteleelta, jonka mukaan paras hallintomuoto oli aristokratia tai sekoitus aristokratiaa ja kansalaisvaltaa. Calvinin mukaan Jumala oli järjestänyt Israelin hallinnon aristokraattisesti ennen kuningas Daavidia, joka Kristuksen kuvana oli ainoa, joka oli maallisen viettelyksen yläpuolella.³⁵⁷ Valtiomuotoa tärkeämpää kuitenkin oli, että valtio toteutti yhteisön päämääriä. Esimerkiksi Cromwell näki, että kaikki ihmisten poliittiset ja uskonnolliset instituutiot olivat joka tapauksessa epätäydellisiä Jumalan rinnalla³⁵⁸. Kuitenkin niiden, joille oli uskottu valta tehdä hyviä asioita, tuli toimia koko kansan todelliseksi parhaaksi³⁵⁹.

Aristoteleella valtion tehtävä oli mahdollistaa kansalaistensa hyvä elämä³⁶⁰. Sama näkyy Calvinilla, jonka mukaan maallisen hallinnon tuli edistää ja suojella Jumalan palvelemista, uskonopin puhtautta, kirkon asemaa sekä oikeudenkäyttöä, jotta ihmiset saattoivat elää keskenään sopuissa³⁶¹. Myös Cromwellin ajatukset vaikuttavat olleen pitkälti samansuuntaisia: hän pyrki palauttamaan järjestyksen ja toteuttamaan jumalallisen reformaation, laajan hallinnosta aina arkielämään ulottuvan ohjelman, jonka oli määrä puuttua yhteiskunnallisiin epäkohtiin, esimerkiksi lainsäädännön saralla, sekä kitkeä kaikki synty ja moraalittomuus³⁶². Ohjelmaa ei kuitenkaan tule ymmärtää koherenttina tai ennalta suunniteltuna, sillä Cromwell, kuten Hill huomauttaa, ei ollut

355 Toulmin 1998, s. 188.

356 Hill 1993, s. 28.

357 Paastela 2000, s. 150.

358 Morrill 1994, s. 27–28.

359 “those who were in Authority to do those good things which might, by honest men, have been judged fit for such a God, and worthy of such mercies; and indeed been a discharge of duty from those to all these mercies had been shown, for the true interest of this Nation!”, Oliver Cromwell, puhe parlamentille 4.7.1653, Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 304.

360 Aristoteles, Poliitiikka, s. 7, 75.

361 Paastela 2000, s. 149.

362 Cambridge University Library, Cromwell 1599–1658, 400th Anniversary, Cromwell the Politician.

[<http://www.lib.cam.ac.uk/exhibitions/Cromwell/polit.htm>]. Luettu 13.5.2011.

mikään intellektuelli³⁶³. Tämä toivoi, että ”Kristus täyttäisi ihmisten sydämet ja poistaisi niissä olevan korruption, himon ja pahuuden”³⁶⁴. Cromwellille, joka teki eron kansan ja Jumalan kansan välillä³⁶⁵, näyttäisi olleen kirkkaana vain tavoite: se, että Jumalan kansa valitsi Jumalan puolen taistelussa Saatanaa vastaan ja eli Jumalan tahdon mukaan. Fletcherin mukaan tämä myös valjasti lordiprotektorina ollessaan kaikki sosiaaliset ja poliittiset uudistukset palvelemaan päämäärää, jumalallisen kansakunnan, uskovien yhteisön rakentamista³⁶⁶.

Cromwell ei ollut doktrinaalinen vaan käytännöllinen. Hän kantoi aina erityistä huolta yhteiskunnan yhtenäisyydestä ja tunnisti omat rajoitteensa. Esimerkiksi lakireformin hän jätti asiantuntijoiden tehtäväksi.³⁶⁷ Myös protektoraatin ulkopoliittikka keskittyi kansallisen turvallisuuden sekä kaupan etujen turvaamiseen, vaikka protestanttien intressien ajaminen olikin lähellä Cromwellin sydäntä³⁶⁸. Lopuksi samaa käytännöllisyyttä voi havaita jumalallisessa reformaatiossa, jossa haluttiin ennen kaikkea karsia pois kaikki Jumalan valtakuntaan kuulumaton. Toimintatapa sopii protestanttiseen uskonpuhdistukseen, jonka keskeisenä vaikuttimena oli ennemminkin halu palata vanhaan ja puhtaaseen kuin luoda uutta. Näin ollen jumalallinen reformaatiokin oli enemmän konservatiivinen kuin radikaali. Cromwellille oli tärkeää turvata jatkuvuus, eikä yhteiskunnan toimivuutta saanut vaarantaa. Siksi asiat saivat usein jäädä ennalleen, myös kiistelty kymmenysvero, kunnes se voitiin korvata muutoin³⁶⁹. Toisaalta, vaikka traditio edusti vakautta ja jatkuvuutta ja saattoi olla Jumalan siunaamaa järjestystä, välttämättömät uudistukset tuli toteuttaa: kuningas Saulin esimerkki osoitti, että Jumala ei tyytynyt kompromisseihin. Yleisesti protektoraatin aika kuitenkin merkitsi konservatiivisuuden voittoa sekä valtiossa että kirkossa: hallinnon uudistaminen jäi rekonstruktion jalkoihin, ja monen uudistuksenkin vaikuttimena oli konservatiivisen tehokkuuden intressit³⁷⁰. Paluuta vanhaan oli myös painotuotteiden sääntely, joka aloitettiin elokuussa 1655. Samana vuonna Englanti jaettiin 11:een kenraalimajurin johtamaan alueeseen. Näiden tuli ylläpitää alueellaan järjestystä ja huolehtia, että paikallishallinnot hoitivat niille kuuluneet tehtävät.³⁷¹

363 Hill 1990b, s. 52.

364 ”I hope (...) for: That Jesus Christ will have time to set up His Reign in our hearts; by subduing those corruptions and lusts and evils that are there”, Oliver Cromwell, puhe parlamentille 4.9.1654, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 408.

365 Hill 1990a, s. 205.

366 Fletcher 1990, s. 212.

367 Firth 2003 (1905), s. 348; Hill 1990a, s. 186.

368 Firth 2003 (1905), s. 311, 374; Hill 1990a, s. 149, 155.

369 Hill 1990a, s. 178, 203–205.

370 Ibid., s. 136–137, 143.

371 Ibid., s. 143, 167–168.

Cromwellin mukaan he olivat ”taistelleet vastustakseen anastusta ja tyranniaa”, joita he olivat kohdanneet ”sekä maallisissa että hengellisissä asioissa”³⁷². Uskonnon saralla tuli edistää protestanttista uskonpuhdistusta, irrottautua arkkipiispa Laudin doktrinaalisista keksinnöistä, mikä turvaisi oikean protestanttisen uskon. Raamattuperiaatetta noudattaen kaikki uskonnonharjoitukseen liittyvät instituutiot, käytännöt ja perinteet, joilla ei ollut raamatunvastinetta tai olivat suorastaan raamatunvastaisia, tuli poistaa. Maallisessa hallinnossa tuli päästä eroon mielivaltaisuudesta, jolloin vapaus ja omaisuuden suoja olisivat turvatut.³⁷³

Tavalliselle kansalle tasavallan aika merkitsi ennen kaikkea uusia kieltoja ja määräyksiä. Kirkon tuomioistuimien lakkauttamisen jälkeen monista moraalisisista rikkomuksista tuli maallisia rikoksia. Toukokuussa 1650 tuli voimaan laki, jossa aviorikoksesta ja haureudesta tuomittiin kuolemaan, ja elokuussa jumalanpilkkalaki, jolla pyrittiin hillitsemään mielipiteitä, jotka ”halvensivat Jumalan kunniaa ja olivat tuhoisia ihmisyyhteisölle”.³⁷⁴ Siten esimerkiksi kiroilusta rangaistiin aiempaa ankarammin. Toisaalta syyskuussa hyväksyttiin myös suvaitsevaisuuslaki, joka kumosi muun muassa pakollisen kirkossakäynnin, vaikkakin kaikkien tuli edelleen tunnollisesti käyttää sunnuntait ja muut pyhät uskonnollisen velvollisuuden täyttämiseen, kuten osallistua jumalanpalvelukseen, rukoilla, saarnata tai lukea ja selittää *Raamattua*³⁷⁵. Mooseksen kolmannen käskyn mukaisesti sapatti tuli pyhittää. Tällöin tuli välttää turhaa työntekoa ja matkustamista. Lisäksi sunnuntaisin ei myöskään saanut järjestää vedonlyöntiä, urheilukilpailuja, kukkotappeluja eikä karhunräkkäyksiä – kaikki suosittuja huvituksia. Kokonaan kiellettiin muun muassa ilotalot, puheteatterit, uhkapelihallit sekä toimiluvattomat oluttuvat. Samoin kiellettiin erinäiset tapahtumat ja juhlat, joita oli järjestetty vappuna, helluntaina sekä jouluna. Suuri osa kielloista oli kuitenkin tehottomia, eikä niiden toimeenpanoa aluksi juurikaan valvottu. Samoin tiedossa ei ole yhtäkään tapausta, jossa aviorikoksesta määrättyä kuolemantuomiota olisi lopulta pantu toimeen.³⁷⁶

Jumalallinen reformaatio ilmentää protestanttista vapaus-käsitettä, jossa vapaus on toimintaa, joka on tehty yhdenmukaisesti Jumalan tahdon kanssa³⁷⁷. Se sisältää sekä negatiivisen että positiivisen vapauden. Ensimmäinen oli vapautta huonosta hallinnosta, tyranniasta ja jumalattomuudesta, mikä

372 ”to oppose that usurpation and tyranny which was upon us, both in civils and spirituals”, Oliver Cromwell, puhe parlamentille 4.9.1654, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 401.

373 Hill 1990a, s. 203; Guibbory 1998, s. 26.

374 BCW Project, The Rump Parliament (The Purged Parliament). [<http://www.british-civil-wars.co.uk/glossary/rump-parliament.htm>]. Luettu 4.4.2012; BHO, Acts and Ordinances of the Interregnum 1642-1660, Table of Acts: 1650. [<http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=56682>]. Luettu 4.4.2012.

375 Constitution Society, Act repealing several clauses in Statutes imposing penalties for not coming to church 27.9.1650. [<http://www.constitution.org/eng/conpur093.htm>]. Luettu 4.4.2012.

376 Firth 2003 (1905), s. 350–353; Paastela 2000, s. 155–156.

377 Hill 1990a, s. 228.

mahdollisesti jälkimmäisen, vapauden elää Jumalan tahdon mukaan. Englannin kansa tuli vapauttaa Egyptin orjuudesta, jotta se saattoi päästä Luvattuun maahan. Siksi tuli päästä eroon kaikesta, mikä esti yhteyden Jumalaan. Tällöin kansa olisi vapaa alistumaan Jumalan tahtoon.

5.1 Instrument of Government: protektoraatin perustuslaki

Monarkin ja parlamentin sekä parlamentin ja armeijan kiistat osoittivat tarpeen luoda säännöt, jotka määrittäisivät ylimpien valtiollisten toimielimien keskinäiset suhteet ja toimivaltojen rajat. Myös valtakunnan vakaus ja yksityisen omaisuuden turvaaminen edellyttivät, että hallinnon tuli olla ennustettavaa ja varmaa, sen tuli perustua yhteiseen lakiin, ei mielivaltaan. Tarkoitusta varten luotiin Instrument of Government³⁷⁸, Englannin ensimmäinen kodifioitu perustuslaki, joka tuli voimaan 16.12.1653. Nykymittapuulla se on varsin vaatimaton: sen 42 artiklaa käsittää vain noin 4500 sanaa. Se oli kuitenkin perusta, jolle uskoviensa yhteisö voitiin rakentaa.

Instrument of Governmentissa Oliver Cromwell nimitettiin valtakunnan lordiprotektoriksi. Virka oli elinikäinen mutta ei periytyvä. Valta jaettiin lordiprotektorin ja parlamentin välillä. Kiista armeijan johdosta ratkaistiin siten, että molemmilla oli oikeus sotajoukkojen kokoamiseen ja hajottamiseen. Lordiprotektorilla oli valtakunnan ylin toimeenpanovalta, samoin parlamentin valtaoikeudet silloin, kun se ei ollut koolla. Lordiprotektorin tuli tavoitella valtakunnalle rauhaa ja hyvinvointia ja hallita noudattaen maan lakeja, asetuksia sekä tapoja. Suuri osa lordiprotektorin toimista edellytti myös neuvoston enemmistön hyväksyntää. Neuvosto, joka avusti lordiprotektoria ja jonka tämä valitsi parlamentin hyväksymien ehdokkaiden joukosta, oli pysyvä, ja siihen kuului 13–21 jäsentä. Näiden tuli olla kyvykkäitä, tahdikkaita ja jumalaapelkääviä.

Parlamentilla oli lainsäädäntö- ja verotusoikeus. Se kokoontui kolmen vuoden välein, ja toimiaika oli rajattu: se ei saanut tehdä päätöstä, jolla se olisi ikuistanut itsensä. Lordiprotektorilla oli oikeus kutsua tarvittaessa parlamentti koolle ja tiettyjen ehtojen täytyessä hajottaa se. Parlamentissa oli 460 paikkaa, ja toimivaltaisuuksien riitti 60 jäsentä. Pyrkimyksestä vahvistaa valtakunnan yhtenäisyyttä kertoo parlamenttien yhdistäminen: myös Skotlannilla ja Irlannilla oli kummallakin 30 paikkaa. Äänioikeuden rajana oli 200 punnan omaisuus. Rojalistit menettivät äänioikeuden kolmeksi kaudeksi, Irlannin kapinalliset ja katolista uskoa harjoittavat kokonaan. Parlamentin jäseniltä edellytettiin 21 vuoden ikää, hyvää mainetta, Jumalan pelkoa sekä hyvää keskustelutaitoa.

378 Constitution Society, Instrument of Government 16.12.1653. [<http://www.constitution.org/eng/conpur097.htm>].
Luettu 21.3.2014.

Veroja tuli kerätä vuosittain tietty määrä puolustuksen ja hallinnon tarpeisiin. Ne maksettiin valtion kassaan ja kerättiin tulleilla sekä muilla lordiprotektorin ja neuvoston hyväksymillä tavoilla. Muutos verotukseen edellytti lordiprotektorin ja parlamentin yhteistä päätöstä. Säästyneet varat jäivät pankkiin julkisiin tarpeisiin käytettäväksi, eikä niihin saanut kajota ilman parlamentin suostumusta. Tasavallalle kuuluvat maat ja niiden tulot uskottiin lordiprotektorille ja tämän seuraajille ja voitiin ottaa pois vain parlamentin päätöksellä.

Uskonasioista säädettiin, että kristinuskoa, siten kuin se oli pyhissä kirjoituksissa, saarnattiin ja suositeltiin harjoitettavaksi koko valtakunnassa. Ajan myötä tuli saada myös opettajia opettamaan kansaa kristinuskon asioissa. Ketään ei saanut pakottaa tunnustamaan uskoa, vaan ihmiset tuli voittaa omalle puolelle tukevan oppijärjestelmän ja hyvän keskustelun luoman esimerkin avulla. Kristinuskoa tunnustavat saivat vapaasti harjoittaa uskoaan ja heitä suojeltiin, kunhan vain eivät väärinkäyttäneet tätä vapautta ja olleet muille haitaksi tai häirinneet yhteiskuntarauhaa. Siksi vapaus ei koskenut katolilaisia, episkopaalisia eikä niitä, jotka Kristuksen ammattikunnassa harjoittivat irstailua. Valtakunnan kaikki lait ja asetukset olivat alisteisia edellä mainitulle vapaudelle.

Cromwell, joka jo sodan aikana oli suojellut alaisinaan olleita uskonnollisia radikaaleja, piti omantunnon vapautta yhtenä tärkeimmistä sisällissodan saavutuksista.³⁷⁹ Hän jakoi protestanttisen yleisen pappouden ajatuksen, jonka mukaan ei voinut olla varma, että vain yksi suuntaus tai lahko saattoi olla oikeassa Jumalan tahdon suhteen³⁸⁰. Toisin väittäminen saattoikin olla ylpeyden synti. Cromwell näki, että Jumalan kansassa oli ”monia jumalallisuuden muotoja”³⁸¹. Englannin kirkon suhteen hän kannatti järjestelmää, jossa laaja-alaista valtionkirkkoa ympäröivät valtion suvaitsemat itsenäiset nonkonformistikirkot³⁸². Siten uskonlahkot, lukuun ottamatta katolisia ja episkopaalisia anglikaaneja, saivat toimia protektoraatin aikana verrattain vapaasti, mikäli eivät olleet häiriöksi³⁸³. Lahkoissa Cromwellia häiritsikin lähinnä niiden radikaalisuus³⁸⁴. Hill väittää, että Cromwell olisi ollut jopa valmis suvaitsemaan katolilaisuutta Englannissa, jossa se oli menettänyt poliittisen luonteensa³⁸⁵. Kaiken kaikkiaan uskonasioissa oli keskeistä raamattuperiaatteen noudattaminen. Lisäksi uskonasioita tuli opettaa kansalle. Virheellinen ja puutteellinen tieto tuli hylätä ja korvata

379 Cambridge University Library, Cromwell 1599–1658, 400th Anniversary, Cromwell the Politician.

[<http://www.lib.cam.ac.uk/exhibitions/Cromwell/polit.htm>]. Luettu 13.5.2011; Hill 1990a, s. 74.

380 Hill 1990a, s. 204–205.

381 ”People of God, I mean the large comprehension of them, under several Forms of Godliness in this Nation”, Oliver Cromwell, puhe parlamentille 4.7.1653, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 309.

382 Hill 1990a, s. 178, 180.

383 Paastela 2000, s. 155.

384 Guibbory 1998, s. 26.

385 Hill 1990a, s. 116–117.

oikealla tiedolla, jonka voimaan luotettiin Platonin tavoin. *Raamattu*, Jumalan sana, oli voima, joka sai toimimaan oikein, mutta oikeasta tiedosta piti ensin päästä osalliseksi. Siksi myös tiedon välittäjiin kiinnitettiin erityistä huomiota. Maaliskuussa 1654 Lontooseen perustettiin pysyvä 38-jäseninen komissio, jonka tehtävänä oli ratkaista, ketkä ehdokkaista olivat soveliaita julkisen saarnaajan tehtävään ja saivat toimeentulon valtiolta, ja elokuussa luotiin järjestelmä, jolla epäkelpoina pidetyt papit ja koulumestarit voitiin erottaa tehtävistään³⁸⁶. Tämä mukailee Calvinin ajatusta maallisen hallinnon tehtävästä uskonopin puhtauden edistäjänä.

Uskonasioiden opettamisen ja hyvän kristityn mallit löytyvät *Raamatusta*. Esimerkiksi Paavali toivoo kirjeessään Titukselle (Tit. 2:2–8), että tämän opetus olisi puhdasta ja arvokasta, terveen opin mukaista. Puheen tuli olla tervettä ja vakuuttavaa, jolloin vastustajat eivät voineet hyökätä heitä vastaan tai joutuivat häpeään niin tehdessään. Tituksen tuli myös itse toimia hyvänä esimerkkinä. Lisäksi Paavali kuvaa, mikä oli kristityltä toivottavaa käytöstä (Tit. 2:1–15): Vanhojen miesten tuli olla raittiita, arvokkaita ja maltillisia sekä osoittaa tervettä uskoa, rakkautta ja kestävyyttä. Myös vanhojen naisten tuli käyttäytyä arvokkaasti. He eivät saaneet puhua muista pahaa eivätkä olla viinin orjia, vaan heidän oli opetettava muita hyvään. Lisäksi heidän tuli kehottaa nuoria naisia rakastamaan miestänsä ja lapsiaan, olemaan puhtaita ja siveitä, hoitamaan hyvin kotinsa ja mukautumaan miehensä tahtoon, jotta Jumalan sana ei joutuisi pilkan kohteeksi.

Hyvä kristitty oli esimerkillinen. Tähän on myös syytä kiinnittää erityistä huomiota. Jos Cromwellia ja eräitä muita olikin syytetty uskonasioiden ajamisesta väkivalloin, oli hyvän esimerkin tarjoaminen kuitenkin periaatteellinen toimintamalli, jolla ihmiset haluttiin voittaa omalle puolelle. Tämä on järkevää, sillä uskon luonne vakaana luottamuksena merkitsee, että todellista uskoa on vaikeaa, jopa mahdotonta, muuttaa väkivallalla. Kuitenkin, vaikka esimerkilliset opastivatkin, omantunnon vapaus merkitsi, että jokaisen tuli lopulta itse valita oma tiensä. Hyviä esikuvia olivat muun muassa parlamenttiedustajat, joiden tuli olla esimerkillisiä kristittyjä ja hyviä puhujia, samoin parlamentin armeija: *Sotilaan katekismuksessa* hyvin järjestettyä sotilasleiriä kuvataan ”hyveiden kouluksi”, jossa taitavat ja jumalalliset upseerit olivat esimerkkinä sotilailleen, ja nämä puolestaan saattoivat olla sitä muulle kansalle. Lopuksi Cromwell näyttää uskoneen oikean tiedon ja esimerkin voiman toimivan myös katolisessa Irlannissa. Firthin mukaan Cromwell pyrki lordiprotektorina aktiivisesti kääntämään irlantilaiset protestanttisuuteen hyvällä ja tasavertaisella kohtelulla, edistämällä koulutusta, karkottamalla tai eristämällä katoliset papit sekä suosimalla saarnaamista³⁸⁷.

386 Firth 2003 (1905), s. 358–359.

387 Firth 2003 (1905), s. 268–269.

Lisäksi tämä toivotti Uuden Englannin ”jumalalliset ihmiset ja papit” siirtolaisiksi Irlantiin³⁸⁸. Vaikka viimeisimmälle voidaan nähdä muitakin syitä, esimerkiksi väestökadon – arviolta noin kolmasosa väestöstä menehtyi kapinan aikana³⁸⁹ – ja pyrkimyksen vahvistaa kontrollia Irlannista, saattoi siirtolaisuus edistää myös uskonpuhdistuksen asiaa: se merkitsi protestanttien väestöosuuden kasvua, lisäksi tulokkaat – Uudessa Englannissa juurikin puritaaneilla oli tuolloin vahva asema – toimisivat hyvänä esikuvana katolilaisille, jotka päästyään eroon väärää tietoa levittävistä papeistaan voisivat omaksua oikean tiedon.

5.2 Kuningas vai konstaapeli?

Armeijan tuki merkitsi, että Cromwell oli pitkälti riippumaton parlamentista. Siten hän oli käytännössä saavuttanut aseman, johon Kaarle oli pyrkinyt. Lordiprotektorin virka itsessään oli paluuta monarkiaan perustuslaillisen vaalikuninkuuden muodossa. Kuitenkaan Cromwell ei omien sanojensa mukaan ollut ”Charles Stuartin pyöveli tai seuraaja”³⁹⁰ vaan velvollisuutensa täyttävä Jumalan palvelija. Hän kirjoitti kaksi vuotta ennen lordiprotektoriksi nousuaan:

Olen kurja heikko olento, enkä edes madon nimen arvoinen; silti minut on hyväksytty palvelemaan Jumalaa ja Hänen kansaansa.³⁹¹

Cromwell lupasi parlamentille tammikuussa 1655, ettei aikonut pysyä asemassaan kauempaa kuin oli tarpeen. Tätä ennen tuli kuitenkin turvata Englannin ja Jumalan kansan oikeudet vapaudet, kuten omantunnon vapaus.³⁹² Cromwellin lausumat eivät vastaa kuvaa vallanhaluisesta henkilöstä: hän suorastaan alentaa itsensä. On mahdollista, että nöyryysretoriikka oli myös tietoinen valinta: yhdistihän esimerkiksi runoilija Milton vallanhalun saatanallisuuteen. Toisaalta Irlannin sotaretkellä vakavista terveysongelmista kärsinyt Cromwell kirjoitti bostonilaiselle pastorille, kuinka Jumala oli tukenut hänen horjunutta terveyttään³⁹³. Siten Cromwell saattoi hyvinkin uskoa, että Jumalalla oli vielä suunnitelmia hänen varalleen.

388 Ibid., s. 266.

389 Ibid., s. 264.

390 ”I am neither heir nor executor to Charles Stuart.”, The Cromwell Association, Quotes of Oliver Cromwell 1599–1658. [<http://www.olivercromwell.org/quotes1.htm>]. Luettu 13.5.2011.

391 ”I am a poor weak creature, and not worthy the name of worm; yet accepted to serve the Lord and His People.”, Oliver Cromwell, kirje pastori Cottonille 2.10.1651, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. II, s. 269–270.

392 ”I desire not to keep my place in this government an hour longer than I may preserve England in it's just rights, and may protect the people of God in such a just liberty of their consciences”, The Cromwell Association, Quotes of Oliver Cromwell 1599–1658. [<http://www.olivercromwell.org/quotes1.htm>]. Luettu 13.5.2011.

393 ”I Have been crazy in my health; but the Lord is pleased to sustain me.”, Oliver Cromwell, kirje Richard Mayorille 13.11. 1649, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. I, s. 487.

Vuoden 1656 loppupuolella parlamentti tarjosi Cromwellille Englannin kruunua. Tähän on esitetty syyksi, että parlamentti ei halunnut enää kuunnella tämän saarnaamista. Toisaalta Cromwellilla olisi kuninkaana ollut vähemmän valtaoikeuksia kuin lordiprotektorina. Helmikuussa 1657 sata upseeria allekirjoitti vetoomuksen, jossa pyydettiin, että tämä kieltäytyisi kruunusta, sillä se ei ollut ”hänen armeijalleen mieleen” ja tekisi ”Charles Stuartille tien takaisin valtaan”.³⁹⁴ Huhtikuussa Cromwell kertoi ratkaisustaan parlamentin komitealle:

Olen valmis palvelemaan, en kuninkaana, vaan konstaapelina [, mikäli niin tahdotte]! Sillä totisesti olen, Jumalan edessä, usein ajatellut, että en osaa kertoa, mistä toimekseni oikein on kyse, paitsi että se on verrattavissa hyvään konstaapeliin, joka asetettu ylläpitämään seurakunnan rauhaa.³⁹⁵

Cromwell esitti, että hän oli yhteisöä palveleva virkamies, toimeensa valittu konstaapeli, joka oli uskoviain yhteisön turvana ja valvoi Jumalan tahdon toimeenpanoa. Siten Cromwellin valta-asema ja toimet olivat Jumalan tahdosta, Jumalan kunniaksi ja yhteiseksi hyväksi. Lisäksi, jos hallitsijoita pidettiin Jumalan maanpäällisinä sijaisina, voitaneen ajatella olleen sopivaa, että Cromwell jätti kuninkuuden Kristukselle, jonka tuhatvuotisen valtakunnan uskottiin olevan tuloillaan.

Kuitenkin on myös epäilty, että Cromwell ei mielellään hylännyt ajatusta kuninkuudesta. Jukka Paastelan mukaan tasavalta saikin protektoraatin aikana yhä enemmän monarkian piirteitä. Esimerkiksi, jos vuonna 1640 eräskin alahuoneen jäsen kuvaili kollegansa yksinkertaista asua ”kehon maalaisräätälin tekemäksi”³⁹⁶, vuonna 1657 Cromwell käytti kuninkaallisia tunnuksia, miekkaa, valtikkaa ja purppuranpunaista kaapua. Toisaalta tässä yhteydessä on syytä muistaa, että ajalle tyypillisessä allegorisessa ajattelussa vain valta, joka muistutti valtaa, oli todellista valtaa³⁹⁷. Samana vuonna hyväksyttiin protektoraatin uusi perustuslaki Humble Petition and Advice, joka antoi Cromwellille oikeuden nimetä seuraajansa. Lisäksi parlamentin ylähuone palautettiin, ja ennen kuolemaansa Cromwell ehti nimittää siihen kaksi perinnöllistä pääriä. Myös ritarin- ja paroninarvojen myöntäminen oli Paastelan mukaan rutiiniluontoista.³⁹⁸

394 Paastela 2000, s. 164.

395 ”I am ready to serve not as a king, but as a Constable [if you like]! For truly I have, as before God, often thought that I could not tell what my business was in the place I stood in, save comparing myself to a good Constable set to keep the peace of the Parish”, Oliver Cromwell, puhe parlamentin komitealle 13.4.1657, Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations, vol. III, s. 160.

396 "it was a plain cloth suit which seemed to have been made by an ill country tailor.", lainaus Sir Phillip Warwickin muistelmaista, Firth 2003 (1905), s. 50.

397 Englund 2003, s. 400.

398 Paastela 2000, s. 166.

5.3 Cromwellin jumalallinen reformaatio Thomas Moren Utopian toteuttajana?

Ihanneyhteiskunnan olemusta on pohdittu pitkään. Tunnetuimpia pohdintoja ovat Platonin *Valtio*, keskiajan kirkkoisä Augustinuksen *Jumalan valtakunnasta*³⁹⁹ ja englantilaisen humanistin Thomas Moren vuonna 1516 julkaistu *Utopia*.⁴⁰⁰ Utopia-nimi muodostuu kreikan 'paikkaa' tarkoittavasta sanasta topos ja etuliitteestä, joka on joko ou, joka tarkoittaa 'ei' tai eu, joka tarkoittaa 'hyvää'. Näin ollen Utopia on 'paikka, jota ei ole olemassa' tai 'hyvä paikka'. Ilkka Virmasalon mukaan More luultavimmin haki tätä kaksoismerkitystä.⁴⁰¹ Sekä Augustinus että More saivat vaikutteita Platonilta. Lisäksi *Utopiassa* voi nähdä vaikutteita Augustinukselta, Uudesta testamentista, 1500-luvun löytöretkistä sekä keskiaikaisesta luostariyhteisöstä⁴⁰². Myös Aristoteleen ajatukset valtiosta ovat relevantteja, sillä vaikka hän kritisoikin monia *Valtion* käsityksiä, perustui hänenkin filosofiansa pitkälti opettajansa Platonin luomalle pohjalle⁴⁰³.

Utopia tarjoaa kiinnostavan vertailukohtaan Cromwellin ajan Englannille. Sekä More että Cromwell halusivat puuttua ympärillään vallinneisiin epäkohtiin. More esimerkiksi kauhistelee *Utopiassa* portugalilaisen merenkävijän Raphaelin suulla tapojen turmelusta, sitä, että ”köyhyyden ja puutteen rinnalla vallitsee hillitön ylellisyys”⁴⁰⁴. More oli kuitenkin katolilainen, Cromwell kalvinistinen protestantti. Kalvinistien ja jumalallisen reformaation tavoitteena oli toteuttaa Jumalan valtakunta maan päällä. Sitä vastoin Utopia ei ollut erityisesti kristillinen, vaikka sen asukkaat innokkaasti omaksuivatkin kristinuskon tutustuttuaan siihen. He ihannoivat luonnonmukaista elämäntapaa: Esimerkiksi kullalla ja jalokivillä ei ollut käyttöarvoa ja olivat siksi hyödyttömiä. Lisäksi kaikki omaisuus oli Platonin *Valtion* tavoin yhteistä. Ajatus esiintyy myös Uudessa testamentissa (Ap. t. 2:44-45): ”Uskovat pysyttelivät yhdessä, ja kaikki oli heille yhteistä. He myivät talonsa ja tavaransa, ja rahoista jaettiin kaikille sen mukaan kuin kukin tarvitsi.” Cromwell sitä vastoin halusi turvata yksityisen omaisuuden. Jos Morelle ja Aristoteleelle omaisuus oli ennen kaikkea väline hyvää elämää varten⁴⁰⁵, protestanteilla omaisuus ylisti Jumalaa, se oli merkki Jumalan siunauksesta työlle, joka oli tehty Jumalan kunniaksi. Siten omaisuus sai toisen merkityksen.

Englannilla ja Utopialla on myös yhtäläisyyksiä. Molemmat olivat saarivaltioita, varsin suojassa mantereiden vihollisilta. Samoin molemmissa äänioikeutetut valitsivat edustajat hoitamaan yhteisiä

399 De civitate Dei.

400 Itkonen-Kaila 1991, s. 15–17. Englannissa Utopia julkaistiin vasta Moren kuoleman (1535) jälkeen vuonna 1551.

401 Virmasalo 1999, s. 31.

402 Itkonen-Kaila 1991, s. 15–18.

403 Sihvola 1991, s. 223.

404 Thomas More, *Utopia*, s. 42.

405 Aristoteles, *Politiikka*, s. 11.

asioita. Vaikka Instrument of Governmentissa ja *Utopiassa* asiaa ei erikseen mainittukaan, vain miehillä oli äänioikeus, se oli itsestäänselvyys. *Raamatussa* (Ef. 5:23-24) mies on vaimonsa pää, vaimon tulee alistua miehensä, kuten seurakunta alistuu Kristuksen tahtoon. Naiset ja miehet olivat ominaisuuksiltaan erilaisia: Aristoteleskin piti luonnollisena, että mies oli naista vahvempi, mies hallitsee, naista hallitaan⁴⁰⁶. Myös antiikin Roomassa huonekuntaa johti mies, jonka toiminta-alueeksi miellettiin julkinen toiminta ja vaikuttaminen, kun taas kotiin liittyvät asiat kuuluivat naiselle⁴⁰⁷. Esimerkiksi Cromwell kirjoitti koskien poikansa koulutusta, että miehen tuli palvella yhteisöä, samoin vuonna 1651 vain miehet määrättiin vannomaan uskollisuudenvala tasavallalle⁴⁰⁸. Patriarkalisuus jatkuikin myös uudella ajalla: vaikka 1600-luvun lopulta miehen rooli perheen uskonnollisena johtajana ja lasten ja vaimon fyysinen kurittaminen vähenikin, oli naisen juridinen asema heikompi ja miehellä ehdoton valta talouden ja moraalisen asioissa⁴⁰⁹. Lisäksi, vaikkakin osin eri syistä, utopialaiset ja protestantit arvostivat työtä ja karsastivat laiskuutta. Utopiassa joutenolo merkitsi, että toisten täytyi työskennellä enemmän, mikä ei ollut oikeudenmukaista. Siksi rikkaat olivatkin Moren mielestä hyödyttömiä. Sitä vastoin protestantit näkivät työnteon uskonnollisena velvollisuutena ja laiskuuden johtavan syntiin. Vapaa-aikakin tuli käyttää hyödyllisesti: utopialaiset arvostivat henkisiä nautintoja, kehittivät itseään opiskelemalla ja jumalanpalveluksilla⁴¹⁰, puritaanit vastaavasti lukivat ahkerasti *Raamattua* ja opettivat lapsilleen katekismusta. Yhteistä oli myös uskonnonharjoitukseen linkittyvä tieteiden arvostus: Utopiassa luonnon tutkiminen ja ylistäminen nähtiin Jumalalle mieleiseksi palvelumuodoksi, kun taas protestanteilla tieteet auttoivat pääsemään selville Jumalasta ja paljastivat tämän päämäärät.

Sekä Englannin että Utopian päämiehet valittiin vaaleilla: Englannissa lordiprotektorin neuvosto valitsi uuden lordiprotektorin, jonka virka oli elinikäinen, kun taas Utopian päämies valittiin määräajaksi kansaa edustavassa kokouksessa. Molemmissa valta oli kansan parhaimmistolla, mikä mukailee Platonin ja Aristoteleen ajatuksia hyveellisten vallasta: Aristoteleelle hallitseminen oli ylemmyyttä jossakin hyvässä⁴¹¹. Platonilla tämä hyve oli tieto, ja hänen ihannevaltiossaan hallitsivat filosofit, joilla oli oikeaa tietoa ja jotka rakastivat totuutta. Näiden tuli myös estää suuren enemmistön huonojen halujen toteuttaminen, mikä oli kaikille hyväksi.⁴¹² Moren Utopiassa arvostettiin Platonin tavoin viisautta ja kokemusta. Jokaisesta 54 kaupungista lähetettiin vuosittain

406 Ibid., s. 13.

407 Treggiari 1991, s. 16

408 Constitution Society, Engagement to be taken by all men of the age of eighteen 2.1.1650. [<http://www.constitution.org/eng/conpur092.htm>]. Luettu 13.5.2011.

409 Anderson 1990, s. 43, 47, 49.

410 Thomas More, Utopia, s. 116.

411 Aristoteles, Poliitikka, s. 14.

412 Saarinen 1985, s. 26, 44; Sihvola 1991, s. 224.

kolme iäkstä ja kokenutta kansalaista pääkaupunkiin hoitamaan yhteisiä asioita. Lisäksi kaupungeissa perhekunnat valitsivat joka vuosi viranomaiset, jotka valitsivat salaisessa äänestyksessä kaupunginvanhimmaksi yhden neljästä kansan nimeämästä ehdokkaasta, jota pitivät parhaimpina tehtäväänsä.⁴¹³ Siten tavallisella kansalla oli merkittävä rooli: hierarkian alempi taso valitsi ylemmän, ja parhaimpina pidetyt saavuttivat kyvykkyytensä mukaisen aseman. Ylemmät tasot myös kuuntelivat alempien mielipidettä. Lisäksi, kuten esimerkiksi Englannin puritaanit toivoivat, kansa sai itse valita pappinsa⁴¹⁴. Myös Cromwell suosi kyvykkyyttä. Hill kuitenkin katsoo, että renessanssiajan käsite, jossa paremmuus ei perustunut syntyperään vaan yksilön tunnustettuun hyveellisyyteen, yhdistyi puritaaneilla jumalallisten oligarkian käsitteeseen⁴¹⁵. Tämä merkitsee, että vain harvojen tuli hallita kaikkien hyväksi. Toisin kuin Utopiassa, Cromwellin Englannissa äänioikeus määräytyi omaisuuden perusteella, ja suurin osa kansasta jäi poliittisen vallan ulkopuolelle. Omaisuus osoitti pätevyydestä ja sopivuudesta: Se sitoutti yhteiskuntaan ja yhteisten asioiden hoitoon ja sitä voitiin pitää merkinä Jumalan siunauksesta ja siten myös yksilön hyveellisyydestä. Samoin se ilmensi taloudellista riippumattomuutta, säästäväisyyttä, neuvokkuutta, vastuullisuutta, itsekuria sekä ahkeruutta – niin sanottuja porvarillisia hyveitä, joita etenkin kalvinistiset protestantit saattoivat arvostaa.

Uskonasioissa sekä More että Cromwell uskoivat omantunnon vapauteen, mutta kummallakaan se ei toteutunut täysin. Moren Utopiassa uskonnollinen kunnioitus jumaluutta kohtaan nähtiin, jos ei ainoaksi, niin ainakin parhaaksi kannustimeksi hyveisiin⁴¹⁶. Utopiassa vallitsi uskonnonvapaus, mutta samalla uskottiin, että yksi oikea totuus voitaisi lopulta. Toisaalta More näki olevan myös mahdollista, että Jumala halusi itseään kunnioitettavan monin eri tavoin ja siksi synnyttää ihmisissä erilaisia uskomuksia. Siksi uskonasioissa tuli edetä harkiten ja maltilla ja ainoastaan uskonkiihkoilu ja suoranainen ateismi olivat kiellettyjä.⁴¹⁷ Kuitenkin More asettautui Henrik VIII:n lordikanslerina protestantteja vastaan⁴¹⁸. Vastaavasti Cromwellin protektoraatissa omantunnon vapaus koski täysin vain protestantteja, jotka saivat vapaasti harjoittaa uskoaan, mikäli eivät häirinneet yhteiskunnan rauhaa. Lisäksi katolilaisilta oli evätty pääsy julkisiin virkoihin, joihin päästäkseen julkikatolilaisten tuli kääntyä protestanteiksi⁴¹⁹. Toisaalta tosiasiallista toimintaa tekee osin ymmärrettäväksi se, että

413 Thomas More, *Utopia*, s. 74–75, 80.

414 *Ibid.*, s. 153.

415 Hill 1965, s. 266–267.

416 Thomas More, *Utopia*, s. 160.

417 *Ibid.*, s. 148–149.

418 Itkonen-Kaila 1991, s. 18.

419 Esim. vuoden 1559 Supremacy Act määräsi, että julkisten viranhaltijoiden tuli vannoa vala, jossa he tunnustivat Englannin hallisijan ylivallan maallisissa ja hengellisissä tai kirkon asioissa ja kielsivät näissä asioissa kaiken vieraan vallan – myös paavin. Valasta kieltäytyjä menetti virkansa. Lisäksi vieraan vallan tunnustaja saatettiin asettaa syytteeseen maanpetoksesta. Hanover College, Elizabeth's Supremacy Act, Restoring Ancient Jurisdiction (1559).

Morelle protestanttien toiminta näyttäytyi kristikuntaa hajottavana uskonkiihkoiluna, ja protestantit vastaavasti näkivät, että katolilaisuudessa järjestelmä oli vaarallinen ja esti omantunnon vapauden.

Loppujen lopuksi Cromwellin ja Moren yhteiskuntia on hankala verrata. Yleisesti Utopia näyttää vastanneen enemmän radikaalien levelleerien pyrkimyksiä, joista monia Cromwell piti Jumalan ja luonnon vastaisina. Vaikka Utopiaa on syytetty myös totalitaarisen valtion arkkityypiksi, oli sen järjestelmä demokraattinen, kun taas Cromwellin Englanti oli käytännössä sotilaiden johtama. Toisaalta, kuten More, joka näki, että järjestelmän ankaruuden tuli tähdätä ”vain paheiden pois kitkemiseen, ihmiset se sitä vastoin säästää”, myös tasavaltalaisessa Englannissa säädettiin lakeja, joissa monia rangaistuksia kohtuullistettiin⁴²⁰. Samoin protektoraatin aikana parlamentin tuli pohtia, kuinka ”lait voisivat olla selkeitä ja lyhyitä ja vähemmän kansaa rasittavia”⁴²¹. Päämäärä oli molemmilla sama: oikeudenmukainen yhteiskunta, jossa lait olivat vallassa ja joka mahdollisti kansalle hyvän elämän. Kuitenkin More ja Cromwell olivat varsin erilaisia, More oli intellektueli, Cromwell ei, heillä oli erilaiset päämäärät ja lähtökohdat. Molemmat olivat aikansa lapsia: More humanismin, Cromwell ajan, joka Toulminin mukaan hukkasi humanismin perinnön. Lisäksi More, vaikka peilasikin *Utopiassa* omaa aikaansa, saattoi pohdinnoissaan rakentaa Utopiansa tyhjästä, kun taas Cromwellin Englanti oli juuri läpikäynyt raskaan sisällissodan. Ero on kuin arkkitehdeilla, joista toinen saa rakentaa kokonaan uutta ja toinen korjata vanhaa ilman tarkkaa suunnitelmaa.

5.4 Puritaanien jumalallinen reformaatio uudessa maailmassa?

Vuoden 1620 lopulla Pohjois-Amerikan koillisrannikolle saapui joukko englantilaisia puritaaneja. Tulokkaat kutsuivat itseään pyhiinvaeltajiksi ja perustivat siirtokunnan Plymouthiin. He eivät olleet tavanomaisia siirtolaisia tai pakolaisia, heillä on erityinen asema yhdysvaltaisessa kulttuurissa. Siirtokunnan olot olivat ankarat, se oli jopa vaarassa tuhoutua kokonaan. Saatuaan ensimmäisen satonsa asukkaat kiittivät Jumalaa juhlalla, mitä yleisesti pidetään Yhdysvalloissa kiitospäivän perinteiden alkuna. Puritaaneihin liittyvä kansallinen juhla kertookin arvostuksesta heitä kohtaan.

1800-luvulla elänyt Alexis de Tocqueville katsoi puritaaneilla olleen suuri vaikutus Yhdysvaltojen luonteeseen. Hän kuvaa *Demokratia Amerikassa* -teoksessaan näiden merkitystä: ”Näen Amerikan koko kohtalon ensimmäisessä sinne rantautuneessa puritaanissa aivan samoin kuin näen

[<http://history.hanover.edu/texts/engref/er79.html>]. Luettu 24.10.2015.

420 Hill 1990a, s. 136; Thomas More, *Utopia*, s. 49.

421 ”the Laws might be made plain and short, and less chargeable to the People...”, Oliver Cromwell, puhe protektoraatin parlamentille 4.9.1654, *Oliver Cromwell’s Letters and Speeches with Elucidations*, vol. II, s. 412.

ensimmäisessä ihmisessä koko ihmiskunnan kohtalon”⁴²². Lisäksi: ”amerikkalaisten puritaaninen tausta ja markkinahenkisyys ovat poikkeuksellisia”⁴²³. De Tocquevillen mukaan Uuteen Englantiin saapuneet puritaanit toivat mukanaan ”ihailtavaa järjestystä ja moraalisuutta”. Syy siirtolaisuudelle oli älyllinen, ei niinkään ulkoinen pakko tai puute. Hän korostaa, että puritanismi ei ollut vain uskonnollinen oppi, vaan sillä oli selkeitä yhtymäkohtia demokratiaa ja tasavaltaa kannattaviin teorioihin. Emämaan hallitus vainosi puritaaneja, ja elämä Englannissa loukkasi heidän ankaria periaatteitaan. Tämän vuoksi he etsivät itselleen puhtaan, barbaarisen maan, jossa he saisivat elää haluamallaan tavalla.⁴²⁴ Maalla oli kuitenkin selkeät englantilaiset juuret: de Tocqueville pitikin Yhdysvaltain kansaa ”englantilaisina, jotka ovat ryhtyneet hyödyntämään Uuden maailman metsiä”⁴²⁵. Keskeisin syy demokraattisen tasavallan menestymiselle oli erityinen amerikkalainen tausta: heidän esi-isänsä olivat tuoneet mukanaan elinehtojen ja sivistysolojen tasavertaisuuden, mikä oli luonnollinen lähde demokratialle, samoin antaneet perinnöksi sopivia tottumuksia, käsityksiä ja tapoja. Lisäksi Jumala oli antanut heille rajattoman maanosan ja siten edellytykset pysyä pitkään tasa-arvoisina ja vapaina.⁴²⁶

Siirtokunnan lainsäädäntö sai vahvoja vaikutteita puritaanien uskosta: de Tocqueville katsookin, että puritaanit laativat lakeja aivan kuin he olisivat olleet riippuvaisia yksin Jumalasta – tämä onkin kalvinismille tyypillinen piirre. Esimerkiksi rikoslakiin otettiin mallia Vanhasta testamentista, jossa jumalanpilkasta, noituudesta, aviorikoksesta ja raiskauksesta sekä vanhempansa häväissyttä poikaa rangaistiin kuolemalla. Puritaanit myös vastustivat nautintoja ja pitivät esimerkiksi teatteria sopimattomana ajanvietteenä. Heidän valtakaudellaan siirtokunnassa ei esitetty lainkaan näytelmiä.⁴²⁷

De Tocquevillen ohella myös varhainen amerikkalainen historiankirjoitus korostaa puritaanien merkitystä. Evankelinen pappi R. Cotton Mather esittää teoksessaan *Magnalia Christi Americana, or the ecclestial history of New England, 1620–1698*, että englantilaiset olivat jo ennen puritaaneja yrittäneet asuttaa siirtokuntaa, mutta nämä olivat lannistuneet vastoinkäymisissä. Toisin kuin edeltäjiään puritaaneja kannatteli ja ajoi eteenpäin ylevä uskonnollinen ajattelu, ja vaikka nämä kohtasivat jopa enemmän vihollisia kuin muut, pitivät he vakaasti kiinni suunnitelmistaan. Siten puritaanien luoma vakaa perusta on edelleen olemassa. Maherin mukaan siirtolaisuudelle oli

422 Alexis de Tocqueville, *Demokratia Amerikassa*, s. 300.

423 Ibid., s. 443.

424 Ibid., s. 76.

425 Ibid., s. 443.

426 Ibid., s. 300.

427 Ibid., s. 80, 481.

Jumalan kutsumus: Evankeliumi tuli viedä uuteen maailmankolkkaan, samoin tuli pystyttää muuri suojaamaan uskovia Antikristukselta, jonka valtakuntaa oltiin rakentamassa muualle maailmaan. Olikin mahdollista, että Jumalan suunnitelmassa Uusi Englanti oli turvapaikka niille, jotka Jumala halusi pelastaa yleiseltä tuholta. Englannissa arvostettiin maata enemmän kuin ihmistä, mikä ei ollut luonnollista. Samoin Englannissa oli hankala elää kunniallisesti. Koulut, joissa opetettiin tiedettä ja uskontoa, olivat turmeltuneita ja liian sallivia. Toisaalta Jumala oli antanut koko maan ihmisten viljeltäväksi. Lisäksi kristityn tehtävä oli uudistetun kirkon perustaminen ja tukeminen sen mahdollisesti vaarallisina alkuaikoina, mikä olisi ylevä ja hyödyllinen esimerkki myös muille.⁴²⁸ Kaiken kaikkiaan siirtokunnalla olikin selkeät uskonnolliset juuret. Tästä muistuttaa myös Jeremy Belknapin *History of New Hampshire* -teos vuodelta 1792. Lainaus vuonna 1663 pidetystä puheesta kertookin, että:

Uuden Englannin on aina muistettava, että se on perustettu uskonnollisista eikä kaupallisista syistä. Se tunnetaan Jumalan palvelemisesta, opillisesta puhtaudestaan ja kuristaan.⁴²⁹

Varhaisessa historiankirjoituksessa korostetaan puritaanien matkan tarkoitusta: Jumalan tahdon toteuttaminen. Siksi heitä onkin perusteltua kutsua pyhiinvaeltajiksi. *Raamatussa* voi nähdä paralleelin Mooseksessa, joka johdatti israelilaiset, Jumalan valitun kansan, Egyptin sorrosta yli Punaisenmeren Luvattuun maahan. Samoin puritaanit pakenivat Englannin sortoa yli Atlantin, heidän tavoitteenaan oli perustaa uusi Israel, valtakunta Jumalan kansalle. Merkillepantavaa on, että puritaanien menestystä ei selitetä kyvykkyydellä vaan ennen kaikkea heidän vahvalla moraalillaan ja jumalallisuudellaan. Samoin uskonto esitetään vahvimpana vaikuttimena siirtolaisuudelle, jota tosiasiallisesti puolsivat vahvasti myös monet taloudelliset ja sosiaaliset syyt⁴³⁰. Tosin nämä, kuten kaikki muukin, voitiin uskonnollisessa maailmakuvassa johtaa uskonnosta.

Cromwell kuoli syyskuussa 1658. Puoli vuotta tämän jälkeen protektoraatti romahti ja monarkia palautettiin, sillä isänsä seuraajaksi nimitetyllä Richard Cromwellilla ei ollut riittävää kannatusta parlamentissa eikä armeijan keskuudessa.⁴³¹ Jos puritaanien valtakausi päättyikin ja Jumalan valtakunnan rakentaminen jäi siksi kesken Englannissa, saattoi se edelleen toteutua Uuden Englannin siirtokunnassa, jossa lähtökohdat onnistumiselle olivat paremmat. Mainittakoon, että

428 Ibid., s. 89-90.

429 Belknap, Jeremy, lainaus Alexis de Tocqueville, *Demokratia Amerikassa*, s. 91.

430 Crunden 1990, s. 19.

431 Hill 1990a, s. 245.

Cromwell itsekin oli harkinnut 1630-luvulla vakavasti siirtolaisuutta⁴³². De Tocquevillen mukaan englantilaiset siirtokunnat saivat nauttia muihin kansoihin nähden suuremmasta sisäisestä vapaudesta sekä poliittisesta riippumattomuudesta⁴³³. Puritaaneilla oli siirtokunnassa vapaus toimia, heidän osuutensa väestöstä ja vaikutusvaltansa olivat huomattavasti suuremmat kuin emämaassa. Siten he saattoivat päättää, ja muiden tuli sopeutua. Lisäksi he pääsivät rakentamaan yhteiskuntansa alusta sen sijaan, että olisivat joutuneet muokkaamaan olemassa olevaa mieleisekseen.

Myös nykytutkimus on tunnustanut puritaanien merkityksen Yhdysvalloille. Esimerkiksi Robert M. Crunden näkee, että amerikkalainen yhteiskunta sai alkunsa Englannissa vallankumouksellisena uskonnollisena ja poliittisena liikkeenä. Brittiläinen tausta, poliittiset keinot ja uskonnolliset päämäärät osoittivat elinvoimansa uudella mantereella ja määrittivät pitkälti 1900-luvulle sen, mitä pidettiin ”amerikkalaisena”. Puritaanien tavoitteena oli rakentaa kaupunki kukkulalle, yhteiskunta, jossa Jumalan tahto toteutui ja oli esimerkkinä muille.⁴³⁴ Myös siirtokunnan kuvernööri John Winthrop ilmaisi tämän saarnassaan⁴³⁵ vuonna 1630. Yhteisö oli kukkulalla kaikkien nähtävillä ja samalla turvassa vihollisilta. Paavalinkin mukaan, vaikka ihmiset oli määrä voittaa omalle puolelle hyvän esimerkin avulla (Tit. 2:7-8), harhaoppisten seura oli syytä myös karttaa (Tit. 3:10). Lisäksi kukkulan voitaneen nähdä metaforana pyrkimykselle päästä lähemmäksi Jumalaa, maallisen turmeluksen yläpuolelle.

Puritaanien johtamassa siirtokunnassa vallitsi kova kuri. Aasukkaat valitsivat itse pappinsa ja hallintomiehensä, joita kohtaan tuli osoittaa ehdotonta tottelevaisuutta: niskuroijat voitiin vangita ja jopa karkottaa yhteisöstä. Crunden pitää tätä hallitsijan jumalallisen vallan demokraattisena tai puritaanisena versiona. Ajan kuluessa vaikutustaan hiljalleen menettänyt puritanismi koki 1730-luvulla uuden nousun Jonathan Edwardsin vaikutusvaltaisen evankelisen liikkeen myötä. Tätä kutsutaan ”suureksi heräämiseksi”. Liike korosti uskonnon henkilökohtaista kokemista ja tunnepitoista saarnaamista, opetti liittämään taloudelliset ja luokkakonfliktit uskonnollisiin kategorioihin ja sai Crundenin mukaan ensi kertaa myös kyseenalaistamaan auktoriteetit.⁴³⁶

Uskonnolla on merkittävä rooli myös nykypäivän Yhdysvalloissa. Tästä kertoo muun muassa maan valuutassa esiintyvä kansallinen motto: vuonna 1956 ”In God we trust” eli ”Luotamme Jumalaan”

432 Hill 1990a, s. 43.

433 Alexis de Tocqueville, *Demokratia Amerikassa*, s. 79.

434 Crunden 1990, s. 15, 20.

435 Hanover College, John Winthrop, *A Modell of Christian Charity* (1630). [<http://history.hanover.edu/texts/winthmod.html>]. Luettu 28.11.2016.

436 Crunden 1990, s. 20–21, 28–29.

korvasi aiemman "E pluribus unum"- eli "Monesta yksi"-moton⁴³⁷. Kaiken kaikkiaan Yhdysvalloilla on aivan erityinen suhde Jumalaan. Vaikka jumalallinen Kaitseminen ohjaa kaikkia maita ja kansoja, Yhdysvalloilla katsotaan olevan erityinen tarkoitus: se on yhteiskunta, jossa Jumalan tahto toteutuu tässä maailmassa ja on esimerkkinä muille. Tämä, mistä esimerkiksi Lampinen käyttää nimitystä "yhdysvaltalainen yhteiskuntauskonto", on näkynyt myös harjoitetussa ulkopolitiikassa. 1800-luvun puolivälin jälkeen esimerkkinä olemiseen liittyi myös voimakas ekspansiivisuus: niin sanotun Manifest destiny -uskomuksen mukaan Yhdysvaltojen kohtalontehtävänä oli laajentua koko Pohjois-Amerikkaan ja ylikin. Lopuksi Yhdysvaltojen ja Jumalan erityissuhteen voi nähdä erityisen kunnioittavassa suhtautumisessa maan presidenttiin: 1970- ja 1980-luvuilla tehdyissä kansallisissa tutkimuksissa, esimerkiksi Wemberleyn tutkimuksessa, yli 75 prosenttia vastaajista uskoi presidentin vallan olevan jumalallista alkuperää.⁴³⁸

Vielä nykyäänkin uskonto on vahvasti kytköksissä politiikkaan. Tästä on hyvänä esimerkkinä republikaanien varapresidenttiehdokkaan Sarah Palinin esittämät näkemykset Yhdysvaltain presidentinvaalien alla vuonna 2008. Esimerkiksi kesäkuussa Palin piti pappisopiskelijoille puheen, jossa tämä oikeutti Irakin sodan Jumalan antamana tehtävänä, samoin pyysi yleisöään rukoilemaan Alaskaan rakennettavan maakaasuputken puolesta, sillä se toteuttaisi Jumalan tahdon.⁴³⁹ Palinin ajattelussa, samoin kuin Weber kuvaa protestanttisuuden vaikutusta, Jumalan siunaus ilmenee muun muassa taloudellisena hyvinvointina. Siten kaasuputken rakentaminen, mikä varmastikin merkitsi taloudellista vaurautta, merkitsi loogisesti samalla myös Jumalan tahdon toteutumista.

Nykyaikana puritaanien vaikutukseen Yhdysvaltojen henkiseen perintöön viittaavat muun muassa Jumalan merkityksen korostaminen, kaupunki kukkulalla -ajattelu, pyrkimys rakentaa ihanteellinen yhteiskunta ja olla esimerkkinä muille, sekä taloudellinen toimeliaisuus. Samoin puritaanisuudessa voi nähdä yhteyden Yhdysvalloille tunnusomaiseen yksilönvapauksien korostamiseen: ihmisiä tulee hallita mahdollisimman vähän, heidän tulee itse löytää pelastuksensa, ja siksi heillä pitää olla mahdollisuus valita myös väärin⁴⁴⁰. Jumalan merkityksen korostaminen, se, miten Jumala liittyy kaikkeen, näkyy selvästi muun muassa pikajuoksija Allyson Felixin haastattelussa. Tämä vuoden 2012 Lontoon olympialaisten kultamitalisti kertoi juoksevansa, koska oli saanut Jumalalta lahjan ja

437 Great Seal, E pluribus unum. [<http://www.greatseal.com/mottoes/unum.html>]. Luettu 16.9.2012; U.S. Department of the Treasury, History of 'In God We Trust'. [<http://www.treasury.gov/about/education/Pages/in-god-we-trust.aspx>]. Luettu 16.9.2012.

438 Henriksson 1990, s. 14–15; Lampinen 1995, s. 22–23, 123, 127.

439 Iltalehti.fi 4.9.2008, Sarah Palin: Irakin sota on ”tehtävä Jumalalta”. [http://www.iltalehti.fi/ulkomaat/200809048214704_ul.shtml]. Luettu 13.5.2011.

440 Guite 2009, s. 100.

hänen velvollisuutensa oli käyttää kykyään Jumalan kunniaksi. Tärkeintä kaikessa ei ollut voittaminen vaan isomman kuvan kirkastuminen ja elämän tarkoituksen löytäminen. Felix, joka omien sanojensa mukaan pyrki alati vahvistamaan suhdettaan Jumalaan, katsoi myös, että Jumala kontrolloi kaikkien elämää, eikä koskaan kannattanut kuvitella tietävänsä itse parhaiten, vaan tuli aina luottaa Jumalaan ja tämän suunnitelmaan.⁴⁴¹ Tämä ilmentää kalvinistista maailmankuvaa, jossa yksilön tulee luoda henkilökohtainen ja luottavainen suhde Kaikkivaltiaaseen. Kaiken tarkoitus on palvella Jumalan kunniaa, jonka välikappaleeksi yksilön tulee asettaa itsensä. Saman voi nähdä myös monessa elokuvassa, jossa Yhdysvallat esitetään esikuvallisena maana, joka pelastaa myös muun maailman. Usein niissä myös arvostetaan suoraa toimintaa: Sankari ei juurikaan pohdi, miten ratkaisee tukalan tilanteen, vaan toimii. Hän asettuu hyvän puolelle Jumalan työkaluksi ja selvittää tilanteen. Lopuksi myös puritaanien korostama kova työnteko vaikuttaa olevan edelleen arvostettua, sillä Yhdysvallat tunnetaan monien mahdollisuuksien maana sekä tarinoista, joissa yksilöt ovat tarttuneet tilaisuuteen ja kohonneet kovalla työntekolla ”ryyysistä rikkauksiin”. Tämä on myös yleinen ylpeyden aihe.

441 Iltalehti.fi 8.8.2012, Jumalan kämmenellä. [http://www.iltalehti.fi/lontoon-olympialaiset-2012/2012080815926854_ol.shtml]. Luettu 8.8.2012.

6. Loppuluku

Maailmankuvan käsite auttaa ymmärtämään inhimillistä ajattelua ja toimintaa. Kaiken keskiössä on oletus, että ajattelulla ja toiminnalla on käsitteellinen yhteys, joka on päätelmä. Maailmankuva on eräänlainen kokonaisvaltainen mentaalinen suodin tai taipumus, ajattelun malli, jolla yksilö tuottaa merkityksiä, subjektiivisen kokemuksen, joka puolestaan voi olla katalyytti toiminnalle. Maailmankuva on todellisuus, jossa yksilö elää: se käsittää yksilön tiedostamattoman mentaliteetin ja tiedostetun maailmankatsomuksen eli kaikki maailmaa koskevat itsestänselvyydet, uskomukset ja käsitykset, jotka hänellä on. Sosiaalinen kanssakäyminen mahdollistaa ajatusten reflektion ja maailmankuvan muokkautumisen. Kuitenkin historiallinen konteksti määrittää pitkälti sen, mikä on mahdollista, ja suuret muutokset ovat usein hitaita. Maailmankuvia on useita rinnakkaisia, mutta toisten ymmärtäminen edellyttää, että on niillä myös yhteistä ainesta. Täten maailmankuva on yhtä aikaa yksilöllinen ja yhteinen, jakamaton ja jaettu. Se on myös aina rationaalinen, sillä se vastaa yksilön ja yhteisön keskeisinä pitämiin kysymyksiin.

Historiallisella maailmankuvalla tarkoitetaan tietylle ajalle ja alueelle ominaista ajattelun ja tapojen kokonaisuutta. Esimerkiksi suuri osa 1600-luvun Eurooppaa oli leimallisesti kristillinen. Tuolloin uskontoa ja Jumalaa tarvittiin maailman selittämiseen: Ne olivat ajan kiistämättömiä ja itsestään selviä realiteetteja. Jumala oli alati läsnä kaiken ylläpitäjänä, luotujen tekoihin myötävaikuttajana ja kansojen ohjaajana. Uskonto ei rajoittunut yksin kirkkoon vaan läpäisi koko inhimillisen toiminnan kentän, joten se loi keskeisen perustan ihmisten identiteeteille ja koko kulttuurille. Uskonnollisessa maailmankuvassa uskonto määrittelee keskeisesti maailmankuvan elementtejä. Tämä ilmenee muun muassa uskonnollisena retoriikkana: 1600-luvulla olikin tavallista perustella asioita uskonnollisin argumentein ja siteerata *Raamattua* arkisissakin keskusteluissa. Myös muun inhimillisen toiminnan taustalla, kuten politiikassa, voi havaita uskonnollisia vaikuttimia. Esimerkiksi luonnontieteiden lähtökohtana oli tutkia Jumalaa, jotta voitiin päästä paremmin selville kaiken tarkoituksesta, ja historiakin nähtiin kertomuksena Jumalan töistä.

Aikakauden kristillisen maailmankuvan keskiössä oli uuden testamentin liitto ihmisen ja Jumalan välillä. Sopimus velvoitti molempia osapuolia, mutta tuomiovalta oli yksin Jumalalla, joka saattoi rangaista yksilön rikkomuksista koko yhteisöä. Kollektiivinen vastuu loi tarpeen tiukalle sosiaaliselle kontrollille. Ihmisten tuli noudattaa Jumalan tahtoa ja välttää syntiä, joka erotti heidät Jumalasta. Se, mitä Jumala odotti heiltä, löytyi Jumalan sanasta *Raamatusta*, jonka keskeisin sisältö tiivistyy Mooseksen kymmeneen käskyyn. Protestanttisuudessa korostui *Raamatun* ensisijaisuus:

Sola Scriptura- eli raamattuperiaatteen mukaan *Raamattu* yksin oli kristityn uskon ja elämän ylin ohje. *Raamattua*, varsinkin analogiaa, käytettiin asioiden todistajana ja selittäjänä. Esimerkiksi onnettomuudet ja vastoinkäymiset voitiin nähdä rangaistukseksi synnistä, mutta Jobin esimerkki osoitti, että Jumala myös koetteli niillä ihmisten uskoa. Lisäksi siitä ammennettiin innostusta ja vaikutteita kaikille tieteille, taiteille ja jopa lainsäädännölle. Kirjapainotaidon myötä kansakieliset *Raamatut* saavuttivat yhä laajemmat kansankerrokset, ja kirkko menetti monopoliasemansa Jumalan sanan välittäjänä. Toisaalta *Raamattuun* liittyi tulkinnan ongelma. Siitä oli eri versioita, ja Jumalan sana tuli ymmärtää kirjaimellisesti, joten pienetkin poikkeamat aiheuttivat kiistoja. Lisäksi osa sen teksteistä näytti olevan ristiriidassa. Koska kaikki tulkittiin Jumalan kiistattomasta täydellisyydestä käsin, ja Jumalan sana oli siten erehtymätön, täytyi ongelman johtua ihmismielen vajaavaisuudesta. Tämä kaikki edesauttoi erilaisten tulkintojen syntyä Jumalan tahdosta.

Ne, joilla on valtaa, voivat määrittää yhteiskunnan luonteen. Vallitsevan maailmankuvan ollessa uskonnollinen, kaiken keskiössä on kysymys, ketkä saavat tulkita Jumalan tahtoa ja keillä on oikeaa tietoa. Tällöin uskonto on sekä keskeinen politiikan kohde että väline. 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla Englanti oli tunnustuksellisesti protestanttinen maa, jossa oli useita *Raamatun* ja Jumalan tahdon tulkitsijoita: Englannin kirkko ja sen piispat, erinäiset kristilliset seurakunnat sekä yksittäiset kristityt. Aikakaudelle tunnusomaista vaatimusta uskonnollisesta puhtasoppisuudesta selittää kristinuskon jo varhainen opin korostaminen sekä, kuten Stephen Toulmin esittää, yleiseurooppalainen taloudellinen, sosiaalinen, intellektuaalinen ja hengellinen kriisi, mikä sai monet vaatimaan varmuutta. Toisaalta protestanttisuudessa itsessäänkin korostettiin alusta lähtien uskonvarmuuden merkitystä. Varmuuden tavoittelu johti varmuuden politiikkaan. Toulmin näkee, että esimerkiksi filosofisessa ajattelussa pyrittiin yleispäteviin teorioihin ja humanismin käytännönläheisyys hylättiin. Dogmaattisuuden lisääntyminen aiheutti jännitteitä, jotka konkretisoituivat muun muassa uskonkiistoina protestanttien ja roomalaiskatolilaisten välillä: moni mielsikin Euroopan vuosien 1618–48 suursodan ennen kaikkea näiden väliseksi uskonsodaksi.

1640-luvun Englannissa Kaarle I:n pyrkimys vahvistaa yksinvaltaa johti törmäykseen parlamentin kanssa ja lopulta sisällissodan puhkeamiseen. Samalla purkautuivat myös muut yhteiskunnassa vallinneet jännitteet. Sota ei ollut perinteisessä mielessä uskonsota, mutta uskonto oli sen keskeinen käyttövoima. Kaikki olivat Jumalan puolella ja sen osapuolen, joka Jumalan mielestä oli oikeassa, uskottiin voittavan. Rojalistien tappio, parlamentin tuomioistuimen kuninkaalle eli ”tyrannille, murhaajalle ja kansan viholliselle” langettama kuolemantuomio sekä tasavallan synty osoittivat Jumalan olleen parlamentin puolella. Poliittisen pragmaattisuuden lisäksi – vangittunakin Kaarle oli

taipumaton ja onnistui saamaan sisällissodankin hetkeksi liekkeihin – tuomioissa voi nähdä myös uskonnolliset perusteet: Kuningas, joka ei alistunut Jumalan tahtoon eikä halunnut tehdä parannusta ja tavoitteli vain omaa maallista kunniaansa, syyllistyi hengen jäykkyyteen ja ylpeyden syntiin. Samoin häntä voitiin epäillä kieroutuneeksi ja suosivan katolilaisuutta, johon jo tämän kannattama korkeakirkollinen arminianismi voitiin rinnastaa. Siten hän oli oikeaa protestanttista uskoa vastaan. Lopuksi lakien yläpuolelle asettunut kuningas oli mielivaltaisen tyranni. Vaikka *Raamattu* kieltääkin kajoamista kuninkaaseen, analogia todisti myös päinvastaisesta: *Raamatussa* oli useita esimerkkejä siitä, että Jumala oli antanut kukistaa kieroutuneet ja tyrannit. Toisaalta jumalallinen Kaitselmus olisi voinut puuttua tapahtumiin. Mikään ei tapahtunut ilman Jumalan lupaa, vaan kaikki palveli Jumalan suunnitelmaa: jumalallinen Sallimus antoi myös näennäisesti paha tapahtuvaksi, mutta Jumalan tuntemattomat tiet johtivat lopulta yleiseen hyvään. Siten lopputulos oikeutti itse itsensä. Vaikka valta ja auktoriteetti olivat Jumalalta, niiden lopullinen legitimitetti oli Jumalan suosiossa, joka ilmeni onnistumisissa ja epäonnistumisissa. Näin ollen myös vallan legitimitetti oli jossain määrin kontingenttia.

Parlamentin puolella oli taistellut monia ryhmittymiä omine tavoitteineen. Epäluottamus ja kiistat parlamentin ja armeijan välillä johtivat lopulta siihen, että armeija kaappasi vallan ja sodan aikana kapteenista aina armeijan ylipäälliköksi ylennyt Oliver Cromwell nousi maan johtoon. Vuonna 1653 hänet nimitettiin koko valtakunnan lordiprotektoriksi. Cromwell edusti uskonnollisesti kalvinistista puritanismia, jossa korostuivat lainopillinen raamatullisuus uskonnollisiveellisessä elämässä sekä uskon koetteleminen aktiivisessa askeesissa Jumalan tahtomalla tekemisellä. Protestanttisen *Sola Deo gloria* -periaatteen mukaan kaiken tarkoitus oli palvella yksin Jumalan kunniaa. Keskeistä oli, että yksilö aktiivisesti asetti itsensä Jumalan työkaluksi tekemään Jumalan työtä ja toteuttamaan kaiken tarkoitusta. Samoin tärkeää oli tunnistaa Jumalan tarjoamat mahdollisuudet ja tarttua niihin. Näin ollen opportunisti, josta Cromwellia on usein paheksuttu, oli jopa suotavaa. Kirjeissään ja puheissaan Cromwell piti itseään yhteisön palvelijana ja, kuten myös monet englantilaiset näkivät voitokkaan kenraalin, Jumalan välikappaleena. Voitetuista taisteluista hän antoi kaiken kunnian Jumalalle. Parlamentin hajottaminen keväällä 1653 oli perustelua, sillä se ei ollut täyttänyt velvollisuuttaan ”Suuren Asian” hyväksi toimimisessa ja oli siten pettänyt Jumalan kansan luottamuksen. Armeijan, jonka saavuttamat voitot todistivat sen olleen Jumalan välikappale, täytyi toimia, tehdä väliintulo, jotta Jumalan työ voisi jatkua. Myös lordiprotektorin asemaa Cromwell perusteli velvollisuuden täyttämiseksi Jumalaa kohtaan. Kaiken kaikkiaan Cromwellin toiminnan voi kiteyttää, että hänellä oli halu toteuttaa Jumalan tahtoa, tehdä Jumalan työtä, hän piti mielensä avoimena Jumalalle, haki aktiivisesti johdatusta rukoilemalla ja lukemalla *Raamattua*, pyrki

tarttumaan Jumalan tarjoihin mahdollisuuksiin, toimi, teki siten vetoomuksen Jumalalle, joka päätti, mitä tapahtui. Lopputulos kertoi, oliko hän ollut oikeassa. Vaikka Kaitselmuksen merkeistä ei saanutkaan tehdä liian pitkälle vietyjä johtopäätöksiä, Cromwell näyttää olleen varsin taipuvainen tekemään näin. Menestys ruokki itseluottamusta, samoin intoa tehdä Jumalan työtä.

1600-luvulla uskottiin, että Jumala oli asettanut vallat ja auktoriteetit toteuttamaan Jumalan tahtoa maan päällä. Kuitenkaan *Raamattu* ei juurikaan tarjoa opastusta valtion käytännön asioiden järjestämiseen. Esimerkiksi Englannin uskonpuhdistukseen keskeisesti vaikuttanut Jean Calvin haki mallia Aristoteleelta, joka piti valtion tehtävänä kansalaistensa hyvän elämän turvaamista. Cromwellille tämä merkitsi jumalallista reformaatiota, jonka tavoitteena oli korjata yhteiskunnan pahimmat epäkohdat sekä kitkeä kaikki synti ja moraalittomuus. Sen vaikuttimina olivat kristityn velvollisuus elää Jumalan tahdon mukaan, samoin odotukset Ilmestyskirjan apokalypsin toteutumisesta. Lisäksi, kuten Talcott Parsons esittää, tämänpuoleiseen maailmaan suuntautuneessa kalvinismissa Jumalan valtakunnan toteuttaminen maan päällä nähtiin yhteisenä velvollisuutena. Calvin oli jo toteuttanut 1500-luvun Genevessä Vanhasta testamentista mallia ottaneen teokratian. Jumalallisen reformaation tavoitteena ei ollut Thomas Moren Utopian kaltainen pitkälle järjestetty yhteiskunta vaan mahdollistaa, että Jumalan kansa oli vapaa elämään Jumalan tahdon mukaan. Tämä merkitsi hallintoa, joka perustui lakiin, jota ilman ei ollut järjestystä eikä siten myöskään vapautta, sekä protestanttisen uskonpuhdistuksen edistämistä. Protestanttisuudessa ihanteena oli henkisesti ja fyysisesti aktiiviset kristityt, jotka toimivat Jumalan kunniaksi: myös ammattityöhön tuli suhtautua uskonnollisena kutsumuksena. Protestantit korostivat uskoa, yksilön henkilökohtaista ja aktiivista suhdetta Jumalaan, ja näkivät katolilaisuuden, joka suuntautui liiaksi uskonnon muihin puoliin sen jumalallisen ytimen uskon kustannuksella, passivoivana, jopa sortavana järjestelmänä, joka saattoi estää jumalallista totuutta. Protestanttisen uskonperiaatteen mukaan sielu pelastui yksin uskosta, yksin Jumalan armosta, yksin Kristuksen sijaiskuoleman tähden, ei yksilön tekojen vuoksi. Jumalaan tuli luottaa, mutta tältä ei koskaan voinut vaatia mitään. Protestanttisen raamattuperiaatteen mukaan uskonnossa tuli säilyttää vain ne periaatteet ja käytännöt, joilla oli vastine *Raamatussa*. Siksi Englannin kirkosta lakkautettiin muun muassa kirkollinen hierarkia, piispat ja tuomioistuimet. Cromwell myös piti omantunnon vapautta uskonasioiden keskeisenä periaatteena, ja protektoraatin aikana eri protestanttiset lahkot saivatkin toimia verrattain vapaasti.

Vaikka myös hallintoa uudistettiin ja tehostettiin, Cromwell piti jatkuvuuden turvaamista erityisen tärkeänä. Muutokset saattoivat vaarantaa yhteiskunnan vakauden, mutta jo tradition olemassaolo saattoi periaatteessa merkitä, että se oli osa, tai ainakin piti yllä, Jumalan siunaamaa järjestystä. Laki

ja järjestys olivat Jumalan ominaisuuksia, epäjärjestys ja anarkia vastaavasti Paholaisen. Cromwell ei ollut radikaali uudistaja vaan ennen kaikkea pragmaattinen yhtenäisyyden, järjestyksen ja yksityisen omaisuuden turvaaja. Siten Cromwellin näkemys omasta roolistaan seurakunnan konstaapelina on varsin osuva. Tasavallassa oli menty monin paikoin liian pitkälle, ja protektoraatin aika merkitsi yleisesti paluuta vanhaan. Monet, jotka kaipasivat vakautta, kokivat muutoksen vaaralliseksi: yhteiskunnasta oli tullut narsistinen, ihmiset eivät enää jakaneet yhteisiä arvoja, mikä hajotti yhteisön. Vaikka Cromwell arvostikin hyveellisyyttä syntyperää enemmän, hän hylkäsi parlamentin puolella taistelleiden levelleerien vaatimukset tasa-arvosta ja demokratiasta. Demokratian lisääminen oli epätoivottavaa, sillä se alensi kaikki tasa-arvoisiksi, ja vaarana oli maan suistuminen anarkiaan. Täydellinen tasa-arvo ei ollut mahdollista, sillä toiset olivat parempia ja jumalallisempia kuin toiset. Jo Aristoteleenkin mukaan oli luonnollista, että parhaimmat hallitsivat kaikkien hyväksi. Siksi omaisuus, joka Cromwellin ajan protestanteille oli deus ex machina, väline, jolla Jumala toimii maailmassa, samoin keino mitata paremmuutta, jäi äänioikeuden kriteeriksi. Toisaalta hyveissä oli mahdollista myös harjaantua, ja parhaimmat olivat esikuvia, joita muut saattoivat seurata. Hyvä kristitty oli esimerkillinen: esimerkiksi *Raamatussa* apostoli Paavali korostaa kirjeessään Titukselle, kuinka tärkeää oli, että vanhukset käyttäytyivät arvokkaasti ja opettivat muita hyvään ja että Titus itsekin toimi hyvänä esimerkkinä. Lopuksi hyvällä esimerkillä ja vakaalla oppijärjestelmällä saattoi myös uskonasioissa voittaa muita puolelleen: uskon luonne vakaana luottamuksena merkitsee, että sitä ei voi pakottaa. Esimerkin lisäksi luotettiin Platonin tavoin oikean tiedon voimaan, siihen, että oikea tieto sai järjen toimimaan oikein. Kuitenkin oikeasta tiedosta piti myös päästä osalliseksi. Protektoraatin perustuslaissa Instrument of Governmentissa säädettiin, että ketään ei saanut pakottaa tunnustamaan tiettyä uskoa, mutta valtakuntaan tuli ajan myötä saada opettajia, jotka opettivat ihmisiä uskonasioissa.

Cromwell kuoli syyskuussa 1658. Melko pian tämän jälkeen tapahtui monarkian restauraatio, sillä tämän seuraajaksi valitulla pojalla Richardilla ei ollut riittävää kannatusta armeijan eikä parlamentin keskuudessa. Vaikka Cromwellin ajama jumalallinen reformaatio keskeytyikin Englannissa, saattoi Jumalan valtakunnan rakentaminen toteutua Pohjois-Amerikassa Uuden Englannin siirtokunnassa, jonne oli 1620-luvun alussa saapunut joukko englantilaisia puritaaneja. Nämä pyrkivät rakentamaan yhteiskunnan, jossa he saattoivat elää Jumalan tahdon mukaan ja olla esimerkkinä myös muille.

Historiantutkimus pyrkii tarjoamaan näkökulman oman aikansa kysymyksiin. Pohdinkin lopuksi, miksi 1600-luvulla eläneen Oliver Cromwellin maailmankuva voisi edelleen olla relevantti. Tässä maailmankuvassa uskonnolla oli keskeinen asema, joten aluksi on perusteltua kysyä, kuinka

relevantti uskonto on nykyään. Yleisesti ottaen vaikuttaisi siltä, että usko uskontojen säilymiseen ei ole ollut kovinkaan vahva, varsinkaan älymystön keskuudessa. Esimerkiksi viime vuosisadalla moni yhteiskuntatieteilijä otti tutkimuksensa lähtökohdaksi sekularisaatioteorian, joka esittää sekularisaation eli maallistumisen vähitellen eteneväksi prosessiksi, jossa yhteiskunnan modernisoitumisen ja elintason kasvun myötä uskonnon yksilöllinen ja yhteiskunnallinen merkitys vähenee⁴⁴². Samoin moni 1700-luvun valistusfilosofi uskoi, että tiede ja järki tulevat korvaamaan Jumalan ja uskonnon. Kuitenkin vastoin näitä yleisiä odotuksia uskonnon rooli vaikuttaisi olevan edelleen varsin vahva. Kimmo Kääriäinen pitää tästä konkreettisena osoituksena Yhdysvaltoja sekä Itä-Euroopan kasvanutta uskonnollisuutta kommunistihallintojen romahtamisen jälkeen.⁴⁴³ Toisaalta uskonnon asema ei myöskään ole säilynyt muuttumattomana. Eila Helander näkee, että uskonto on yleisesti yhä etenevissä määrin yksityistynyt. Samanaikaisesti uskonnollinen tarjonta on lisääntynyt, ja uskonnosta on kehittynyt erityinen kulttuurinen voimavara, jonka kautta kanavoidaan erilaisia arvoja. Tämän myötä uskonnosta on tullut joustavampi ja samalla myös aiempaa arvaamattomampi yhteiskunnallinen tekijä.⁴⁴⁴

Sosiologian klassikoissa yhteiskunta koostuu taloudesta, politiikasta ja uskonnosta. Tapio Lampinen esittää, että vaikka historiallisessa näkökulmassa nämä painottuvat eri tavoin muodostaen erilaisia pitkä- ja lyhytkestoisempia trendejä, kaikki ovat kuitenkin koko ajan olemassa.⁴⁴⁵ Vaikka etenkin talouden rooli on nykyään korostunut, ovat nykyajan ilmiöt monikerroksisia. Uskonnon kerros on usein piilossa mutta löydettävissä, mikäli vain esiin kaivamiseen löytyy tahtoa ja kärsivällisyyttä. Tästä on esimerkkinä NordWel-projekti⁴⁴⁶, jossa pohjoismaista hyvinvointivaltiota on tarkasteltu eri näkökulmista. Yksi mielenkiinnon kohteista on ollut luterilaisuuden vaikutus hyvinvointivaltioon.

Cromwellin ajan maailmankuvaa on perusteltua tutkia myös uskonnon nykypäivän merkityksestä riippumatta. Ensinnäkin se toimii vertailukohtana maailmankuvan itsereflektiossa ja auttaa siten ymmärtämään omaa ajatteluamme ja ihmisyyttä ylipäätään. Ajattelun ymmärtäminen auttaa myös historian ymmärtämistä. Cromwellia, kuten historiaa yleisestikin, voi tarkastella analogiana. Cromwellin ”Suuri Asia” liittyi uskontoon: hän taisteli parlamentin ja vapauden puolesta, asettautui Jumalan työkaluksi ja tavoitteli Jumalan kunniaa ja yleistä hyvää. Siten Cromwellin toiminnan voi

442 Helander, Eila, Räsänen, Antti, *Ulkopolitiikka* 1/2007, Jumala palaa politiikkaan. [http://www.ulkopolitiikka.fi/article/46/jumala_palaa_politiikkaan]. Luettu 14.1.2015.

443 Ibid; Kääriäinen, Kimmo, *Aamulehti*, Torstaivieras 27.2.2003, Eihän uskonto kadonnutkaan!

444 Helander 1999, s. 54.

445 Lampinen, Tapio, *Mihin Espoon hiippakunta uskoo vuonna 2024?* [<http://www.helsinki.fi/~talampin/viimeisin.pdf>]. Luettu 13.5.2011.

446 Kts. esim. Helsingin yliopiston Nordic Centre of Excellencen internetsivut. [<http://blogs.helsinki.fi/nord-wel>]. Luettu 13.5.2011.

nähdä vastauksena kysymykseen, mikä oli Jumalan tahto ja miten se tuli toteuttaa. Jumalallisessa reformaatioissa, jossa tavoiteltiin Jumalan valtakunnan toteuttamista maan päällä, voi nähdä ajatuksen yhtäläisyyttä esimerkiksi nykypäivän shariaa ajavassa islamissa: molemmissa uskovien tulee elää noudattaen Jumalan tahtoa ja pyhän kirjan oppeja. Oman aikamme ”Suurina Asioina” voidaan pitää markkinataloutta ja demokratiaa, joihin liitetään jopa uskonnollisia konnotaatioita: ne ovat monelle loukkaamattomia, pyhiä arvoja. Talous on poliittisessa argumentaatiossa usein käytetty absoluuttinen auktoriteetti, joka, kuten Jumala, ei kaipaa lisäperusteluja. Samoin markkinat on jumalankaltainen näkymätön mutta konkreettinen voima, jolla on oma tahto: ne rankaisevat talouden supistumisella virheistä ja palkitsevat talouskasvulla oikeista ratkaisuista. Lisäksi, mikäli ajatellaan, kuten etenkin sosiaalitieteissä käytetty Just-world hypothesis esittää, että kaikki saavat ansionsa mukaan, talous ei ole vain väline hyvää elämää varten vaan auttaa myös arvottamaan ihmisiä ja kansoja: esimerkiksi bruttokansantuote ja luottoluokitus voidaan nähdä mittareina, joilla valtiot voi asettaa paremmuusjärjestykseen. Lopuksi, vaikka poliittisessa keskustelussa usein kannatetaan moniarvoisuutta, jopa suoranaista arvorelativismia, saatetaan toisinaan myös dogmaattisesti vaalia ajatusta yhdestä oikeasta totuudesta, jonka kaikkien tulisi omaksua. Samoin voidaan ajatella, että tämän toteutumiseksi harvojen tietäjien – marxilaisittain heistä voitaisiin käyttää termiä ”tiedostava etujoukko” – tulee johtaa ja näyttää muille hyvää esimerkkiä.

Kaikki tämä muistuttaa historiallisesta jatkuvuudesta. Historiantutkimuksen tehtäväksi nähdään usein muutuskertomuksen ja -analyysin tekeminen, ja jatkuvuus saatetaan sivuuttaa jopa kokonaan. Se on kuitenkin dialektisessa suhteessa muutoksen kanssa. On mielenkiintoista havaita, että vaikka ajattelun sisältö muuttuisikin, ihmiset eri aikoina vaikuttavat tukeutuvan hyvinkin samanlaisiin ajattelu- ja toimintamalleihin. Postmodernille eräs ominainen piirre on suurten kertomusten ja varmuuden häviäminen. Nykyäänkin, samoin kuin 1600-luvulla yleisen epävarmuuden aikana, yhteiskunnallisessa keskustelussa esitetään ratkaisuksi varmuuden politiikkaa, ja suvaitsevaisuus esitetään ongelmien ja epävarmuuden jopa suoranaisena alkulähteenä. Tämä näkyy koventuneina asenteina ja dogmaattisuuden lisääntymisenä. Kaikkien tulee valita puolensa, joko kuuma tai kylmä, sovitteleva haaleus tulkitaan usein päättämättömyydeksi tai välinpitämättömyydeksi. Yhtä lailla saatetaan pahoitella yhteisöllisyyden katoamista ja yhteiskunnan muuttumista narsistiseksi. Lopuksi motiivien toistuvuutta voidaan havaita siinäkin, että jos protestanttisessa uskonpuhdistuksessa yleinen hyvä edellytti kirkon karsimista yksilöä passivoivista elementeistä, voidaan samaa soveltaa nyt valtioon: poliittisessa puheessa nykyään varsin usein esiintyviä teemoja ovatkin muun muassa valtion holhouksen vähentäminen, yksilön vastuu omasta elämästään, valinnanvapauden lisääminen sekä kannustinloukkujen purkaminen.

Jatkuvuus koskee myös uskontoa. Vaikka näyttääkin siltä, että asetamme uskomme demokratiaan, tieteisiin ja markkinavoimiin, ja perinteinen uskonto on jäänyt taka-alalle, eriytynyt omaksi elämänalueekseen, vaikuttaa etenkin uskontoon liittyvien arvojen ja uskomusten diffuusio edelleen nykyajan ilmiöihin. Esimerkiksi työn arvostuksella voidaan nähdä olevan yhteys protestanttiseen etiikkaan, jossa työntekoa pidetään erityisenä tapana palvella Jumalaa. Nykyäänkin työhön voidaan suhtautua kutsumuksena, se määrittelee ihmisiä ja on sanonnan mukaan ”miehen mitta”. Lisäksi kovan työntekon uskotaan ratkaisevan lähes kaikki ongelmat. Max Weberin mukaan ammattityö oli protestanteille keskeinen uskonnollisen kilvoittelun alue ja etenkin kalvinistiset protestantit uskoivat, että yksilö saattoi saada sen avulla viitteitä predestinaatiosta, siitä, kuuluiko hän sielunsa pelastaviin *Raamatun* ennustamana tuomiopäivänä. Weber esitti, että työ, jolla oli Jumalan siunaus, auttoi yksilöä tuntemaan itsensä Jumalan työkaluksi ja armonvarmuuden saavuttamisessa. Koska Jumala siunasi omiaan tässä elämässä, myös aineellisesti, menestystä ja taloudellista hyvinvointia voitiin pitää merkkeinä siitä, että yksilö kuului niihin harvoihin, jotka Jumala oli predestinoinut taivaaseen. Weberin mukaan tämä protestanttinen (kalvinistinen) etiikka, rationaalinen käyttäytyminen ammattikutsumusaatteen perusteella, pitää sisällään kapitalismin hengen: se tulkitsi yrittäjienkin voitontavoittelun kutsumukseksi, pelkkä lepäily omistuksen varassa oli tuomittavaa⁴⁴⁷. Siksi onkin houkuttelevaa kysyä, selittävätkö uskonto ja protestanttinen etiikka, ja missä määrin, esimerkiksi katolisten ja protestanttisten maiden talouksien ja talouteen suhtautumisen eroja. Lopuksi, samoin kuin taloudessa on voittajia ja häviäjiä, kilpailulla yleisemminkin voidaan nähdä olevan uskonnolliset juuret: paitsi että ammattiurheilijat voivat pitää työtään uskonnollisena kilvoitteluna, Olympian kisatkin järjestettiin alun perin Zeus-jumalan kunniaksi. Täten, vaikka nykyajan poliittisessa argumentaatiossa vedotaankin enemmän talouteen kuin Jumalaan, ”In God we trust” ei välttämättä ole muuttunut muotoon ”In Gold we trust”, sillä protestanttisuus antaa mahdollisuuden nähdä Jumalan ja talouden saman asian – tai kolikon – kääntöpuolina.

Lopuksi Cromwellin ja puritaanien maailmankuva auttaneen myös ymmärtämään hieman paremmin aikamme suurvallan Yhdysvaltojen henkistä perintöä. Ranskalainen filosofi ja historioitsija Alexis de Tocqueville korosti 1800-luvulla julkaistussa klassikkoteoksessaan *Demokratia Amerikassa* puritaanien merkitystä Yhdysvaltojen luonteelle ja demokraattisen yhteiskunnan synnylle. Myös nykytutkimuksessa on päädytty samaan: esimerkiksi Robert M. Crunden katsoo, että puritaanien arvot määrittivät pitkälti 1900-luvulle sen, mitä pidettiin erityisesti amerikkalaisena. Tämän kaiken perusteella väitänkin, että Cromwellin edustama maailmankuva on relevantti vielä tänäkin päivänä. Lopullisen arvioinnin jätän kuitenkin lukijalle.

447 Weber 1980, s. 116, 132–134.

Lähteet ja kirjallisuus

Painetut lähteet:

Aristoteles, *Politiikka* (suomentanut A. M. Anttila, selitykset Juha Sihvola), Gaudeamus, Helsinki 1991.

Carlyle, Thomas (ed.), *Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations vol. I-III*, Colonial press Company, Boston 1890.

Cromwell's Soldier's Catechism (The Souldier's Catechisme), Elliot Stock, Lontoo 1900.

Cromwell's Soldier's Bible (The Souldier's Pocket Bible), Roberts Brothers, Boston 1895.

de Tocqueville, Alexis, *Demokratia Amerikassa* (alkuperäinen: I-II v. 1835 ja 1840), Gaudeamus, Helsinki 2006.

More, Thomas, *Utopia* (suomentanut sekä johdannolla ja selityksillä varustanut Marja Itkonen-Kaila), WSOY, Helsinki 1991.

Internet-/sähköiset lähteet:

Cambridge University Library, Cromwell 1599–1658, 400th Anniversary, Quotes about Oliver Cromwell 1599–1658. [<http://www.lib.cam.ac.uk/exhibitions/Cromwell/quote/quote2.htm>]. Luettu 17.3.2011.

Constitution Society, Act abolishing the House of Lords 19.3.1649. [<http://www.constitution.org/eng/conpur089.htm>]. Luettu 16.2.2014.

Constitution Society, Act abolishing the office of King 17.3.1649. [<http://www.constitution.org/eng/conpur088.htm>]. Luettu 16.2.2014.

Constitution Society, Act declaring England to be a Commonwealth 19.5.1649. [<http://www.constitution.org/eng/conpur090.htm>]. Luettu 7.2.2014.

Constitution Society, Act repealing several clauses in Statutes imposing penalties for not coming to church 27.9.1650. [<http://www.constitution.org/eng/conpur093.htm>]. Luettu 4.4.2012.

Constitution Society, Engagement to be taken by all men of the age of eighteen 2.1.1650. [<http://www.constitution.org/eng/conpur092.htm>]. Luettu 13.5.2011.

Constitution Society, Instrument of Government 16.12.1653. [<http://www.constitution.org/eng/conpur097.htm>]. Luettu 21.3.2014.

Constitution Society, The Sentence of the High Court of Justice upon the King 27.1.1648–9. [<http://www.constitution.org/eng/conpur084.htm>]. Luettu 7.4.2013.

The Cromwell Association, Quotes of Oliver Cromwell 1599–1658. [<http://www.olivercromwell.org/quotes1.htm>]. Luettu 13.5.2011.

Hanover College, Elizabeth's Act of Uniformity (1559). [<http://history.hanover.edu/texts/engref/er80.html>]. Luettu 22.2.2017.

Hanover College, Elizabeth's Supremacy Act, Restoring Ancient Jurisdiction (1559). [<http://history.hanover.edu/texts/engref/er79.html>]. Luettu 24.10.2015.

Hanover College, John Winthrop, A Modell of Christian Charity (1630). [<http://history.hanover.edu/texts/winthmod.html>]. Luettu 28.11.2016.

University of Essex, Putney Debates. [<http://www.essex.ac.uk/cish/enlightenment/text/Putney%20Debates.doc>]. Luettu 13.5.2011.

Painettu tutkimuskirjallisuus:

Anderson 1990

Anderson, Michael, *Approaches to the History of the Western Family 1500-1914*,
MacMillan Education Ltd, Hong Kong 1990.

Anttonen 1992

Anttonen Veikko, Uskonto ihmisen elämässä ja kulttuurin rakenteessa. Teoksessa Pentikäinen, Juha ja Pentikäinen Katja (toim.), *Uskonnot maailmassa*, WSOY, Helsinki 1992.

Anttonen ja Taira 2004

Anttonen, Veikko ja Taira, Teemu, Uskontotiede uskonnollisuuden paikantajana. Teoksessa Fingerroos, Outi, Opas, Minna, Taira, Teemu (toim.), *Uskonnon paikka: Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004

Ashley 1987

Ashley, Maurice, *Charles I and Oliver Cromwell*, Methuen London Ltd, Lontoo 1987.

Burr 2004

Burr, Vivien, *Sosiaalipsykologisia ihmiskäsityksiä*, Vastapaino, Tampere 2004.

Carlyle 1890 I-III

Carlyle, Thomas, *Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations vol. I-III*, Colonial press Company, Boston 1890.

Crunden 1990

Crunden, Robert M., *A Brief History of American Culture*, SHS, Helsinki 1990.

Davis 1990

Davis, J. C., Cromwell's religion. Teoksessa Morrill, John (ed.), *Oliver Cromwell and the English Revolution*, Longman Group UK Limited, Harlow 1990.

Englund 2003

Englund, Peter, *Suuren sodan vuodet*, WSOY, Helsinki 2003.

Firth 2003 (1905)

Firth, Charles, *Oliver Cromwell and the Rule of the Puritans in England* (alkuperäinen v. 1905), University Press of the Pacific, Honolulu 2003.

Fletcher 1990

Fletcher, Anthony, Oliver Cromwell and the godly nation. Teoksessa Morrill, John (ed.), *Oliver Cromwell and the English Revolution*, Longman Group UK Limited, Harlow 1990.

Guibbory 1998

Guibbory, Achsah, *Ceremony and community from Herbert to Milton literature, religion, and cultural conflict in seventeenth-century England*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.

Guite 2009

Guite, Malcolm, *Mihin uskovat kristityt*, Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 2009.

Haapanen 1996

Haapanen, Pirkko, Roomalaisten korkein taito. Teoksessa Palonen, Kari ja Summa, Hilikka (toim.), *Pelkkää retoriikkaa*, Vastapaino, Tampere 1996.

Heinimäki 2000

Heinimäki, Jaakko, *Seitsemän syntiä*, Like, Helsinki 2000.

Helander 1999

Helander, Eila, Uskonto ja arvojen muutos. Teoksessa Heikkilä, Markku (toim.), *Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros*, WSOY, Helsinki 1999.

Henriksson 1990

Henriksson, Markku, *Siirtokunnista kansakunnaksi. Johdatus Yhdysvaltain historiaan*, Gaudeamus, Helsinki 1990.

Hexter 1978

Hexter, J. H., Power Struggle, Parliament, and Liberty in Early Stuart England. Teoksessa *Journal of Modern History* 3/1978.

Hill 1965

Hill, Christopher, *Ideological Origins of the English Revolution*, Clarendon Press, Oxford 1965.

Hill 1980

Hill, Christopher, *The Century of Revolution 1603-1714*, Nelson, Walton-on-Thames 1980.

Hill 1986

Hill, Christopher, *Religion and Politics in 17th Century England*, The Harvester Press Limited, Brighton 1986.

Hill 1990a

Hill, Christopher, *God's Englishman: Oliver Cromwell and the English Revolution*, Penguin Books Ltd, Lontoo 1990.

Hill 1990b

Hill, Christopher, *A Nation of Change and Novelty: Radical politics, religion and literature in seventeenth-century England*, Routledge, Lontoo 1990.

Hill 1993

Hill, Christopher, *The English Bible and the Seventeenth Century Revolution*, Allen Lane, Lontoo 1993.

Hyrkkänen 2002

Hyrkkänen, Markku, *Aatehistorian mieli*, Vastapaino, Tampere 2002.

Hämeen-Anttila 2001

Hämeen-Anttila, Jaakko, Lähi-idän uskontojen jatkuvuudesta. Teoksessa Hämeen-Anttila, Jaakko (toim.), *Uskontojen risteyksissä. Välimeren alueen uskontojen juurilla*, Gaudeamus, Helsinki 2001.

Hämeen-Anttila 2005

Hämeen-Anttila, Jaakko, *Usko*, Kirjapaja Oy, Helsinki 2005.

Ihalainen 1999

Ihalainen, Pasi, *The Discourse on Political Pluralism in Early Eighteenth-century England: A Conceptual Study with Special Reference to Terminology of Religious Origin*, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1999.

Itkonen-Kaila 1991

Itkonen-Kaila, Marja, Thomas More ja hänen Utopiansa. Teoksessa More, Thomas, *Utopia*, WSOY, Helsinki 1991.

Kulometsä ja Nikunen 1969

Kulometsä, Toivo, Nikunen, Vesa, *Usko ja uskonnot*, 5. uudistettu painos, Kirjayhtymä, Helsinki 1969.

Kuusisto 1996

Kuusisto, Riikka, Sodan retoriikasta. Teoksessa Palonen, Kari ja Summa, Hilikka (toim.), *Pelkkää retoriikkaa*, Vastapaino, Tampere 1996.

LaCapra 2004

LaCapra, Dominick, *History in Transit: Experience, Identity, Critical Theory*, Cornell University Press, Lontoo 2004.

Lampinen 1995

Lampinen, Tapio, *Uskonto ja politiikka. Neljä tapausta ja niiden yleinen tausta*, Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 196, Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, Helsinki 1995.

Lee 1896

Lee, Sidney (ed.), *Dictionary of National Biography vol. 47*, MacMillan and Co. Ltd, New York 1896.

Morrill 1990

Morrill, John (ed.), *Oliver Cromwell and the English Revolution*, Longman Group UK Limited, Harlow 1990.

Morrill 1994

Morrill, John, *The Nature of the English Revolution*, Longman Group UK Limited, Lontoo 1994.

Nissinen 2001

Nissinen, Martti, Muinainen Lähi-itä kristinuskon taustalla. Teoksessa Hämeen-Anttila, Jaakko (toim.), *Uskontojen risteyksissä. Välimeren alueen uskontojen juurilla*, Gaudeamus, Helsinki 2001.

Oja 2007

Oja, Heikki, *Aikakirja 2007*, Helsingin yliopiston almanakkatoimisto, Helsinki 2007.

Paastela 2000

Paastela, Jukka, *Yksin- ja harvainvallasta: Tutkimus muinaisista ja nykyisistä autokratioista ja oligarkioista sekä niistä esitetyistä käsityksistä*, Ensimmäinen nide, Tampereen yliopiston politiikan tutkimuksen laitos, Tampere 2000.

Palonen ja Summa 1996

Palonen Kari ja Summa, Hilikka, Johdanto: Retorinen käänne? Teoksessa Palonen, Kari ja Summa Hilikka (toim.), *Pelkkää retoriikkaa*, Vastapaino, Tampere 1996.

Parsons 1951

Parsons, Talcott, *The Social System*, The Free Press, Glencoe 1951.

Perelman 1996

Perelman, Chaim, *Retoriikan valtakunta*, Vastapaino, Tampere 1996.

Price 1999

Price, Richard, *British Society 1680–1880*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

Roosevelt 1903

Roosevelt, Theodore, *Oliver Cromwell – The Story of His Life and Work*, Gebbie and Company, Philadelphia 1903.

Räsänen 1992

Räsänen, Heikki, Kristinusko. Teoksessa Pentikäinen, Juha ja Pentikäinen, Katja (toim.), *Uskonnot maailmassa*, WSOY, Helsinki 1992.

Saarinen 1985

Saarinen, Esa, *Länsimaisen filosofian historia huipulta huipulle Sokrateesta Marxiin*, WSOY, Helsinki 1985.

Sihvola 1991

Sihvola, Juha, Selitykset. Teoksessa Aristoteles, *Politiikka*, Gaudeamus, Helsinki 1991.

Stanovich 2007

Stanovich, Keith E., *How to Think Straight about Psychology* (Pearson International Edition), Pearson Education, Boston 2007.

Summa 1996

Summa, Hilikka, Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan. Teoksessa Palonen, Kari ja Summa, Hilikka (toim.), *Pelkkää retoriikkaa*, Vastapaino, Tampere 1996.

Toivo 2016

Toivo, Raisa, Luterilaisia maailmankuvia 1600-luvun Suomesta: Yksilön tarina ja yhteisön maailmankuva. Teoksessa Sulkunen, Irma, Niemi, Marjaana ja Katajala-Peltomaa, Sari (toim.), *Usko, tiede ja historiankirjoitus: Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2016.

Toulmin 1998

Toulmin, Stephen, *Kosmopolis: Kuinka uusi aika hukkasi humanismin perinnön*, WSOY, Porvoo 1998.

Treggiari 1991

Treggiari, Susan, *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Claredon, Oxford 1991.

Virmasalo 1999

Virmasalo, Ilkka, Karl Mannheim: Tiedon ja koulutuksen tuntematon klassikko. Teoksessa Aittola, Tapio (toim.), *Kasvatustieteiden teoreetikoita*, Gaudeamus, Helsinki 1999.

Weber 1980

Weber, Max, *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* (suomentanut vuoden 1905 alkuteoksesta Timo Kyntäjä), WSOY, Helsinki 1980.

Weber ja Hietaniemi 1989

Weber, Max, Hietaniemi, Tapani, *Maaillanuskonnot ja moderni länsimainen rationaalisuus: Kirjoituksia uskonnon sosiologiasta* (suomentanut ja toimittanut vuoden 1920 alkuteoksesta Tapani Hietaniemi), Vastapaino, Tampere 1989.

Whitrow 2000

Whitrow, G. J., *Ajan historia* (suomentanut Anto Leikola), Art House, Helsinki 2000.

Woolrych 1990

Woolrych, Austin, Cromwell as a soldier. Teoksessa Morrill, John (ed.), *Oliver Cromwell and the English Revolution*, Longman Group UK Limited, Lontoo 1990.

Sanomalehtiaineisto:

Kääriäinen, Kimmo, Aamulehti, Torstai vieras 27.2.2003, Eihän uskonto kadonnutkaan!

Internet-/sähköinen tutkimuskirjallisuus ja muu aineisto:

BCW Project, The Army Remonstrance 1648. [<http://www.british-civil-wars.co.uk/glossary/remonstrance-army.htm>]. Luettu 12.11.2012.

BCW Project, The Rump Parliament (The Purged Parliament). [<http://www.british-civil-wars.co.uk/glossary/rump-parliament.htm>]. Luettu 4.4.2012.

BHO, Acts and Ordinances of the Interregnum 1642–1660, Table of Acts: 1650. [<http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=56682>]. Luettu 4.4.2012.

Cambridge University Library, Cromwell 1599–1658, 400th Anniversary, Cromwell the Politician. [<http://www.lib.cam.ac.uk/exhibitions/Cromwell/polit.htm>]. Luettu 13.5.2011.

Cambridge University Library, Cromwell 1599–1658, 400th Anniversary, History's Verdict on Cromwell. [<http://www.lib.cam.ac.uk/exhibitions/Cromwell/verdict.htm>]. Luettu 9.11.2011.

Great Seal, E pluribus unum. [<http://www.greatseal.com/mottoes/unum.html>]. Luettu 16.9.2012.

Helander, Eila, Räsänen, Antti, Ulkopoliitikka 1/2007, Jumala palaa politiikkaan. [http://www.ulkopoliitikka.fi/article/46/jumala_palaa_politiikkaan]. Luettu 14.1.2015.

Helsingin yliopisto, folkloristiikan oppiaine, perinteentutkimuksen terminologia: Intressidominanssi. [<http://www.helsinki.fi/folkloristiikka/opiskelu/terminologia.htm#intressi>]. Luettu 14.3.2013.

Helsingin yliopisto, Nordic Centre of Excellence. [<http://blogs.helsinki.fi/nord-wel>]. Luettu 13.5.2011.

Helsingin yliopisto, uskontotiede, yleinen teologia, Uskonnon määritelmä. [http://www.helsinki.fi/teol/kurssit/usk/01b_uskmaarit.shtml]. Luettu 4.8.2011.

Iltalehti.fi 4.9.2008, Sarah Palin: Irakin sota on ”tehtävä Jumalalta”. [http://www.iltalehti.fi/ulkomaat/200809048214704_ul.shtml]. Luettu 13.5.2011.

Iltalehti.fi 8.8.2012, Jumalan kämmenellä. [http://www.iltalehti.fi/lontoon-olympialaiset-2012/2012080815926854_ol.shtml]. Luettu 8.8.2012.

Kettle, Martin, Cristopher Hill. [<https://www.theguardian.com/news/2003/feb/26/guardianobituaries.obituaries>]. Luettu 5.10.2016.

Laato, Timo, Kaitselmus ja Sallimus. [<http://www.rukoilevaisuus.com/Kysymykset/kysymykset.php?min=607&max=616>]. Luettu 25.5.2012.

Lampinen, Tapio, Mihin Espoon hiippakunta uskoo vuonna 2024?

[<http://www.helsinki.fi/~talampin/viimeisin.pdf>]. Luettu 13.5.2011.

Koeller, David, Then Again..., James I. [<http://www.thenagain.info/Classes/Sources/JamesI.html>].

Luettu 13.5.2011.

McManus, Doyle, General Casts War in Religious Terms.

[<http://www.commondreams.org/headlines03/1016-01.htm>]. Artikkelijulkaistu alun perin Los Angeles Times -lehdessä 16.10.2003. Luettu 13.5.2011.

New Advent, Catholic Encyclopedia: Despair. [<http://www.newadvent.org/cathen/04755a.htm>].

Luettu 13.5.2011.

Rankinen, Jari, Suomen luterilainen evankeliumiyhdistys, Ilmestyskirjan lukuopas.

[<http://sley.fi/luennot/Rpiiri/Ilm/03selitys.htm>]. Luettu 24.5.2012.

Solid Ground Christian Books, Cannon, Michael E., The Soldier's Catechism, Virtuous Warriors in an Age of Terror: A Manual for the Spiritual Fitness of the US Armed Forces. [http://www.solid-ground-books.com/detail_518.asp]. Luettu 4.9.2012.

Strawbridge, Gregg, The Five Solas of the Reformation. [<http://www.fivesolas.com/5solas.htm>].

Luettu 26.1.2012.

Suomen evankelis-luterilainen kirkko, Aamenesta öylättiin – kirkon ja uskon sanasto: Sielu.

[<http://www.ev12.fi/sanasto/index.php/Sielu>]. Luettu 5.11.2012.

Urpilainen, Erkki, Muuttuva aikakäsitys.

[http://web.archive.org/web/20091104012910/http://www.kotu.oulu.fi/avoin/yleisoluento/arkisto/2000/00_artikkeli2.htm]. Luettu 30.1.2015.

U.S. Department of the Treasury, History of 'In God We Trust'.

[<http://www.treasury.gov/about/education/Pages/in-god-we-trust.aspx>]. Luettu 16.9.2012.